

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΠΜΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ
<http://polhist.panteion.gr/index.php/postgraduate-studies>

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**Κράτος και παγκοσμιοποίηση. Η προσέγγιση των Jessop, Panitch,
Robinson.**

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΑΝΤΖΑΡΗΣ

A.M. 1113M027

Τριμελής επιτροπή:

Αν. Καθηγητής Μοσχονάς Γεράσιμος (επιβλέπων).

Αν. Καθηγητής Σακελλαρόπουλος Σπυρίδων

Δρ. Κωτσονόπουλος Λουδοβίκος

ΑΘΗΝΑ Σεπτέμβρης 2016

...στην αφούλα και την μητέρα μου

Πρόλογος

Η παρούσα εργασία κλείνει τον κύκλο ενός πολύ ενδιαφέροντος μεταπτυχιακού σε ένα επιστημονικό πεδίο αρκετά διαφορετικό από την έως τώρα ακαδημαϊκή μου διαδρομή, όχι όμως ξένου με τους προσωπικούς προβληματισμούς, τα ερωτήματα και τις επιλογές. Ενός μεταπτυχιακού που μου άνοιξε ένα τελείως διαφορετικό πεδίο, εμπλούτισε σημαντικά τις γνώσεις, την μεθοδολογία και τους νοητικούς ορίζοντες, που οργάνωσε, βάθυνε και εν μέρει απάντησε στα ερωτήματα που αναδύονται όλα αυτά τα χρόνια από το πεδίο της πραγματικής πολιτικής δραστηριοποίησης και από την παρουσία εντός του κοινωνικού κινήματος. Βασικό ερέθισμα για την παρούσα εργασία ήταν η ίδια η εμπειρία του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού στο καθεστώς των μνημονίων, ο ρόλος και η εξουσία κέντρων όπως η ΕΕ, το ΔΝΤ, η ΕΚΤ σε μια περιφερειακή χώρα του ανεπτυγμένου καπιταλισμού όπως η Ελλάδα, καθώς και η διεθνής εμπειρία από τις τάσεις που αναδύονται από την οξυμένη παγκόσμια καπιταλιστική κρίση.

Πρώτα και κύρια θα ήθελα να ευχαριστήσω τους δυο καθηγητές που εμπιστεύτηκαν την πρόταση για την παρούσα εργασία από τα αρχικά της βήματα. Τον αναπληρωτή καθηγητή κ. Γεράσιμο Μοσχονά επιβλέποντα της εργασίας αυτής, για την ουσιαστική βοήθειά και την συμβολή του με ιδέες και προτάσεις, καθώς και για την εμπιστοσύνη, τον χώρο και τους βαθμούς ελευθερίας που παρείχε σχετικά με τον προσανατολισμό των ερωτημάτων της εργασίας. Ευχαριστώ τον αναπληρωτή καθηγητή κ. Σπύρο Σακελλαρόπουλο για την διαρκή εποπτεία, τις διορθώσεις, τις ιδέες και επισημάνσεις σε όλα τα στάδια εκπόνησης της εργασίας, από την συγγραφή της πρότασης έως και την τελική της μορφή. Η βούληση, το ενδιαφέρον, η διάθεση χρόνου και σκέψης συνέβαλαν καθοριστικά στην βελτίωση του ύφους, του κέντρου και της ουσίας της παρούσας εργασίας. Τέλος, τον ευχαριστώ συνολικότερα για τις διαρκείς συζητήσεις που εκτείνονται χρονικά και θεματικά πολύ πέραν των ορίων αυτής της διπλωματικής.

Καθοριστική συμβολή κατά την διάρκεια των σπουδών και της εκπόνησης της παρούσας εργασίας με ιδέες και προβληματισμούς, είχε η αγαπημένη σύντροφος και φίλη για όλα τα χρόνια της ενήλικης ζωής, Ειρήνη Γαϊτάνου. Ωστόσο, το ευχαριστώ υπερβαίνει το πλαίσιο αυτό, και αναφέρεται στην στήριξη, την αγάπη και κατανόηση σε μια αρκετά μακροσκελή χρονικά και ιδιάζουσα ποιοτικά διαδρομή πραγματικής ενηλικίωσης.

Επίσης, ευχαριστώ τον Άγγελο Κοντογιάννη-Μάνδρο για την διαρκή υποστήριξη του σε όλη την διάρκεια του μεταπτυχιακού -βιβλιογραφική και φιλική, και για τις συναντήσεις μας στο φιλόξενό του σπίτι.

Αν και όχι άμεσα σχετιζόμενοι με την εργασία, δεν μπορώ παρά να ευχαριστώ όλους τους καλούς μου φίλους/ες Πέτρο Ξαρχάκο, Χρήστο Νάκο, Τάσο Νάνο, Ιωάννα και Αδριανή Προκόπη, Δήμο Έξαρχο, Βάσω Κατσίκη, Κώστα Γούση, Θάνο Ανδρίτσο για τις ενδιαφέρουσες συζητήσεις, τις στιγμές, τους αγώνες, τα βράδια, την συλλογικότητα και την απλόχερη αγάπη όλα (ή σχεδόν όλα) αυτά τα χρόνια. Πολύτιμη συντροφιά στο μεταπτυχιακό ήταν οι φίλες και συμφοιτήτριες Αλεξάνδρα Θεοδοσοπούλου, Έννη Καίσαρη, Χριστίνα Τσουλφίδου.

Ευχαριστώ τους ΑΝΑΦΗ που αποτέλεσαν την απαρχή μιας όμορφης διαδρομής πολιτικού προβληματισμού και δράσης ήδη από αρκετά νωρίς, καθώς και την παρέα του k-lab που προσπαθεί να κρατήσει ζωντανή την πολιτική συζήτηση σε αυτές τις δύσκολες περιόδους και εξακολουθεί να τροφοδοτεί με προβληματισμό και υλικό την θεωρητική και πολιτική αναζήτηση.

Τιμητικά τελευταίοι σε αυτή την ενότητα των ευχαριστιών είναι ο πατέρας μου Κώστας Μάντζαρης ο οποίος παρότι λείπει δεν παύει να είναι παρών, η μητέρα μου Κατερίνα Πρόκου, και η αδερφή μου Μαρία Μάντζαρη για την αγάπη, την υπομονή και την στήριξη σε όλα τα χρόνια της ζωής μου.

Γ.Μ.

Εισαγωγή

Η Αλίκη δεν μπορούσε να ξεχωρίσει, σκεφτόμενη μετά, πως ξεκίνησαν όλα αυτά· αυτό που θυμόταν ήταν ότι έτρεχαν χέρι-χέρι και η βασίλισσα πήγαινε τόσο γρήγορα που το μόνο που μπορούσε να κάνει ήταν να πηγαίνει μαζί της· και η βασίλισσα συνέχιζε να φωνάζει «πιο γρήγορα, πιο γρήγορα», αν και δεν είχε πλέον ανάσα.

Το πιο περίεργο μέρος ήταν ότι τα δέντρα και τα υπόλοιπα αντικείμενα τριγύρω δεν άλλαζαν την θέση τους καθόλου: Όσο γρήγορα και αν κινούνταν δεν φαινόταν να περνούν ποτέ τίποτα...

«Λοιπόν, στην χώρα μας», είπε η Αλίκη, λαχανιάζοντας λίγο, «θα έφτανες γενικά κάπου αλλού - αν έτρεχες για πολλή ώρα όπως κάναμε».

«Ένας αργός τύπος χώρας!» είπε η βασίλισσα. «Εδώ βλέπεις, χρειάζεται να τρέχεις όσο μπορείς για να παραμείνεις στο ίδιο σημείο. Αν θες να πας κάπου αλλού, θα πρέπει να τρέχεις τουλάχιστον δυο φορές πιο γρήγορα από αυτό!»

-Lewis Carrol: Through the looking Glass, [Panitch 1994: 60]

Το κλείσιμο της «χρυσής εποχής του καπιταλισμού», δηλαδή των δύο πρώτων δεκαετιών μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, της περιόδου των πολιτικών ενίσχυσης της ζήτησης, της διεύρυνσης του κοινωνικού κράτους, της “πλήρους απασχόλησης”, αποτέλεσε ένα σημείο καμπής για τον σύγχρονο καπιταλισμό. Η κεϋνσιανή διαχείριση κατέρρευσε υπό την πίεση της οικονομικής κρίσης της δεκαετίας του 1970 δίνοντας της θέση της στο νεοφιλελεύθερο υπόδειγμα των ανοιχτών αγορών, της υποχώρησης της επιχειρηματικής λειτουργίας του κράτους και των αναδιανεμητικών πολιτικών. Κατά δεύτερον η αλλαγή αυτή συμπίπτει με την τέταρτη τεχνολογική επανάσταση, αυτή της πληροφορικής, της ρομποτικής και των τηλεπικοινωνιών, η οποία τροποποιεί τις δυνατότητες οργάνωσης της παραγωγής. Πλέον οι εταιρίες δύνανται να κατακερματίζουν γεωγραφικά τους τομείς της παραγωγής. Η περαιτέρω αυτοματοποίηση της εργασίας μετατοπίζει το βάρος της εργασίας σε άλλους παραγωγικούς τομείς όπως αυτός της πληροφορικής και των αυτοματισμών οι οποίοι δεν υπόκεινται στους ίδιους περιορισμούς όπως άλλες παραγωγικές διαδικασίες. Κατά τρίτον η κατάρρευση της ΕΣΣΔ στις αρχές της δεκαετίας του 1990 και η υποχώρηση των εθνικοαπελευθερωτικών κινημάτων διεθνώς άλλαξαν τον παγκόσμιο χάρτη. Πλέον οι καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής και ειδικότερα το νεοφιλελεύθερο υπόδειγμα μπορεί σχετικά εύκολα να επεκταθεί

στις περισσότερες γωνίες του πλανήτη. Αυτό αναβαθμίζει σημαντικά την δυνατότητα σύναψης εμπορικών σχέσεων μεταξύ των επιμέρους οικονομιών. Οι αλλαγές αυτές έχουν αποτυπώσεις όχι μόνο στο πεδίο της οικονομίας αλλά αντανakλώνται και στο ζήτημα οργάνωσης της πολιτικής εξουσίας.

Στην βάση αυτή, τα ζητήματα του κράτους και της παγκοσμιοποίησης αποτελούν δύο από τα πιο κομβικά θέματα σχετικά με την οργάνωση των σύγχρονων κοινωνιών και της παραγωγής. Οι τελευταίες δεκαετίες, με σημείο έναρξης την κρίση της δεκαετίας του 1970 αποτελούν μια περίοδο όπου οι αλλαγές στο επίπεδο της οικονομίας αλλά και της συγκρότησης της πολιτικής εξουσίας είναι ιδιαίτερα πλούσιες και τροποποιούν τους όρους της παραγωγής και αναπαραγωγής των καπιταλιστικών σχέσεων.

Απέναντι στις μεταβολές αυτές αναπτύσσεται μια πανσπερμία αναλύσεων για το ποιες είναι οι κυρίαρχες τάσεις που εμφανίζονται, ποιες είναι δυναμικές τους, τι καθεστώτα τείνουν να συγκροτήσουν. Η εργασία αυτή διερευνά τα ερωτήματα που γεννούν αυτοί οι μετασχηματισμοί στο πεδίο του κράτους από την σκοπιά της συνολικής πολιτικής οργάνωσης των σύγχρονων κοινωνικών σχηματισμών. Ερωτήματα όπως ποιος είναι ο σύγχρονος ρόλος του εθνικού κράτους, σε ποιο βαθμό λειτουργίες όπως η παραγωγή πολιτικής, η αναπαραγωγή των καπιταλιστικών σχέσεων και των φορέων τους διεξάγεται από το ίδιο το κράτος, ποιος είναι ο ρόλος του ιμπεριαλισμού και των υπερεθνικών οργανισμών εντός αυτού του συστήματος πολιτικής διακυβέρνησης.

Για λόγους που σχετίζονται με την ίδια την φύση και την έκταση της εργασίας δεν ήταν δυνατό να εξεταστεί το σύνολο των ρευμάτων που αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο αυτών των ερωτημάτων. Το πεδίο της παρούσας έρευνας περιορίστηκε στο μαρξιστικό ρεύμα σκέψης και πιο συγκεκριμένα σε τρεις από τους πιο σημαντικούς διανοητές στο πεδίο της θεωρίας του κράτους τους Jessor, Panitch, Robinson. Επίσης, για τους ίδιους λόγους, το πεδίο της εργασίας δεν ενσωματώνει τα τελευταία χρόνια της διεθνούς καπιταλιστικής κρίσης αλλά κατά βάση την περίοδο εγκαθίδρυσης του νεοφιλευθερισμού τις δεκαετίες '80 έως '00.

Ειδικότερα, πρώτος διανοητής που μελετούμε στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας είναι ο Panitch, ο οποίος επαναφέρει σε νέα βάση την θεωρία του ιμπεριαλισμού μέσω της έννοιας της άτυπης αυτοκρατορίας των ΗΠΑ και περιγράφει με ένα διαφορετικό κέντρο βάρους τον τρόπο οργάνωσης της πολιτικής εξουσίας στον διεθνοποιημένο καπιταλισμό. Ο δεύτερος είναι ο Robinson ο οποίος υποστηρίζει ότι τις τελευταίες δεκαετίες συγκροτείται ένα νέο στάδιο ανάπτυξης του καπιταλισμού το οποίο χαρακτηρίζεται από την οργάνωση σε υπερεθνικό επίπεδο, την συγκρότηση του υπερεθνικού κράτους, της υπερεθνικής αστικής και εργατικής τάξης. Τρίτος είναι ο Jessor ο οποίος συνεχίζει και εμβαθύνει το έργο του

Πουλαντζά σε αυτό το πεδίο περιγράφοντας ένα πολύπλοκο σύστημα που παράγει τις διευθετήσεις και τα καθεστώτα ρύθμισης εντός των κοινωνικών σχηματισμών.

Στο πρώτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η ανάλυση της θέσης του Panitch. Στο δεύτερο κεφάλαιο αναλύεται η προσέγγιση του Robinson, ενώ στο τρίτο του Jessop. Στο τέταρτο κεφάλαιο επιχειρείται μια συγκριτική ανάλυση των προσεγγίσεων αυτών. Για τον σκοπό αυτό καταρχήν χρησιμοποιείται και ο ίδιος ο διάλογος και η αντιπαράθεση που οι τρεις διανοητές ανέπτυξαν στο ακαδημαϊκό πλαίσιο. Επιπλέον επιχειρείται μια μελέτη ανά θεματική ενότητα όπου εντοπίζονται συγκλίσεις και αποκλίσεις στα επιμέρους ζητήματα. Τέλος στο τέταρτο κεφάλαιο επιχειρούμε μια συγκεφαλαίωση των συμπερασμάτων αυτής της εργασίας.

Περιεχόμενα

1.	Ο Panitch και η επαναφορά της θεωρίας του ιμπεριαλισμού	15
1.1.	Οι ΗΠΑ στη μεταπολεμική εποχή.....	15
1.1.1.	Η ηγεμονία των ΗΠΑ και οι ανταγωνισμοί	15
1.1.2.	Η Οικονομία	16
1.2.	Η άτυπη αυτοκρατορία των ΗΠΑ.	17
1.3.	Επανεξετάζοντας τον ιμπεριαλισμό	20
1.4.	Πέραν των ενδοϊμπεριαλιστικών ανταγωνισμών.	23
1.5.	Κριτική στην θεωρία περί παρακμής της ηγεμονίας των ΗΠΑ	25
1.6.	Η προσέγγιση για το κράτος.....	28
1.7.	Η διεθνοποίηση του κράτους.....	30
1.7.1.	Οι μηχανισμοί μετασχηματισμού	30
1.7.2.	Το διεθνοποιημένο κράτος εντός του πλαισίου της παγκοσμιοποίησης	33
1.8.	Συμπεράσματα.....	35
2.	Ο Robinson και η παγκοσμιοποίηση ως ένα νέο στάδιο ανάπτυξης του καπιταλισμού .	39
2.1.	Αποτίμηση των μεταλλαγών του 20 ^{ου} αιώνα.....	39
2.1.1.	Η μετάβαση από το κεϋνσιανό κράτος στην παγκοσμιοποίηση.....	39
2.1.2.	Η εποχή της παγκοσμιοποίησης και οι όροι υπέρβασης του έθνους κράτους.	41
2.1.3.	Η παγκοσμιοποιημένη οικονομία vs παγκόσμιας οικονομίας.....	42
2.1.4.	Η ανάδυση της υπερεθνικής αστικής τάξης (ΥΑΤ).....	44
2.1.5.	Η νέα σχέση κεφαλαίου εργασίας και το παγκόσμιο προλεταριάτο	45
2.2.	Οι ελίτ και οι εσωτερικές αντιθέσεις.....	46
2.3.	Η παγκοσμιοποίηση και το έθνος κράτος ως μια ιστορικά συγκεκριμένη μορφή ..	48
2.4.	Το υπερεθνικό κράτος (ΥΚ).....	50
2.4.1.	Η απόσπαση πεδίων ευθύνης από το έθνος κράτος.....	51
2.4.2.	Θεμελιώδεις στόχοι	52

2.5.	Ρόλος του εθνικού κράτους και ο δυϊσμός εθνικού-υπερεθνικού	53
2.6.	Υπερεθνική ηγεμονία και η αντίθεση με τις θεωρίες ηγεμονίας των ΗΠΑ	55
2.7.	Συμπεράσματα.....	58
3.	Τα καθεστώτα χωροχρονικής ρύθμισης και η προσέγγιση του Jessop	63
3.1.	Βασικά εννοιολογικά εργαλεία	63
3.1.1.	Το κράτος και η στρατηγική επιλεκτικότητα	63
3.1.2.	Το καθεστώς χωροχρονικής ρύθμισης [spatio-temporal fix]	64
3.1.3.	Διακυβέρνηση και μετά-διακυβέρνηση.....	65
3.2.	Ατλαντικός φορντισμός και το Κεϋνσιανό Εθνικό Κράτος Κοινωνικής Ευημερίας (ΚΕΚΚΕ).....	66
3.3.	Η κρίση του ΚΕΚΚΕ.....	68
3.4.	Τρεις τάσεις αναδόμησης του κράτους	69
3.4.1.	Αποεθνικοποίηση του κράτους	69
3.4.2.	Αποκρατικοποίηση του πολιτικού συστήματος	71
3.4.3.	Η διεθνοποίηση [<i>internationalization</i>] των καθεστώτων πολιτικής [<i>policy regimes</i>] 72	
3.4.4.	Οι αντίρροπες τάσεις	72
3.5.	Η ανάπτυξη του Σουμπετεριανού Ανταγωνιστικό Κράτος (ΣΑΚ).....	73
3.5.1.	Η αναδόμηση των χωροχρονικών κλιμάκων.....	74
3.5.2.	Οικονομία και εργασία	75
3.5.3.	Το κοινωνικό κράτος.....	77
3.5.4.	Το ΣΑΚ στο πολιτικό επίπεδο.....	79
3.6.	Η Παγκοσμιοποίηση.....	79
3.6.1.	Αντιφάσεις εντός της παγκοσμιοποίησης.....	81
3.6.2.	Η υπαρκτή παγκοσμιοποίηση.....	82
3.7.	Οι επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης στα εθνικά κράτη	83
3.7.1.	Κριτική στις θεωρίες του τέλους του εθνικού κράτους.....	83
3.7.2.	Ο ρόλος του εθνικού κράτους	85

3.8.	Συμπεράσματα.....	88
4.	Μια συγκριτική ανάλυση	93
4.1.	Το κοινό έδαφος των Jessop, Panitch, Robinson και η προσέγγιση του Lindblom	93
4.1.1.	Η λειτουργία της αγοράς	93
4.1.2.	Θεμελιώδεις λειτουργίες του κράτους.....	94
4.2.	Οι κριτικές στο πλαίσιο του ακαδημαϊκού διαλόγου	97
4.2.1.	Η κριτική του Robinson στους Panitch και Gindin.....	97
4.2.2.	Η κριτική του Jessop στον Panitch.....	101
4.3.	Μια συγκριτική ανάγνωση	102
4.3.1.	Η χρυσή εποχή του καπιταλισμού.....	102
4.3.2.	Η οικονομική παγκοσμιοποίηση	103
4.3.3.	Διαχωρισμός οικονομικού πολιτικού	104
4.3.4.	Οι υπερεθνικοί οργανισμοί και οι μηχανισμοί ενσωμάτωσης.....	105
4.3.5.	Εργασία-κεφάλαιο, παγκόσμιο προλεταριάτο και η αναπαραγωγή	107
4.3.6.	Εθνική αστική τάξη και εθνικό κεφάλαιο	108
4.3.7.	Το εθνικό κράτος.....	110
4.3.8.	Το υπερεθνικό κράτος και ο ιμπεριαλισμός	111
4.3.9.	Τα κέντρα παραγωγής πολιτικής	113
5.	Συμπεράσματα.....	117
5.1.	Κράτος ως συμπύκνωση του συσχετισμού δυνάμεων.....	117
5.2.	Ο ρόλος του ιμπεριαλισμού.....	117
5.3.	Μηχανισμοί άμεσης επίδρασης του κεφαλαίου στις πολιτικές αποφάσεις	118
5.3.1.	Η ισχύς των πολυεθνικών εταιριών.....	119
5.3.2.	Αυτοματοποιημένοι μηχανισμοί πίεσης.....	119
5.3.3.	Υπερεθνικοί οργανισμοί.....	121
5.3.4.	Οι απολήξεις στο πολιτικό επίπεδο	123
5.4.	Η επιστροφή στο εθνικό κράτος.....	124

5.5. Επίλογος.....	126
6. Βιβλιογραφία.....	129

1. Ο Panitch και η επαναφορά της θεωρίας του ιμπεριαλισμού

Η προσέγγιση του Panitch για το κράτος βασίζεται στον Μαρξ, παρότι ο ίδιος θεωρεί ότι μια συγκροτημένη θεωρία για το καπιταλιστικό κράτος δεν διαμορφώθηκε ούτε από αυτόν, ούτε από τους διαδόχους του [Panitch 99:90]. Κόμβους στην προσέγγιση του κράτους ιδιαίτερα σε σχέση με το διεθνικό αποτελούν η έννοια της άτυπης αυτοκρατορίας των ΗΠΑ, καθώς και η διαμόρφωση μιας νέας ανάλυσης για τον ιμπεριαλισμό. Οι κόμβοι αυτοί συμπυκνώνουν τις βασικές δυναμικές στην διαδικασία της παγκοσμιοποίησης από τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο και ύστερα, θέτοντας το πλαίσιο εντός του οποίου λειτουργεί το σύγχρονο κράτος.

1.1. Οι ΗΠΑ στη μεταπολεμική εποχή.

Θεμέλιο της προσέγγισης του Panitch είναι η ανάλυσή του για την μεταπολεμική περίοδο. Σύμφωνα με αυτήν, μετά τον Β Παγκόσμιο πόλεμο πραγματοποιείται μια μετατόπιση της ισχύος και του προσανατολισμού των ΗΠΑ προς ένα διεθνοποιημένο παρεμβατικό κράτος σε αντίθεση με ένα εσωτερικά παρεμβατικό. Θεσμοθετείται μια νέα σχέση μεταξύ καπιταλισμού και ιμπεριαλισμού με βασική διάσταση τα πυκνά ιμπεριαλιστικά δίκτυα και δίκτυα θεσμών. Αυτά μέχρι τότε επικέντρωναν στην αντίθεση βορά-νότου, ενώ στην μεταπολεμική εποχή επικέντρωναν στην σχέση μεταξύ των ΗΠΑ και των άλλων καπιταλιστικών κρατών.

Σε αυτή την διαδικασία, κεντρική θέση απέχτησαν οι ΗΠΑ στο έδαφος της καταστροφής της Ευρωπαϊκής και Ιαπωνικής οικονομίας, αλλά και της κρίσης στο πολιτικό επίπεδο την οποία γέννησαν οι πόλεμοι. Σε αυτή την συνθήκη η Βρετανική αυτοκρατορία ρευστοποιήθηκε, και η Βρετανία εντάχθηκε ως υποτελής δύναμη στην συμμαχία με τις ΗΠΑ [Panitch, Gindin 2009:13]. Σε αυτόν τον αναβαθμισμένο ρόλο των ΗΠΑ συνέβαλε και η **φιλελεύθερη/δημοκρατική σφραγίδα των ιδεών** που κυριάρχησαν, καθώς και οι κανόνες δικαίου. Αυτό παρότι εξακολούθησαν να υλοποιούνται στρατιωτικές επεμβάσεις οι οποίες δεν έπειθαν πάντοτε ότι γινόταν για λόγους ανθρωπίνων δικαιωμάτων, δημοκρατίας και ελευθερίας [Panitch, Gindin 2012:9].

1.1.1. Η ηγεμονία των ΗΠΑ και οι ανταγωνισμοί

Σε γενικές γραμμές, η ηγεμονία των ΗΠΑ όχι μόνο στις χώρες του ανεπτυγμένου καπιταλισμού, αλλά και στις χώρες του τρίτου κόσμου, χαρακτηρίστηκε από την διείσδυση (κατά βάση οικονομική) στα σύνορα και όχι από την διάλυσή τους. Τα εθνικά κράτη κατά τον Panitch παρέμειναν τα βασικά οχήματα:

- για την επιβολή και αναπαραγωγή των κοινωνικών/ταξικών σχέσεων και θεσμών, την ιδιοκτησία, το συνάλλαγμα, τα συμβόλαια και την αγορά.
- για την διεθνή συσσώρευση του κεφαλαίου. Η τεράστια επέκταση των άμεσων ξένων επενδύσεων (ΑΞΕ) παγκοσμίως, υποδήλωνε ότι το κεφάλαιο όχι μόνο δεν διαφεύγει του κράτους, αλλά επεκτείνει την εξάρτησή του σε πολλά κράτη [Panitch, Gindin 2009:17].

Η κρίση της δεκαετίας του 1970 ανέδειξε τις αντιφάσεις που ενυπήρχαν στην συμφωνία του Bretton-Woods. Ωστόσο, σε αντίθεση με ότι θα αναμενόταν για την χρονική περίοδο όταν η Ευρώπη και η Ιαπωνία θα έχουν ανασυγκροτήσει τις οικονομίες τους μετά τον πόλεμο, δεν επανήλθαν οι προπολεμικοί ανταγωνισμοί. Η κυριαρχία των ΗΠΑ δεν αμφισβητήθηκε, αλλά αναδιοργανώθηκε σε μια νέα βάση και η διεθνής ολοκλήρωση δεν υποχώρησε αλλά εντάθηκε. Αυτό κατά τον Panitch δεν ήταν αναπόφευκτο. Η συγκυρία της ισχυρής ιδεολογικής και οικονομικής διείσδυσης των ΗΠΑ στην Ευρώπη και την Ιαπωνία οδήγησε στο να αποτραπεί η υποχώρηση των κρατών αυτών από την διεθνή οικονομία και η αμφισβήτηση της ηγεμονίας των ΗΠΑ [Panitch, Gindin 2009:18-19].

Στην νέα αυτή συνθήκη οι χώρες του καπιταλιστικού πυρήνα συνεχίζουν να επωφελούνται από την διάκριση βορά-νότου. Ωστόσο, οι όποιες παρεμβάσεις σε παγκόσμια κλίμακα πρέπει να έχουν την έγκριση των ΗΠΑ, ενώ μόνο οι ΗΠΑ διατηρούν την δυνατότητα να παραβιάσουν τους διεθνείς κανόνες. Με αυτή την έννοια, μόνο το κράτος των ΗΠΑ είναι ενεργά ιμπεριαλιστικό [Panitch, Gindin 2009:16]. Υπό αυτό το πλαίσιο, δεδομένων και των ορίων των περισσότερων αγορών του τρίτου κόσμου, το αποτέλεσμα ήταν η αύξηση των παγκόσμιων ανισοτήτων παρά το γεγονός ότι υπήρχαν κάποιες ειδικές εξαιρέσεις (Ν. Κορέα).

1.1.2. Η Οικονομία

Στο **οικονομικό επίπεδο**, με βάση την ανάλυση του Panitch, η συνθήκη του Bretton Woods επικύρωσε την ηγεμονία των ΗΠΑ στην νέα μεταπολεμική συνθήκη. Είναι ενδεικτικό ότι η έδρα του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (ΔΝΤ) και της Παγκόσμιας Τράπεζας (ΠΤ) είναι στην Ουάσιγκτον μέχρι και σήμερα. Το πυκνό δίκτυο θεσμών που διαμορφώθηκε έδενε τα κράτη στην Αμερικάνικη ηγεμονία (ΝΑΤΟ, δίκτυα μεταφοράς, ασφάλεια). Επίσης συγκροτούνταν οικονομικά δίκτυα, δίκτυα προπαγάνδας, ΜΜΕ. Το Φορντικό σύστημα συσσώρευσης άνοιξε μεγάλες δυνατότητες επέκτασης στις εσωτερικές αγορές, με την εργατική τάξη να μην είναι απλά πηγή υπεραξίας, αλλά και κατανάλωσης με την έννοια της πραγματοποίησης της υπεραξίας [Panitch, Gindin 2009:16]. Σημαντικό ρόλο στην επέκταση του φορντικού μοντέλου είχαν οι Αμερικάνικες ξένες επενδύσεις.

Γενικότερα, στην μεταπολεμική περίοδο, ισχυρό ρόλο έχουν οι άμεσες ξένες επενδύσεις (ΑΞΕ) ως η βασική μορφή που παίρνει η εξαγωγή κεφαλαίου και ως το βασικό μέσο για την διεθνή οικονομική ολοκλήρωση. Οι εταιρίες των ΗΠΑ εξελισσότουσαν σε κόμβους διεθνών δικτύων προμηθευτών, κεφαλαιούχων και τελικών αγορών. Σε αντίθεση με το εμπόριο, οι ΑΞΕ επηρέασαν την δομή των τάξεων και τους κρατικούς σχηματισμούς άλλων χωρών του καπιταλιστικού πυρήνα. Ουσιαστικά μετά την κρίση του 1970, εγκαθιδρύονται οι μηχανισμοί του νεοφιλελευθερισμού, οι οποίοι παρεμβαίνουν κυρίως στο οικονομικό πεδίο. Ωστόσο για τον Panitch, ο νεοφιλελευθερισμός ήταν η συνολική πολιτική απάντηση στα μεταπολεμικά δημοκρατικά κεκτημένα των υποτελών τάξεων τα οποία αποτελούσαν φραγμούς στην συσσώρευση του κεφαλαίου. Ο νεοφιλελευθερισμός όχι μόνο αναιρούσε τα κεκτημένα αυτά, αλλά υπονόμει και τα θεσμικά τους θεμέλια, εφόσον μετασχημάτιζε την ιεραρχία των κρατικών θεσμών. Ο στόχος της ανταγωνιστικότητας και της ευελιξίας αποδυνάμωσε την θέση των εργαζομένων. Εταιρίες αναδομήθηκαν εσωτερικά, έδωσαν ως εξωτερικές εργολαβίες [outsourcing] σε φτηνότερους και πιο εξειδικευμένους προμηθευτές ως ένα τμήμα μιας διαδικασίας ανακατανομής του κεφαλαίου εντός της οικονομίας των ΗΠΑ.

Το 1980 η οικονομία των ΗΠΑ αντέστρεψε την υποχώρησή της, θέτοντας και τις βάσεις για την ανάκαμψη της Ευρώπης και της Ιαπωνίας. Στην διαδικασία αυτή εδραιώθηκε η εμπιστοσύνη σε τμήμα του κεφαλαίου των ΗΠΑ, και ο καπιταλισμός ο οποίος αναπτύχθηκε μέσα από επίσημους ή ανεπίσημους μηχανισμούς διεθνούς συνεργασίας. Ο νεοφιλελευθερισμός ενίσχυσε την ελεύθερη ροή κεφαλαίων και αγαθών. Το κράτος των ΗΠΑ μέσω της κεντρικής θέσης της Wall Street απέχτησε ένα χαρακτήρα «εισαγωγέα τελευταίου καταφυγίου» το οποίο περιόριζε τις οικονομικές επιβραδύνσεις σε άλλες οικονομίες και ενίσχυε την εξάρτηση των ξένων επενδυτών και εξαγωγέων από τις αγορές των ΗΠΑ και τις κρατικές πολιτικές [Panitch, Gindin 2009:22]. Το ΔΝΤ από ρυθμιστής της ισορροπίας πληρωμών στην αντιμετώπιση των δομικών κρίσεων στις χώρες του τρίτου κόσμου, μετατράπηκε σε όχημα για την επιβολή όρων σε ανταπόδοση για δάνεια που υποβοηθούσαν το παγκόσμιο κεφάλαιο [Panitch, Gindin 2009:23].

1.2. Η άτυπη αυτοκρατορία των ΗΠΑ.

Αναγνωρίζοντας αυτούς τους μετασχηματισμούς και τις δυναμικές στην μεταπολεμική εποχή, ο Panitch καταλήγει στην θέση ότι συγκροτείται η **άτυπη [informal] αυτοκρατορία των ΗΠΑ**. Ο επιθετικός προσδιορισμός άτυπη αναφέρεται σε αντίστιξη με τις τυπικές αυτοκρατορίες μέχρι το τέλος του 18^{ου} αιώνα οι οποίες συνδύαζαν τον οικονομικό με τον στρατιωτικό και τον πολιτικό έλεγχο. Η Βρετανία, τον 19^ο αιώνα πρώτη ανέπτυξε ένα τύπο αυτοκρατορίας βασισμένο στην οικονομική επέκταση και επιρροή, τον *ιμπεριαλισμό του*

ελεύθερου εμπορίου παρότι δεν συνοδεύτηκε με τον τερματισμό της στρατιωτικής κατάκτησης εδαφών και την αποικιοκρατία [Panitch, Gindin 2012:5]. Η διάδοχη κατάσταση μετά την Βρετανική αυτοκρατορία είναι η **άτυπη [informal] αυτοκρατορία των ΗΠΑ**, η οποία πέτυχε στα σημεία όπου η πρώτη απέτυχε, δηλαδή στην ολοκλήρωση των άλλων καπιταλιστικών δυνάμεων σε ένα αποτελεσματικό σύστημα συνεργασίας υπό την αιγίδα του κυρίαρχου.

Για τον Panitch κλειδί στην διαδικασία αυτή αποτελούν οι εξαγωγές κεφαλαίων. Μάλιστα θεωρεί ότι οι θεωρητικοί του ιμπεριαλισμού έχουν συμβάλει σημαντικά διότι επισήμαναν πως οι εξαγωγές κεφαλαίων μετασχηματίζουν τον ρόλο του κράτους τόσο για τις χώρες εξαγωγής κεφαλαίων όσο και για τις χώρες εισαγωγής [Panitch, Gindin 2012:5]. Ωστόσο, η σύνδεση των εξαγωγών κεφαλαίου με τους ενδοϊμπεριαλιστικούς ανταγωνισμούς σύμφωνα με τον Panitch είναι προβληματική ιδιαίτερα μετά τον Β Παγκόσμιο πόλεμο. Η διαφωνία του δεν έγκειται απλά στο ότι οι θεωρίες του ιμπεριαλισμού θεωρούσαν ότι τα κράτη απλά δρουν εκπροσωπώντας τα συμφέροντα της εθνικής τους αστικής τάξης, αλλά επίσης ότι θεωρούσαν τις εξαγωγές κεφαλαίου ως ιμπεριαλιστική πρακτική και τελικά δεν ενέγραφαν την διαφοροποίηση μεταξύ της οικονομικής και της πολιτικής σφαίρας στον καπιταλισμό.

Η άτυπη αυτή αυτοκρατορία με ηγέτιδα δύναμη τις ΗΠΑ **προσπαθεί να αναμορφώσει τα κράτη έτσι ώστε να είναι συμβατά με την παγκόσμια τάξη, κατάλληλα για την αναπαραγωγή και επέκταση του παγκόσμιου καπιταλισμού [global capitalism]**. Οι ΗΠΑ αποτελούν την ηγεμονική δύναμη απέναντι στα υπόλοιπα κράτη, τις καπιταλιστικές τάξεις και τις δομές των ελίτ, ωστόσο όχι διεκδικώντας την υποταγή τους στο κράτος των ΗΠΑ. Η θεσμική αρχή είναι η ανάπτυξη εκτεταμένης αυτοκρατορίας και η αυτοδιακυβέρνηση. Με βάση την προσέγγιση του Panitch, η εξομοίωση (οικονομική και πολιτισμική) της συμπεριφοράς με τα αμερικάνικα πρότυπα περισσότερο θα πρέπει να αποδοθεί σε όρους ηγεμονίας. Το κράτος των ΗΠΑ δηλαδή, δεν αναλαμβάνει τον ρόλο του βασικού φορέα που εγγυάται την ενσωμάτωση των αναγκών των υποτελών τάξεων άλλων κρατών, δεν υποκαθιστά δηλαδή τα επιμέρους κράτη. Η ενεργός συγκατάθεση των επιμέρους κρατών στην άτυπη παγκόσμια αυτοκρατορία διαμεσολαβείται από την νομιμοποίηση κάθε κράτους [Panitch, Gindin 2009:32].

Μετά τον Β' παγκόσμιο πόλεμο, με βάση την προσέγγιση του Panitch, το κράτος των ΗΠΑ ήταν το μοναδικό ικανό -λόγω των θεσμικών του δυνατοτήτων και της ταξικής του διάρθρωσης, να επανεκκινήσει την καπιταλιστική παγκοσμιοποίηση που διεκόπη λόγω του πολέμου. Σε αυτό το πλαίσιο *το κράτος των ΗΠΑ υποστήριξε την εξαγωγή κεφαλαίων, την επέκταση των πολυεθνικών επιχειρήσεων και ανέλαβε την ευθύνη δημιουργίας πολιτικών δικαϊκών συνθηκών για την επέκταση και αναπαραγωγή του καπιταλισμού σε διεθνές επίπεδο*

[Panitch 2012:6]. Με αυτή την έννοια αναγνωρίζεται από τον Panitch ο διεθνής ρόλος του κράτους των ΗΠΑ ως προς τον καθορισμό των συνθηκών συσσώρευσης κεφαλαίου. Δεν ισχύει απλά ότι το κράτος των ΗΠΑ ασκεί ιμπεριαλιστικές πρακτικές που εξυπηρετούν αποκλειστικά το εγχώριο κεφάλαιο. Αυτή η διάσταση εξακολουθεί να υφίσταται, ενώ παράλληλα, το κράτος διευκολύνει την συσσώρευση συνολικά του κεφαλαίου σε παγκόσμιο επίπεδο [Panitch, Gindin 2012:7].

Σε αυτό το πλαίσιο, η επέκταση της αυτοκρατορίας εκτός των κρατών του πυρήνα παρουσιάζει εγγενείς δυσκολίες, καθώς εδράζεται κατά βάση σε οικονομικούς δεσμούς. Κάτω από το βάρος αυτής της αντίφασης, η πρακτική των στρατιωτικών επεμβάσεων παραμένει ενεργή ως μορφή επιβολής της άτυπης αμερικάνικης αυτοκρατορίας αν και υποτελής ως προς τον οικονομικό επεκτατισμό. Δηλαδή, το κράτος των ΗΠΑ δεν στοχεύει στην επέκταση με γεωγραφικούς όρους με τον τρόπο που στόχευαν οι παλαιότερες αυτοκρατορίες, και με αυτή την έννοια οι στρατιωτικές επεμβάσεις των ΗΠΑ πρωταρχικά επεδίωκαν την αποτροπή του κλεισίματος περιοχών εκτός της παγκόσμιας καπιταλιστικής συσσώρευσης και όχι την κατάκτηση εδαφών. Η διαδικασία αυτή αποτελεί μέρος ενός ευρύτερου σχεδίου ανοίγματος των αγορών, κατάργησης φραγμών απέναντι στο κεφάλαιο εν γένει, και όχι μόνο στο κεφάλαιο των ΗΠΑ. Με αυτό τον τρόπο ο Panitch ερμηνεύει και την επέκταση των στρατιωτικών βάσεων των ΗΠΑ στο έδαφος ανεξάρτητων κρατών, την ολοκλήρωση των υπηρεσιών πληροφοριών, αλλά και της αστυνομίας σε όλα τα κράτη της αυτοκρατορίας αυτής, ιδιαίτερα μετά την 11/9 [Panitch, Gindin 2009:30]¹. Η κυριαρχία των ΗΠΑ στο ιμπεριαλιστικό πεδίο έχει τις αποτυπώσεις της και στο πολεμικό επίπεδο. Δύο παραδείγματα είναι ο «Πόλεμος του Κόλπου» το 1990 όπου ο ΟΗΕ έπαιξε νομιμοποιητικό ρόλο, ο πόλεμος στην Γιουγκοσλαβία όπου οι ΗΠΑ μέσω του ΝΑΤΟ κατέστησαν σαφές στην Ευρώπη ότι οι ΗΠΑ θα συνεχίσουν να λειτουργούν ως διεθνής αστυνομία στην πίσω αυλή της Ευρώπης [Panitch, Gindin 2009:29]. Εν γένει το κράτος των ΗΠΑ διατηρεί το αποκλειστικό δικαίωμα επέμβασης έναντι άλλων κυρίαρχων κρατών καθώς και το προνόμιο της ερμηνείας των διεθνών κανόνων. Δεν είναι ένα κράτος πρώτο μεταξύ ίσων αλλά ποιοτικά διαφορετικό από όλα τα άλλα προηγμένα καπιταλιστικά κράτη [Panitch, Gindin 2012:12].

¹ Είναι χαρακτηριστική η αναφορά ενός καθηγητή του πολεμικού ναυτικού που ανέφερε: «Δείξε μου που η παγκοσμιοποίηση είναι πυκνή, με δίκτυα, οικονομικές συναλλαγές, ελεύθερα μέσα, και συλλογική ασφάλεια και θα σου δείξω περιοχές με σταθερές κυβερνήσεις, βελτιούμενο επίπεδο διαβίωσης και περισσότερους θανάτους από αυτοκτονίες παρά από δολοφονίες» [Panitch 2009:31]. Φαίνεται δηλαδή ένα ολόκληρο πλέγμα αξιών, οργάνωσης της οικονομίας και της κοινωνίας (έστω και αν παρουσιάζεται εξιδανικευμένα), το οποίο καθιστά ένα κράτος μέρος της άτυπης αυτοκρατορίας.

Αντίστοιχα με την απόπειρα του φιλελεύθερου δημοκρατικού σχεδίου να συμφιλιώσει την τυπική ισότητα με τις εγγενώς άνισες κοινωνίες του καπιταλισμού, λειτουργεί και η προσπάθεια συμφιλίωσης της λογικής της αυτοδιάθεσης των εθνών και της τυπικής ισότητας μεταξύ των κρατών, με τις εγγενώς ασύμμετρες από πλευράς ισχύος διακρατικές σχέσεις στην παγκόσμια καπιταλιστική οικονομία [Panitch, Gindin 2012:9].

Ωστόσο, ο Panitch αναγνωρίζει ότι η ανασύσταση της άτυπης αυτοκρατορίας των ΗΠΑ σε αυτή την επιτυχημένη μορφή των τελευταίων δεκαετιών δεν ταυτίζεται με την σταθερότητα του παγκόσμιου καπιταλισμού. Μέσα στην μορφή της αυτοκρατορίας αυτής ενυπάρχει δυναμική αστάθεια και αβεβαιότητα λόγω των έντονων χαρακτηριστικών ανταγωνισμού στον νεοφιλελευθερισμό, της υπερκινητικότητας των κεφαλαίων λόγω της απελευθερωμένης κίνησης τους, της άνισης ανάπτυξης [Panitch, Gindin 2009:23].

1.3. Επανεξετάζοντας τον ιμπεριαλισμό

Η θεώρηση της άτυπης αυτοκρατορίας των ΗΠΑ οδηγεί τον Panitch σε μια επανεξέταση των θεωριών του ιμπεριαλισμού. Ενώ θέτει στο κέντρο της ερμηνείας για την σχέση κράτους και παγκοσμιοποίησης τις ανισόμετρες σχέσεις μεταξύ των εθνών κρατών επαναφέροντας τον ιμπεριαλισμό, παράλληλα η έννοια της αυτοκρατορίας θέτει σε διαφορετική βάση την προβληματική των ενδοϊμπεριαλιστικών ανταγωνισμών. Με αυτή την έννοια, ο Panitch αποτελεί τον διανοητή ο οποίος επαναφέρει την θεωρία του ιμπεριαλισμού στο προσκήνιο όχι όμως με τους παραδοσιακούς όρους.

Η επαναφορά αυτή βασίζεται στην κριτική της κλασσικής θεωρίας του ιμπεριαλισμού την οποία θεμελιώνει σε νέες βάσεις. Η κριτική του στις κλασσικές θεωρίες του ιμπεριαλισμού εντοπίζεται στο γεγονός ότι αυτές θεωρητικοποιούν τα καπιταλιστικά οικονομικά στάδια και τις κρίσεις. Για τον Panitch παρότι οι ιστορικές τάσεις ενυπάρχουν, η εξέλιξη δεν μπορεί να θεωρείται δεδομένη και όχι αποκλειστικά αναγώγιμη στο οικονομικό πεδίο². Η απάντηση για την κατανόηση του ιμπεριαλισμού βρίσκεται στην διατύπωση μιας νέας θεωρίας κράτους,

² Ο Panitch θέτει ένα στοιχείο ενδεχομενικότητας στην ιστορική εξέλιξη του κράτους. Δεν θεωρεί ότι η επέκταση των καπιταλιστικών αγορών και αξιών ήταν ένα αναπόδραστο αποτέλεσμα της εγγενούς επεκτατικής τους τάσης και εξαρτήθηκε από την δράση των κρατών, με κυρίαρχο το κράτος των ΗΠΑ. Η σχέση δηλαδή ανάμεσα στο κράτος των ΗΠΑ και στην μεταβαλλόμενη δυναμική της παραγωγής και του χρήματος εγγράφηκε στην διαδικασία της παγκοσμιοποίησης [Panitch 2012:vii]. Με άλλα λόγια, η επέκταση του καπιταλισμού στην υφήλιο δεν ήταν ένα αυτόματο αποτέλεσμα ενός ιστορικού νόμου, αλλά προκλήθηκε από ανθρώπινους παράγοντες και θεσμούς που δημιουργήθηκαν εντός των ευρύτερων συνθηκών και πλαισίων [Panitch 2012:2].

την θεώρηση δηλαδή των κρατών όχι ως κατά κύριο λόγο εκπροσώπων των εθνικών αστικών τάξεων οι οποίοι ανταγωνίζονται, αλλά ως τμήματα της άτυπης αυτοκρατορίας των ΗΠΑ.

Ο Panitch θεωρεί ότι οι τάσεις παγκοσμιοποίησης του καπιταλισμού έφτασαν στο όριο του να υλοποιηθούν στο τέλος του 19^{ου} αιώνα. Ωστόσο, αυτή η διαδικασία γέννησε αντίρροπες δυναμικές, συγκρότησε τάσεις αντίστασης που κατέστησαν την υλοποίηση της παγκοσμιοποίησης αδύνατη. Με αυτή την έννοια, δεν αντιλαμβάνεται αυτή την διαδικασία ως αναπόδραστη. Οι τάσεις παγκοσμιοποίησης του καπιταλισμού επανήλθαν μετά το 1945, μέσα από την μεταπολεμική χρυσή εποχή και σχετιζόταν με τον τρόπο που η Ευρώπη και η Ιαπωνία αναδόμησαν το κράτος τους υπό την αιγίδα του κράτους των ΗΠΑ [Panitch, Gindin 2012:2].

Η μεταπολεμική ανοικοδόμηση του καπιταλιστικού κόσμου ήταν μια άμεση απάντηση των ηγεμονικών καπιταλιστικών μερίδων στην προηγούμενη αποτυχία της παγκοσμιοποίησης (εφόσον αυτή οδήγησε στους δύο παγκόσμιους πολέμους). Μέσα από το Bretton Woods ανασυγκροτείται η παγκόσμια καπιταλιστική τάξη (αν και στην βάση κλειστών οικονομιών στην αρχή), και με αυτή την έννοια η συμφωνία αυτή συμβάλει στο ελεύθερο εμπόριο εφόσον απελευθερώνει ξανά την δυναμική λογική της καπιταλιστικής παγκοσμιοποίησης. Κατά την διάρκεια της σύντομης μεταπολεμικής "χρυσής" εποχής επιταχύνθηκε το εμπόριο, αυξήθηκαν σημαντικά οι άμεσες ξένες επενδύσεις, και διευρύνθηκε η διεθνοποίηση του κεφαλαίου. Η καπιταλιστική παγκοσμιοποίηση αναβίωσε και ενδυναμώθηκε περαιτέρω μέσω της νεοφιλελεύθερης απάντησης στην κρίση του 1970 [Panitch, Gindin 2009:4]. Ο νέος Αμερικάνικος «ιμπεριαλισμός» είναι αρκετά διαφορετικός από τον Βρετανικό και τον πρώιμο ιμπεριαλισμό των ΗΠΑ. Αντί για εμπόρους και αποικιοκράτες, οι εκπρόσωποι του είναι οι επιστήμονες, οι τεχνικοί και οι μηχανές [Panitch, Gindin 2009:14].

Οι κλασικές θεωρίες του ιμπεριαλισμού που αναπτύχθηκαν στον Α' Παγκόσμιο πόλεμο θεμελιώθηκαν στην θεωρητικοποίηση των καπιταλιστικών οικονομικών σταδίων και κρίσεων. Αυτό για τον Panitch αποτελεί θεμελιώδες λάθος που συσκοτίσε την κατανόησή τους. Οι κλασικές θεωρίες ήταν αναποτελεσματικές στην ιστορική ανάγνωση του ιμπεριαλισμού, στην διαχείριση των δυναμικών της καπιταλιστικής συσσώρευσης, και εξαιτίας της αναβάθμισης της συγκυριακής φάσης των ενδοϊμπεριαλιστικών ανταγωνισμών σε έναν αμετάβλητο νόμο της καπιταλιστικής παγκοσμιοποίησης. Τα βασικά σημεία της κριτικής αυτής είναι τα εξής:

- Η θεωρία των κρίσεων λαθεμένα χρησιμοποιήθηκε για την εξήγηση των επεκτατικών τάσεων του κεφαλαίου. Κατά τον Panitch ήταν οι πιέσεις του ανταγωνισμού, οι ευκαιρίες και οι συνακόλουθες στρατηγικές οι οποίες διευκόλυναν την διεθνή

επέκταση στο τέλος του 19ου και 20ου αιώνα και όχι η πτώση του ποσοστού κέρδους, η υπερσυσσώρευση και υποκατανάλωση.

- Οι κλασσικές θεωρίες του ιμπεριαλισμού επίσης απέτυχαν να συλλάβουν τις χωρικές διαστάσεις της παγκοσμιοποίησης. Έδιναν έμφαση στην τάση εξαγωγής αγαθών και κεφαλαίου, και δεν διέκριναν δύο βασικές τάσεις στις ηγεμονικές καπιταλιστικές χώρες: i) Αντί να παρουσιάζεται κορεσμός της κατανάλωσης (όπως θα προέβλεπε η Λενινιστική θεώρηση με βάση την δυναμική της εξαθλίωσης των εργαζόμενων τάξεων), εμφανίζονταν αυξανόμενα επίπεδα ιδιωτικής και δημόσιας κατανάλωσης. Δηλαδή ο Panitch θεωρεί λανθασμένη την ερμηνεία των εξαγωγών κεφαλαίου ως αποτέλεσμα του κορεσμού των εγχώριων αγορών στις χώρες του ανεπτυγμένου καπιταλισμού καθότι αγνοούνται οι επιπτώσεις της οργάνωσης των εργατών. Την χρυσή εποχή του καπιταλισμού τα κέρδη πραγματοποιούντουσαν και μέσα από την επέκταση της κατανάλωσης της εργατικής τάξης ενώ οι εξαγωγές κεφαλαίων συνεχίζονταν λόγω της διεθνούς ολοκλήρωσης της παραγωγής μέσα από πολυεθνικές εταιρίες και της επέκτασης των χρηματιστικών αγορών [Panitch, Gindin 2012:5-6]. ii) Κατά δεύτερον, αντί η συγκέντρωση κεφαλαίου να περιορίζει την δυνατότητα εισαγωγής νέων προϊόντων (πεδίο κερδοφορίας), η ανισομέρεια του ανταγωνισμού και οι τεχνολογικές καινοτομίες εισήγαγαν νέα πεδία καπιταλιστικής συσσώρευσης.
- Αντίθετα με αυτό που διατυπωνόταν ως προσέγγιση, ότι δηλαδή το στάδιο αυτό ήταν το ανώτατο στάδιο του καπιταλισμού, στην πραγματικότητα αυτό που υπήρχε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα ήταν ένα σχετικά πρώιμο στάδιο. Αυτό όχι μόνο σε σχέση με τα επίπεδα κατανάλωσης, αλλά και με την έννοια των περιορισμένων άμεσων ξένων επενδύσεων, και των μέσων (τα οποία ήταν στοιχειώδη) για την διαχείριση των αντιφάσεων που σχετίζονταν με την καπιταλιστική διεθνοποίηση [Panitch, Gindin 2009:6].

Τελικά ήταν η εργαλειακή αντιμετώπιση του κράτους που έκανε αυτές τις θεωρίες αναποτελεσματικές. Ο ιμπεριαλισμός σύμφωνα με τον Panitch δεν ανάγεται σε μια οικονομική εξήγηση, παρά το γεγονός ότι οι οικονομικές δυνάμεις είναι σημαντικό τμήμα του. Ο ιμπεριαλισμός και ο καπιταλισμός είναι δυο διαφορετικές έννοιες. Ο ανταγωνισμός μεταξύ των καπιταλιστών στο παγκόσμιο πεδίο, η άνιση ανταλλαγή, η ανισόμετρη ανάπτυξη είναι πλευρές του καπιταλισμού, και η σχέση τους με τον ιμπεριαλισμό μπορεί να γίνει κατανοητή μέσω μια θεωρίας του κράτους [Panitch, Gindin 2009:6]. Δηλαδή, ο ιμπεριαλισμός πρέπει να γίνει κατανοητός μέσω μιας επέκτασης της θεωρίας του καπιταλιστικού κράτους και όχι να προκύπτει άμεσα από την θεωρία των οικονομικών σταδίων ή κρίσεων. Η θεωρία αυτή θα πρέπει να περιλαμβάνει όχι μόνο τους

ενδοϊμπεριαλιστικούς ανταγωνισμούς, αλλά την συγκυριακή υπεροχή ενός ιμπεριαλιστικού κράτους και τους παρελθοντικούς ανταγωνισμούς. Αυτό σημαίνει ότι θα πρέπει να ιστοριοποιηθεί η θεωρία σε αντίθεση με την συμβατική σκέψη ότι η φύση του σύγχρονου ιμπεριαλισμού είναι από το παρελθόν προκαθορισμένη από τους τύπους των οικονομικών ανταγωνισμών που υπάρχουν στο μονοπωλιακό στάδιο του καπιταλισμού [Panitch, Gindin 2009:7]. Ο Panitch συμφωνεί με τον Kautsky ο οποίος ισχυριζόταν ότι παρά το ότι οι ενδοϊμπεριαλιστικοί ανταγωνισμοί οδήγησαν στον πόλεμο μεταξύ των μεγάλων καπιταλιστικών δυνάμεων, αυτό δεν ήταν ένα αναπόδραστο χαρακτηριστικό της καπιταλιστικής παγκοσμιοποίησης. Ο Kautsky θεωρούσε ότι μετά τον παγκόσμιο πόλεμο, οι κυρίαρχουσες καπιταλιστικές τάξεις, μπορεί να αναβιώσουν την καπιταλιστική παγκοσμιοποίηση μέσα από έναν συνεργατικό υπέρ-ιμπεριαλισμό, ο οποίος θα έρθει αντιμέτωπος με την ανερχόμενη ισχύ του βιομηχανικού προλεταριάτου (το οποίο δεν θα είναι ακόμα σε θέση να επιβάλει τον κοινωνικό μετασχηματισμό) [Panitch, Gindin 2009:9]. Ο Kautsky θεωρούσε ότι το μέλλον του καπιταλισμού βρίσκεται στις ΗΠΑ ως την αναδυόμενη αυτοκρατορία που τελικά θα διεισδύσει και θα συντονίσει τις άλλες καπιταλιστικές τάξεις, παρά στην συγκρότηση μιας συμμαχίας ίσων. Για τον Panitch η περιγραφή αυτή περιγράφει ορθά το πλαίσιο και τις δυναμικές μετά το 1945 [Panitch, Gindin 2009:9].

1.4. Πέραν των ενδοϊμπεριαλιστικών ανταγωνισμών.

Η θέση του Panitch είναι ότι δεν μπορεί να κατανοηθεί ο ιμπεριαλισμός σήμερα με τους όρους της ανεπίλυτης κρίσης του 1970. Είναι λάθος δηλαδή μια προσέγγιση που δεν αναγνωρίζει την ύπαρξη μιας νέας συνθήκης, που βλέπει δηλαδή οξυμένους οικονομικούς ανταγωνισμούς οι οποίοι πυροδοτούν τους ενδοϊμπεριαλιστικούς ανταγωνισμούς. Χαρακτηριστικό είναι ότι πλέον η παγκόσμια οικονομία όχι απλά έχει αποδεχτεί το εμπορικό έλλειμμα των ΗΠΑ, αλλά ότι η παγκόσμια σταθερότητα βασίζεται πάνω στα ελλείμματα αυτά, συνεπώς δεν πυροδοτούνται αντίστοιχης οξύτητας ανταγωνισμοί με αυτούς των αρχών του 20^{ου} αιώνα. Επίσης κεντρικό σημείο της παγκόσμιας οικονομίας είναι οι χρηματιστικές αγορές και ροές χρήματος οι οποίες μπορεί να ενισχύουν την συσσώρευση, να ανακατανέμουν το κεφάλαιο σε τομείς και περιοχές, να παρέχουν πίστωση σε προμηθευτές και επενδυτές προκειμένου να διατηρηθούν οι ρυθμοί μεγέθυνσης, ή να υποστηρίξουν την ισχύ της οικονομίας των ΗΠΑ για να προσελκύουν επενδύσεις και να αναπαράγουν την αυτοκρατορία της. Συνεπώς και το αναβαθμισμένο χρηματοπιστωτικό σύστημα δεν φαίνεται να πυροδοτεί οξυμένους ανταγωνισμούς [Panitch, Gindin 2009:23-24].

Ο Panitch σημειώνει ότι αν και ο όρος ανταγωνισμός χρησιμοποιείται στην προσέγγισή του, δεν έχει την ίδια σημασία με αυτή που είχε πριν τον Α παγκόσμιο πόλεμο, όπου ο

οικονομικός ανταγωνισμός μεταξύ ευρωπαϊκών κρατών διαπλέκονταν με στρατιωτική ισχύ. Σήμερα στον στρατιωτικό τομέα υπάρχει σαφώς υπεροχή των ΗΠΑ. Πέραν αυτού όμως η ολοκλήρωση σε οικονομικό και στρατιωτικό επίπεδο είναι σαφώς διαφορετική στις ηγέτιδες καπιταλιστικές δυνάμεις [Panitch, Gindin 2009:24].

Για παράδειγμα, κατά τον Panitch, η εξέλιξη της ΕΕ κάνει την θεωρία των ιμπεριαλιστικών ανταγωνισμών να φαντάζει αναχρονιστική. Η θεσμοθέτηση του ευρώ και η ίδρυση της ΕΚΤ δεν βρήκαν αντίθετο το κράτος των ΗΠΑ. Επίσης, αυτό που επετεύχθη με το ελεύθερο εμπόριο και την κινητικότητα του κεφαλαίου εντός της ΕΕ μάλλον ευθυγραμμίστηκε παρά αμφισβήτησε τον νεοφιλελευθερισμό των ΗΠΑ [Panitch, Gindin 2009:24]. Στο παράδειγμα του πολέμου στην Γιουγκοσλαβία και το Κόσοβο, όπου όλες οι ευρωπαϊκές χώρες μετείχαν, οι ΗΠΑ κατέστησαν σαφές ότι το ΝΑΤΟ θα παραμείνει ο τοποτηρητής και στην Ευρώπη. Η ΕΕ λειτούργησε σαν μια ανεπίσημη προέκταση του ΝΑΤΟ αναγνωρίζοντας την ισχύ των ΗΠΑ ως έναν αποφασιστικό παράγοντα για την διατήρηση της ειρήνης και της σταθερότητας σε παγκόσμιο επίπεδο. Επιπλέον, στην ανατολική Ασία, η ικανότητα της Ιαπωνίας να διεισδύσει οικονομικά διαμεσολαβείται από την ιμπεριαλιστική δύναμη των ΗΠΑ. Αυτό έγινε εμφανές στην οικονομική κρίση του 1997-98 όπου οι ΗΠΑ επέβαλαν σκληρούς όρους σε μια περιοχή γειτονική στην Ιαπωνία. Η Ιαπωνία παραμένει εξαρτώμενη από τις αμερικανικές αγορές και ως προς την ασφάλεια των επενδύσεων από τις ΗΠΑ. Ο Panitch σημειώνει ότι η Κίνα ίσως τελικά να αναδειχθεί σαν πόλος ενδοϊμπεριαλιστικών ανταγωνισμών, ωστόσο αυτό μπορεί να γίνει σε αρκετές δεκαετίες [Panitch, Gindin 2009:25]. Όλα αυτά τα παραδείγματα συντείνουν κατά τον Panitch στο συμπέρασμα ότι οι ενδοϊμπεριαλιστικοί ανταγωνισμοί μπαίνουν σε μια τελείως διαφορετική βάση από ότι στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Δεν αμφισβητείται η ηγεμονία των ΗΠΑ, και η έκφραση των ανταγωνισμών αυτών παραμένει εντός οριοθετημένων πλαισίων.

Τελικά ο Panitch, αντιπαλεύει τις θεωρίες παρακμής των ΗΠΑ και της επανεμφάνισης των ενδοϊμπεριαλιστικών ανταγωνισμών [Σακελλαρόπουλος, Σωτήρης 2006:2]. Θεωρεί ότι το προβλήματα που εμφανίζονται δεν αντανάκλουν την συνέχιση της κρίσης του 1970 αλλά νέες αντιφάσεις που συνοδεύουν την δυναμική του παγκόσμιου καπιταλισμού, αντιφάσεις που γεννά ο ίδιος ο νεοφιλελευθερισμός, όπως ο συγχρονισμός των υφέσεων, η απειλή του αποπληθωρισμού, η εξάρτηση της παγκόσμιας οικονομίας από τις αγορές της Αμερικής, η εξάρτηση των ΗΠΑ από τις εισροές κεφαλαίου για την κάλυψη του εμπορικού ισοζυγίου [Panitch, Gindin 2009:26].

1.5. Κριτική στην θεωρία περί παρακμής της ηγεμονίας των ΗΠΑ

Η κατάρρευση του Bretton-Woods θεωρήθηκε από πολλούς ως αμφισβήτηση της ηγεμονίας των ΗΠΑ, και η απαρχή της παρακμής της. Ένα κομμάτι των μαρξιστών εκτιμούσε ότι θα σηματοδοτήσει μια αναζωπύρωση των ενδοϊμπεριαλιστικών ανταγωνισμών. Ο Panitch συγκεκριμένα σημειώνει, ότι ο Πουλαντζάς ήταν ένας από τους λίγους που αντιλήφθηκαν το βάθος της ενσωμάτωσης των άλλων προηγμένων καπιταλιστικά κρατών στην νέα αυτοκρατορία των ΗΠΑ. Στην κρίση του 1970, το επίδικο ζήτημα ήταν η αναδιοργάνωση της ηγεμονίας και όχι η αμφισβήτησή της. Η εγκατάλειψη του Bretton-Woods μάλλον ενίσχυσε την δομική ισχύ των ΗΠΑ εφόσον η κρίση του 1970 δεν γέννησε ενδοϊμπεριαλιστικούς ανταγωνισμούς όπως η κρίση του 1929. Η απόπειρα δημιουργίας θεσμικών δομών για την διεθνοποίηση του κράτους, στην προσπάθεια διάσωσης του Bretton Woods (ΗΠΑ, Ευρώπη, Ιαπωνία) οδήγησε στην δημιουργία των G7 (στην αρχική μορφή, με έξι μέλη ιδρύθηκε το 1975), γεγονός που είχε ιδιαίτερη σημασία για το ξεπέραςμα της κρίσης σε διεθνές επίπεδο. Οι αγορές παρά τους φόβους για νομισματική αστάθεια βρήκαν σημεία ισορροπίας, χωρίς να αμφισβητηθεί η ισχύς του δολαρίου ως κεντρικό μέσο μέτρησης της αξίας στα παγκόσμια δίκτυα του κεφαλαίου. Ο ρόλος των ΗΠΑ στην διατήρηση της εμπιστοσύνης των καπιταλιστών έγινε πιο κρίσιμος παρά ποτέ.

Αυτό που κατά τον Panitch ουσιαστικά υπονόμει την εμπιστοσύνη στο δολάριο ήταν η πληθωριστική απειλή την οποία πυροδότησε η μεταπολεμική πλήρης απασχόληση και η οργάνωση των εργατών, η οποία τελικά παρήγαγε πιέσεις για μεγαλύτερες κοινωνικές δαπάνες, και ελέγχους στις επενδύσεις [Panitch, Gindin 2012:13-14], οι προβολές δηλαδή του ταξικού ανταγωνισμού. Προκειμένου να συγκρατήσει τον πληθωρισμό και να εγγυηθεί έτσι ότι το δολάριο θα αποτελούσε ένα ασφαλές χρηματικό καταφύγιο, το 1979 η κεντρική τράπεζα των ΗΠΑ αύξησε υπέρμετρα τα επιτόκια δανεισμού, το οποίο είναι γνωστό ως Βόλκερ σοκ. Αυτό συνοδεύτηκε από την νεοφιλελεύθερη στροφή και το βάθεμα των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων [Panitch, Gindin 2012:14].

Επίσης, η διεύρυνση των χρηματιστικών αγορών συνέβαλε στην ανανέωση της αυτοκρατορίας των ΗΠΑ την δεκαετία του 1980. Δεν ήταν κυρίαρχα ότι το κράτος των ΗΠΑ εκμεταλλεύτηκε την ισχύ του για να διασφαλίσει ευνοϊκή μεταχείριση από τις αγορές χρήματος, αλλά κυρίως ότι οι κεντρικές τράπεζες και οι επενδυτές είτε εξαρτιόταν δομικά από τις ΗΠΑ, είτε προσελκύνονταν από την ασφάλεια και τις αποδόσεις των χρηματοπιστωτικών αγορών των ΗΠΑ, είχαν δηλαδή ένα ισχυρό κίνητρο μεταφοράς κεφαλαίων. Καθώς οι αγορές χρήματος διεθνοποιούνταν, οι ΗΠΑ μπορούσαν να

εκμεταλλευθούν το βάθος και το εύρος των χρηματοπιστωτικών αγορών τους προκειμένου να υποστηρίξουν το εμπόριο σε αγαθά με τις χρηματοπιστωτικές τους υπηρεσίες. Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο τα εμπορικά ελλείμματα των ΗΠΑ δεν οδήγησαν σε κρίση του δολαρίου [Panitch, Gindin 2012:16].

Δηλαδή, ο Panitch τοποθετείται στον αντίποδα της θεώρησης ότι τα εμπορικά ελλείμματα, τα κλεισίματα βιομηχανιών και οι απολύσεις συνηγορούν στο συμπέρασμα της παρακμής της ηγεμονίας των ΗΠΑ. Η νέα εποχή του χρηματοπιστωτικού τομέα με βάση την θεωρία της παρακμής των ΗΠΑ αναγνωρίζεται ως σύμπτωμα της αποτυχίας επίλυσης της κρίσης της δεκαετίας του 1970. Ωστόσο, κατά τον Panitch η αποδυνάμωση της εργασίας στην Αμερική, παράλληλα με την ευελιξία, τον ανταγωνισμό και την εκρηκτική ανάπτυξη του χρηματοπιστωτικού [financial] τομέα συνέβαλε στην αποκατάσταση της κερδοφορίας. Η αναδιοργάνωση της παραγωγής περιλάμβανε τις εξωτερικές αναθέσεις [outsourcing] σε φτηνότερους και εξειδικευμένους προμηθευτές, την επανατοποθέτηση του κεφαλαίου με γεωγραφικούς όρους στην οικονομία των ΗΠΑ. Έως το 1980, η αναδόμηση αυτή ενίσχυσε σημαντικά τις εξαγωγές των ΗΠΑ, πολύ περισσότερο από άλλες προηγμένες καπιταλιστικές χώρες. Άλλωστε οι ΗΠΑ ευνοήθηκαν καθώς είχαν πρόσβαση στις παγκόσμιες αποταμιεύσεις μέσω της κεντρικής θέσης της Wall Street στις παγκόσμιες χρηματαγορές και συνεπώς μπορούσαν ευκολότερα να εισάγουν. Παρά λοιπόν του υψηλού ρυθμού ανάπτυξης στα κράτη που εκβιομηχανίζονταν, η αναλογία της συμμετοχής των ΗΠΑ στο παγκόσμιο ΑΕΠ παρέμεινε σχετικά σταθερή, περίπου στο 25%. Υπό αυτό το πρίσμα, ο Panitch θεωρεί ότι για τον καπιταλισμό των ΗΠΑ υπήρξαν δύο χρυσές εποχές. Η πρώτη, ήταν η 25ετία πριν την κρίση του 1970 (1948-1973) και η δεύτερη ήταν η περίοδος που ακολούθησε την επίλυση της κρίσης αυτής (1983-2007) [Panitch, Gindin 2012:16]. Συνεπώς με βάση τις εξελίξεις στο πεδίο της οικονομίας ο Panitch δεν διαβλέπει την επιβεβαίωση της θεωρίας περί παρακμής της ηγεμονίας των ΗΠΑ.

Μετά την κρίση του 1970 δεν παρατηρείται παρακμή της ηγεμονίας των ΗΠΑ, παρατηρείται η ολοκλήρωση εθνικών οικονομιών στο παγκοσμιοποιημένο πλαίσιο και η αναδιοργάνωση της παραγωγής μέσω της κυριαρχίας του νεοφιλελευθερισμού. Ο νεοφιλελευθερισμός ενέπλεκε όχι μόνον την αναδόμηση των θεσμών για την αποφυγή του πληθωρισμού, αλλά επίσης την απομάκρυνση εμποδίων στον ανταγωνισμό στις αγορές, ιδιαίτερα σε αυτή της εργασίας. Με αυτό τον τρόπο διασφαλίστηκε η εμπιστοσύνη του βιομηχανικού και χρηματιστικού κεφαλαίου.

Εκδοχή της θεωρίας περί παρακμής της ηγεμονίας των ΗΠΑ είναι και η εκτίμηση ότι η Δυτική Ευρώπη και η Ανατολική Ασία θα μπορούσαν να αποτελέσουν εναλλακτικούς πόλους απέναντι στην ηγεμονία των ΗΠΑ. Η προσέγγιση αυτή για τον Panitch υποτιμά τον

υπερεθνικό προσανατολισμό των κυρίαρχων μερίδων του κεφαλαίου στην Ευρώπη και την Ασία και το γεγονός ότι αυτό είχε ισχυρούς δεσμούς με το κεφάλαιο των ΗΠΑ.

Για παράδειγμα, το σχέδιο της νομισματικής ενοποίησης της ΕΕ υπό το πρίσμα της θεωρίας της παρακμής της ηγεμονίας των ΗΠΑ θεωρήθηκε ως μια εξέλιξη που αμφισβητούσε όχι μόνο το δολάριο, αλλά και την ηγεμονία ως τέτοια. Ωστόσο, όπως αναφέρει ο Panitch *οι δομικές αδυναμίες της ΕΕ στην μεταφορά υπεραξίας στις ελλειμματικές χώρες, και οι κατακτήσεις της αριστεράς την δεκαετία του 1980, ενίσχυσαν την οικονομική εξάρτηση από τις ΗΠΑ ως καταναλωτή τελευταίου καταφυγίου και κατέστησαν πρακτικώς αδύνατη την αποσύνδεση του ευρωπαϊκού καπιταλισμού από αυτό των ΗΠΑ* [Panitch, Gindin 2012:17].

Παρομοίως η μαζική ροή Ιαπωνικού κεφαλαίου στις ΗΠΑ το 1980 ερμηνεύτηκε ως μια τάση που θα μπορούσε να καταλήξει στην εκτόπιση των ΗΠΑ από την ηγεμονική τους θέση και την άνοδο της Ιαπωνίας. Ωστόσο, η τάση αυτή κατά τον Panitch αντανάκλυνε ακριβώς το αντίθετο. Τα ξένα κεφάλαια προσελκύνονταν από την προοπτική να επενδύσουν στην τεράστια οικονομία των ΗΠΑ, να σταθεροποιήσουν τα νομίσματά τους σε ανταγωνιστικά επίπεδα, αλλά και γενικότερα από τις χρηματοπιστωτικές αγορές των ΗΠΑ. Η επένδυση Ιαπωνικών κεφαλαίων στην οικονομία των ΗΠΑ στην ουσία ενίσχυσε την αυτοκρατορία των ΗΠΑ καθώς επικύρωνε τον ρόλο του δολαρίου ως παγκόσμιο συνάλλαγμα και έδινε στην Ομοσπονδιακή Τράπεζα των ΗΠΑ ελευθερία για τον καθορισμό των επιτοκίων, και δυνατότητα για εμπορικά και δημοσιονομικά ελλείμματα (τα οποία προκαλούσαν οι περικοπές στην φορολογία του Ρήγκαν και η αύξηση των στρατιωτικών δαπανών). Επίσης, έδινε την δυνατότητα στο υπουργείο Οικονομίας να παίζει έναν ζωτικό ρόλο ενισχύοντας την ρευστότητα προκειμένου να αντιμετωπιστούν οι επαναλαμβανόμενες κρίσεις, οι οποίες ήταν η αναπόφευκτη συνέπεια της ύπαρξης του διεθνούς χρηματοπιστωτικού συστήματος [Panitch, Gindin 2012:17].

Η οικονομική ανάπτυξη της Κίνας οδήγησε σε αναλύσεις που προέβλεπαν τον δομικό αναπροσανατολισμό της παγκόσμιας καπιταλιστικής τάξης. Οι ανησυχίες λόγω της εξάρτησης των ΗΠΑ η οποία πιστοποιούνταν μέσω των εμπορικών ελλειμμάτων, οδήγησαν στο συμπέρασμα ότι υποσκάπτεται η οικονομία των ΗΠΑ. Ωστόσο, για τον Panitch, οι εμπορικές και πιστωτικές ανισορροπίες είναι ενδεικτικές του βαθμού ολοκλήρωσης της κινέζικης οικονομίας μέσα στον παγκόσμιο καπιταλισμό ο οποίος δομείται υπό την αιγίδα των ΗΠΑ. Οι εισαγωγές των ΗΠΑ από την Κίνα παρείχαν χαμηλού κόστους προϊόντα για τις επιχειρήσεις και φτηνά καταναλωτικά αγαθά για τους εργάτες, ενώ αντίστροφα η είσοδος της Κίνας στο διεθνή καπιταλισμό χαρακτηρίστηκε από την μεγαλύτερη εισροή ξένων κεφαλαίων, τεχνολογίας και την εξαιρετικά έντονη εξάρτηση από της εξαγωγές [Panitch, Gindin 2012:19].

Τελικά, η έκταση του ανταγωνισμού τις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα σχετίζονταν με την ανάπτυξη νέων μηχανισμών διεθνούς συνεργασίας υπό την αιγίδα της αυτοκρατορίας των ΗΠΑ. Υπό αυτό το πρίσμα, ο Panitch κάνει κριτική στις αναλύσεις που δεν έχουν ως κεντρικό σημείο την αμερικάνικη αυτοκρατορία όταν αναφέρονται στην καπιταλιστική παγκοσμιοποίηση.

1.6. Η προσέγγιση για το κράτος

Ο Panitch σημειώνει ότι από την πλευρά των οικονομολόγων ο καπιταλισμός είναι πρακτικά συνώνυμο των αγορών. Με αυτή την έννοια η παγκοσμιοποίηση είναι η γεωγραφική επέκταση των αγορών, μια διαδικασία η οποία εξαρτάται από την άρση των κρατικών προστατευτικών φραγμών. Ωστόσο, από την πλευρά της πολιτικής επιστήμης είναι καθαρό ότι οι αγορές δεν είναι κάτι φυσικό, αποτελεί κάτι που θα πρέπει να κατασκευαστεί, και στην διαδικασία αυτή το κράτος έχει κεντρικό ρόλο [Panitch, Gindin 2012:3].

Ο Panitch θεωρεί ότι ο νεοφιλελευθερισμός αποτέλεσε μια πολιτική απάντηση σε αυτά που είχαν κατακτήσει οι εργαζόμενοι τα οποία για το κεφάλαιο ήταν περιορισμοί στην συσσώρευση. **Ο νεοφιλελευθερισμός συνεπώς δεν συνεπάγεται την υποχώρηση του κράτους** αλλά την ενοποίηση δικτύων και θεσμικών δεσμών στον ήδη παγκοσμιοποιημένο καπιταλισμό [Panitch, Gindin 2012:15]. Δεν σημαίνει δηλαδή ένα πιο αδύναμο κράτος αλλά ένα κράτος που *οι μηχανισμοί καταναγκασμού ανθούν ενώ τα γραφεία πρόνοιας αδειάζουν*. Παράλληλα η εγκαθίδρυση του νεοφιλελευθερισμού οδήγησε στην ενίσχυση των μηχανισμών καταναγκασμού του κυρίαρχου κράτους στο παγκόσμιο επίπεδο.

Η πολιτική οικονομία σύμφωνα με τον Panitch συχνά επηρεάζεται αρνητικά από την τάση του Μαρξισμού να αναλύει την πορεία του καπιταλισμού ως παράγωγο αφηρημένων οικονομικών νόμων, μολονότι θεωρεί ότι οι κατηγορίες που ανέπτυξε ο Μαρξ για να ορίσει τις δομικές σχέσεις και τις ιδιαίτερες οικονομικές δυναμικές του καπιταλισμού είναι πολύτιμες ως εργαλεία κατανόησης των επιλογών, των θεσμικών μορφών που δημιουργούνται από τους δρώντες [Panitch, Gindin 2012:3].

Ένα από τα χαρακτηριστικά που προσδιορίζουν τον καπιταλισμό έναντι προκαπιταλιστικών κοινωνιών είναι η νομική και οργανωτική διαφοροποίηση μεταξύ κράτους και οικονομίας. Ο Panitch τονίζει την διαφορά μεταξύ διαφοροποίησης [differentiation] και διαχωρισμού [separation] για να περιγράψει την σχέση κράτους και οικονομίας³ [Panitch, Gindin 2012:3].

³ Αυτή η διαφοροποίηση κράτους και οικονομίας θεμελιώνει την προσέγγιση για το κράτος. Μπορεί η οικονομία να είναι παγκόσμια, ωστόσο η κρατική οργάνωση δεν αποτελεί απλά μια προβολή της οργάνωσης της οικονομίας, αλλά διαφοροποιείται. Ο Robinson υιοθετεί το επιχείρημα ότι εφόσον η υπερδομή αντανάκλα κατά βάση το

Στο πλαίσιο αυτό κεφαλαιοκράτες μπορούν να επεκτείνουν τις δραστηριότητες τους εκτός των συνόρων των αντίστοιχων κρατών, ενώ τα κράτη τους ενθαρρύνουν στην δράση τους αυτή [Panitch, Gindin 2012:4], [Garrod 2015:42]. Για τον Panitch τα κράτη τα οποία αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο του καπιταλισμού εμπλέκονται ισχυρά στην οικονομική ζωή μέσω του διοικητικού, νομικού, δικαϊκού, ρυθμιστικού και θεσμικού πλαισίου για την ιδιοκτησία, τον ανταγωνισμό και τα συμβόλαια. Επίσης τα καπιταλιστικά κράτη αποτελούν τον βασικό παράγοντα περιορισμού των κρίσεων και το τελευταίο καταφύγιο δανεισμού. Χωρίς αυτές τις λειτουργίες ο καπιταλισμός δεν μπορεί να αναπτυχθεί και να επεκταθεί. Ωστόσο, αυτή η σχέση δεν είναι μονόδρομη. Αντίστροφα τα κράτη εξαρτούν την νομιμοποίησή τους και τα έσοδά τους από την επιτυχή συσσώρευση του κεφαλαίου [Panitch, Gindin 2012:3].

Με αυτή την έννοια ο καπιταλισμός εξαρτάται από τα κράτη, ωστόσο το τι αυτά κάνουν εξαρτάται από πολύπλοκες σχέσεις κοινωνικών και κρατικών δρώντων, τον συσχετισμό των δυνάμεων και τις δυνατότητες κάθε κράτους. Με αυτή την έννοια ο Panitch υποστηρίζει την **σχετική αυτονομία του κράτους** όχι με την έννοια ότι αυτό είναι ασύνδετο από τις καπιταλιστικές τάξεις, αλλά ότι έχει αυτονομία ώστε να δρα εκ μέρους του συστήματος ως σύνολο. Οι ευθύνες του είναι διαφορετικές από τα συμφέροντα του επιμέρους κεφαλαιοκράτη. Με την σχετική του αυτονομία μπορεί να αντιδρά ή όχι στις κοινωνικές πιέσεις, ωστόσο περιορίζεται από το γεγονός ότι εξαρτάται από την ομαλή διαδικασία της συσσώρευσης του κεφαλαίου [Panitch, Gindin 2012:4].

Η διαφοροποίηση του κράτους και της οικονομίας είναι κλειδί για τον διαχωρισμό της πολιτικής διακυβέρνησης από τις ταξικές δομές στον καπιταλισμό. Αυτή η διαφοροποίηση δίνει την δυνατότητα οργάνωσης των ταξικών συμφερόντων και της εκπροσώπησής τους. Ο Panitch συμφωνώντας με τον Murray, αναφέρει ότι *το κράτος εγγυάται την ιδιοκτησία και τα συμβόλαια, την διαθεσιμότητα της εργασίας, γης, χρημάτων, τεχνολογίας, υποδομής, την γενική μακροοικονομική εποπτεία, την ρύθμιση των συνθηκών εργασίας, την πρόνοια των ιδεολογικών, εκπαιδευτικών συνθηκών για την παραγωγή και το εμπόριο. Παράλληλα υφίσταται και η διεθνής διαχείριση των εξωτερικών σχέσεων η οποία αναφέρεται σε κάποιες ή σε αυτές τις εσωτερικές λειτουργίες* [Panitch 1994:65]. Πέραν αυτών, το κράτος έχει την ευθύνη σταθεροποίησης των ισοτιμιών χρήματος, της αναπαραγωγής των ταξικών σχέσεων,

επίπεδο της οικονομίας, το κράτος θα πρέπει να αντιστοιχίζεται σε αυτή. Η παγκόσμια οικονομία απαιτεί παγκόσμιο κράτος, αστική και εργατική τάξη. Ο Panitch προτάσσει την σχετική αυτονομία του κράτους ως δομή οργάνωσης των ταξικών συμφερόντων και της οικονομίας, η οποία διεξάγεται στο επίπεδο του έθνους κράτους στο πλαίσιο της άτυπης παγκόσμιας αυτοκρατορίας των ΗΠΑ.

τον περιορισμό των κρίσεων, την ίδρυση ειδικών οργανισμών για την διευκόλυνση της συσσώρευσης και με αυτή την έννοια έχει κεντρικό ρόλο στην λειτουργία του καπιταλισμού [Panitch, Gindin 2012:1] και την εδραίωση της φιλελεύθερης [*liberal*] δημοκρατίας [Panitch, Gindin 2012:4].

1.7. Η διεθνοποίηση του κράτους

Δεδομένου αυτού του βασικού ρόλου του κράτους ως κεντρικού οργανωτή της παραγωγής και αναπαραγωγής, ο Panitch περιγράφει και τον μετασχηματισμένο ρόλο του εντός της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας. Βασική λοιπόν διάσταση της σχέσης μεταξύ καπιταλισμού και αυτοκρατορίας είναι η διεθνοποίηση του κράτους [*internationalization of the state*] η οποία γίνεται κατανοητή ως η ευθύνη του κράτους για την διαχείριση της εσωτερικής καπιταλιστικής του τάξης [*capitalist order*] με τρόπο που συμβάλει στην διαχείριση της διεθνούς καπιταλιστικής τάξης. Για το κράτος των ΗΠΑ, ως την ηγεμονική δύναμη της άτυπης αυτοκρατορίας, η διεθνοποίηση του κράτους έχει ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Εμπεριέχει τα Αμερικανικά εθνικά συμφέροντα με όρους ενός δρώντα που δεν εκπροσωπεί απλά την δική του καπιταλιστική τάξη, αλλά επίσης την επέκταση και την αναπαραγωγή του παγκόσμιου καπιταλισμού [Panitch, Gindin 2009:17]. Ο ρόλος των ΗΠΑ είναι η διασφάλιση της ελευθερίας του επιχειρείν στο εσωτερικό των ΗΠΑ καθώς και του ελεύθερου εμπορίου διεθνώς [Panitch, Gindin 2009:17-18].

1.7.1. Οι μηχανισμοί μετασχηματισμού

Στην διαδικασία της διεθνοποίησης του κράτους, κεντρικό ρόλο έχουν οι πολυεθνικές εταιρίες. Η εξάπλωσή τους, τις κατέστησε εξαρτημένες από την κανονική ροή χρήματος και των εμπορευμάτων διασυνοριακά. Το γεγονός αυτό αύξησε την πίεση στα κράτη για την υποστήριξη του ελεύθερου εμπορίου, των κινήσεων κεφαλαίων και για την προστασία των περιουσιακών στοιχείων και κερδών των πολυεθνικών σε όλο τον κόσμο. Καθώς τα κράτη επιζητούσαν την προσέλκυση ξένων επενδύσεων, η πολιτική τους προσανατολίστηκε στην ισότιμη μεταχείριση των κεφαλαίων ανεξάρτητα από την εθνικότητά τους. Με αυτή την έννοια τα κράτη διεθνοποιήθηκαν καθώς αναλάμβαναν ολοένα και περισσότερο την ευθύνη διαμόρφωσης συνθηκών για συσσώρευση χωρίς διακρίσεις εντός των ορίων τους. Αυτό τελικά οδήγησε σε νομικές και ρυθμιστικές αλλαγές που διευκόλυναν την δημιουργία των δικών τους πολυεθνικών. Δεν δημιουργήθηκε δηλαδή μια υπερεθνική καπιταλιστική τάξη ή ένα υπερεθνικό κράτος. Το εθνικό κεφάλαιο με την έννοια των διακριτών χαρακτηριστικών του δεν εξαφανίστηκε. Ούτε εξαφανίστηκε ο οικονομικός ανταγωνισμός μεταξύ των κέντρων συσσώρευσης, χωρίς όμως ο ανταγωνισμός αυτός να αμφισβητεί την αυτοκρατορία των ΗΠΑ [Panitch, Gindin 2012:11].

Στο πλαίσιο της ενίσχυσης του χώρου δράσης των εταιριών αυτών διαμορφώνονται κοινές διακρατικές αγορές με χαρακτηριστικό παράδειγμα την NAFTA⁴ η οποία τέθηκε σε ισχύ το 1994 και ενοποιούσε τις αγορές ΗΠΑ, Καναδά, Μεξικού. *Συμφωνίες όπως η NAFTA, όχι μόνο απαγορεύουν τις διακρίσεις μεταξύ εθνικών και ξένων επιχειρήσεων αλλά επίσης δημιουργούν νέα εταιρικά δικαιώματα ιδιοκτησίας για εθνικούς και ξένους επενδυτές. Λειτουργεί σαν οικονομικό σύνταγμα το οποίο θέτει τους βασικούς κανόνες για τα δικαιώματα ιδιοκτησίας τους οποίους όλες οι κυβερνήσεις πρέπει να σέβονται, ενώ παράλληλα καθορίζει τους τύπους της οικονομικής πολιτικής που πρέπει να αποφεύγουν οι κυβερνήσεις* [Panitch 1994:74-75]. Η έννοια της συνταγματικότητας των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας αναφέρεται στο ότι αυτά προστατεύονται έναντι μελλοντικών δημοκρατικών κυβερνήσεων [democratic governments] μέσω της απειλής οικονομικών κυρώσεων. Με μια έννοια δηλαδή θεσμοθετούνται σε ένα επίπεδο που δεν μπορούν εύκολα οι εκάστοτε πολιτικές των εθνών-κρατών να ανατρέψουν. Ωστόσο, αυτές δεν επιβάλλονται με έναν ευθύ τρόπο στα κράτη αλλά έχουν έντονα τα χαρακτηριστικά συναίνεσης [Gowan et al, 2001:17]. Ο Panitch αναφέρει ότι το παράδειγμα της NAFTA δεν αποτελεί μια συμφωνία που επέβαλαν οι ΗΠΑ στον Καναδά και το Μεξικό με εξωτερικό τρόπο, αλλά αντανάκλα τον τρόπο εκπροσώπησης από τα δύο τελευταία κράτη της αστικής τους τάξης και της γραφειοκρατίας τους, εφόσον σε αυτές είχε ήδη διεισδύσει το κεφάλαιο και η κυβέρνηση των ΗΠΑ [Panitch 1994: 75]. Τέτοιες συμφωνίες επικυρώνουν και διευρύνουν μια διεργασία διεθνοποίησης του κράτους αλλά και παράγουν πίεση στα κράτη για το βάθεμα του χαρακτήρα αυτού.

Συνολικότερα, η πρακτική του νεοφιλελευθερισμού ενίσχυσε υλικά και ιδεολογικά τις συνθήκες για διεθνείς νομικούς κανόνες που εγγυώνται το ελεύθερο εμπόριο και την ισότιμη μεταχείριση των διεθνών κεφαλαίων σε κάθε κοινωνικό σχηματισμό. Στο πλαίσιο αυτό δημιουργήθηκαν θεσμοί όπως ευρωπαϊκή και νομισματική ένωση, ο ΠΟΕ αλλά και διμερείς επενδυτικές συμφωνίες που προωθήθηκαν από τις ΗΠΑ. Επιπλέον του ρόλου των G7 ως προς την διαμόρφωση συναίνεσης μεταξύ των κρατών και των οικονομικών τους επιτελείων, η Διεθνής Τράπεζα Διακανονισμών ξανά-αναδύθηκε ως βασικός παράγοντας για τις κεντρικές τράπεζες, όπως επίσης και το ΔΝΤ ως εργαλείο για την εφαρμογή νεοφιλελεύθερων δομικών προσαρμογών στις οικονομίες του τρίτου κόσμου. Για τον Panitch αυτοί οι θεσμοί δεν έχουν έναν αυτοτελή ρόλο. Κανένας τέτοιος θεσμός δεν θα μπορούσε να επιτελέσει τον ρόλο του χωρίς την οικοδόμηση των αποτελεσματικών κρατών [effective states] [Panitch, Gindin 2012:17-18].

⁴ North American Free Trade Agreement

Σε αυτό το πλαίσιο, ο Panitch αναγνωρίζει εθνική διάσταση στην διαδικασία της καπιταλιστικής διεθνοποίησης. Η αλληλεπίδραση του ξένου κεφαλαίου με τις τοπικές κοινωνικές δυνάμεις διαμορφώνουν εσωτερικές και εξωτερικές πιέσεις μέσα από τις οποίες τελικά το κράτος αποδέχεται τον ρόλο και την αναγκαιότητα αναπαραγωγής του καπιταλισμού διεθνώς. Αυτή είναι και η ουσία της διεθνοποίησης του κράτους [Panitch, Gindin 2012: 4]. Με αυτή την έννοια, για τον Panitch δεν υπάρχει αντίφαση μεταξύ του διεθνούς χώρου συσσώρευσης και του εθνικού χώρου των κρατών.

Πιέσεις στην κατεύθυνση ενσωμάτωσης στην στρατηγική αυτή ασκεί και η κοινότητα συμφερόντων που προκύπτει μεταξύ κεφαλαίων από διαφορετικά κράτη. Με αυτή την έννοια, οι εντάσεις και οι συμμαχίες εντός των εγχώριων καπιταλιστικών τάξεων δεν μπορούν να ερμηνευτούν με αμιγώς εθνικούς όρους. Ο Panitch χαρακτηριστικά αναφέρει ότι οι Γερμανικές αυτοκινητοβιομηχανίες, οι οποίες ανταγωνίζονταν στην Ευρώπη τις αμερικάνικες, είχαν κοινά συμφέροντα για την τιμή του χάλυβα στην Ευρώπη. Χαρακτηριστικό της διεθνοποίησης είναι επίσης ότι η οικονομική αστάθεια η οποία απειλούσε τις διεθνείς επενδύσεις επιλύονταν κυρίως μέσω των ΗΠΑ και όχι μέσω των επιμέρους κρατών από όπου προέρχονταν οι επενδύσεις. Συνεπώς, για τον Panitch, με το κεφάλαιο των ΗΠΑ να διεισδύει ως κοινωνική δύναμη σε κάθε ευρωπαϊκή χώρα, το εγχώριο κεφάλαιο έτεινε να εξαρθρώνεται και να μην εκπροσωπείται πλέον από μια συνεκτική και ανεξάρτητη [*coherent and independent*] εθνική αστική τάξη [Panitch, Gindin 2009:19]. Ο τρόπος που αναδομήθηκαν οι οικονομίες της Ευρώπης και της Ιαπωνίας, η ενσωμάτωσή τους στην παγκόσμια οικονομία έτεινε να ταυτίζει την αναπαραγωγή των κοινωνικών σχηματισμών με τους κανόνες και τις δομές της παγκόσμιας τάξης που καθοδηγείτο από τις ΗΠΑ. Τα έθνη κράτη δηλαδή, αποδέχτηκαν την ευθύνη της δημιουργίας των απαραίτητων εσωτερικών συνθηκών προκειμένου να είναι βιώσιμη η διεθνής συσσώρευση, όπως η διατήρηση σταθερών τιμών, περιορισμών στα εργατικά δικαιώματα, η άρση των περιορισμών στην εξαγωγή κεφαλαίων. Με άλλα λόγια, μετά την κρίση του 1970, οι εσωτερικοί μετασχηματισμοί του εθνικού κράτους στόχευαν στην διεθνοποίηση των λειτουργιών εκπροσωπώντας το κεφάλαιο [Panitch, Gindin 2009:20].

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον ως προς την πίεση που ασκείται στα επιμέρους κράτη στην κατεύθυνση της διεθνοποίησής τους έχει η αφήγηση του Panitch για το πώς οι ΗΠΑ αντέδρασαν στην κρίση του 1970. Η πρώτη αντίδραση της κυβέρνησης Nixon ήταν η επαναφορά της οικονομικής αυτονομίας του κράτους, η υποτίμηση του δολαρίου και η διόρθωση του εμπορικού ελλείμματος. Το κράτος των ΗΠΑ δηλαδή εν πρώτοις εκμεταλλεύτηκε την κυρίαρχη θέση του στην παγκόσμια οικονομία προκειμένου να υπερασπιστεί την εσωτερική οικονομική του βάση, σε μια αμυντική στάση η οποία δεν έδινε καθολική λύση στα

προβλήματα των ανεπτυγμένων καπιταλιστικά οικονομιών. Μέχρι το τέλος της δεκαετίας αντιμετώπισε φυγή κεφαλαίων και μείωση της ανταγωνιστικότητας (ως αποτέλεσμα της ήδη διεθνοποιημένης οικονομίας). Προκειμένου να προσελκύσει νέα κεφάλαια τελικά αναπροσανατόλισε συνολικά την οικονομία στην βάση της διεθνοποιημένης λειτουργίας. Με άλλα λόγια, το άνοιγμα των εγχώριων και διεθνών αγορών ήταν τόσο ευκαιρία όσο και περιορισμός για το κράτος των ΗΠΑ [Panitch, Gindin 2009:21], [Panitch, Gindin 2004:58]. Στην νέα αυτή συνθήκη, προκειμένου να δημιουργηθεί μια δυναμική μεταφοράς κεφαλαίου προς τις ΗΠΑ, απαιτούνταν οικονομικές και πολιτικές αλλαγές. Η απελευθέρωση της κυκλοφορίας του κεφαλαίου ισχυροποίησε σημαντικά την Wall Street. Ωστόσο, αυτό δεν θα πρέπει να γίνεται αντιληπτό ως μια διαδικασία εις βάρος του βιομηχανικού κεφαλαίου. Για τον Panitch αυτή η διαδικασία ήταν απαραίτητη για την συνολική αναδόμηση της οικονομικής ισχύος των ΗΠΑ [Panitch, Gindin 2009:21].

Φαίνεται δηλαδή ότι αναπτύσσονται μηχανισμοί μετασχηματισμού των κρατών στην κατεύθυνση της διεθνοποίησης. Η πρόσβαση στις διεθνείς αγορές, η προσέλκυση κεφαλαίων, ο αναβαθμισμένος ρόλος των πολυεθνικών εταιριών, οι συμφωνίες ελεύθερου εμπορίου πιέζουν τα επιμέρους κράτη στην κατεύθυνση της ενσωμάτωσής τους στον παγκοσμιοποιημένο οικονομικό χώρο και συνεκδοχικά στον εσωτερικό μετασχηματισμό τους στην κατεύθυνση της διεθνοποίησης του κράτους.

1.7.2. Το διεθνοποιημένο κράτος εντός του πλαισίου της παγκοσμιοποίησης

Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, κάτω από το βάρος της παγκοσμιοποίησης και των μηχανισμών αυτών, το κράτος διεθνοποιείται, αναλαμβάνει δηλαδή έναν τροποποιημένο ρόλο σε σχέση με αυτόν που είχε στο παρελθόν. Στο πλαίσιο αυτό, ο Panitch θεωρεί λανθασμένη την θεώρηση ότι κατά την διαδικασία της παγκοσμιοποίησης οι καπιταλιστικές αγορές παρακάμπτουν ή εξαφανίζουν το κράτος. Θεωρεί ότι η θεωρία *θα πρέπει να υπερβεί την λανθασμένη διχοτόμηση μεταξύ κρατών και αγορών και να συλλάβει την πολύπλοκη σχέση μεταξύ κρατών και καπιταλισμού* [Panitch, Gindin 2012:1].

Στην συνθήκη αυτή το κράτος αποχτά έναν τροποποιημένο ρόλο. Σε αντίθεση με την περίοδο μετά το 1945 όπου το κράτος διατηρούσε ένα κλειστό χαρακτήρα στην οικονομία προστατεύοντας τις τοπικές οικονομίες από εξωτερικές δυνάμεις, επήλθε συμβιβασμός μεταξύ των διεθνών και εγχώριων υποχρεώσεων των κρατών. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται, *στην νέα συνθήκη, το κράτος παίρνει την μορφή ενός διαμεσολαβητή μεταξύ των εξωτερικά θεσπισμένων πολιτικών προτεραιοτήτων και των εσωτερικών κοινωνικών δυνάμεων στις οποίες παραμένει υπόλογο. Το κέντρο βάρους μετακινείται από τις εθνικές οικονομίες,*

στην παγκόσμια οικονομία, αλλά τα κράτη έχουν την ευθύνη και για τις δύο [Panitch 1994:69]. Ο Panitch θεωρεί ότι ο ρόλος του κράτους διατηρείται όχι μόνο στο εσωτερικό πεδίο, αλλά και ως το μέσο διαμεσολάβησης της προσκόλλησης στην λογική του διεθνούς καπιταλιστικού ανταγωνισμού εντός του με την έννοια της διασφάλισης της αποτελεσματικής υλοποίησης των δεσμεύσεων έτσι ώστε να δρα παγκόσμια υλοποιώντας τις πολιτικές της παγκόσμιας τάξης στο τοπικό επίπεδο [Panitch 1994:71-72].

Ωστόσο, η πολιτική των κρατών δεν είναι μια απλή αντανάκλαση της οικονομικής διείσδυσης των ΗΠΑ, δεν είναι δηλαδή παθητικοί δρώντες στο πλαίσιο της αυτοκρατορίας των ΗΠΑ. Ο όρος που χρησιμοποιεί η Panitch είναι αυτός της σχετικής αυτονομίας του διεθνοποιημένου κράτους. Με αυτή αυτονομία αυτή κράτη πίεζαν την κυβέρνηση των ΗΠΑ να διεκπεραιώσει τον ρόλο της στην διαχείριση του παγκόσμιου καπιταλισμού με τρόπο που δεν θα αντανάκλα απλώς τις εσωτερικές πιέσεις εντός των ΗΠΑ. Ωστόσο αυτή η λειτουργία επιτελείται υπό την αίρεση ότι δεν αμφισβητείται η ηγεμονία των ΗΠΑ [Panitch, Gindin 2012:9].

Για τον Panitch στην μεταπολεμική εποχή δημιουργούνται ιμπεριαλιστικά δίκτυα και θεσμικοί δίαυλοι για την σταθεροποίηση της καπιταλιστικής συσσώρευσης, η οποία γίνεται υπό την αιγίδα του κράτους των ΗΠΑ. Δημιουργούνται διεθνείς θεσμοί οι οποίοι αποτελούνται από τα εθνικά κράτη τα οποία ενσωματώνονται στην αυτοκρατορία. Τα εθνικά κράτη είναι υπεύθυνα για την αναδιοργάνωση της παραγωγής στο εσωτερικό τους, τις κοινωνικές σχέσεις, τους ταξικούς θεσμούς, την ιδιοκτησία, το χρήμα, τα συμβόλαια και τις αγορές. Διεθνοποιούνται με την έννοια ότι αναλαμβάνουν μέρος της ευθύνης για την προώθηση της συσσώρευσης του κεφαλαίου, με τρόπο που συμβάλει στην υπό την ηγεμονία των ΗΠΑ διεθνή καπιταλιστική τάξη. Το κράτος των ΗΠΑ περισσότερο θέτει τις παραμέτρους εντός της οποίας δρουν τα έθνη κράτη παρά τις υπαγορεύει. Η διφυής αυτή φύση του κράτους των ΗΠΑ, δηλαδή η ικανότητα να γεννά συνεκτικές πολιτικές στο πλαίσιο των αντιπαραθέσεων και των συμβιβασμών εντός του κράτους, καθώς και του κεντρικού ρόλου του εντός του διεθνούς καπιταλισμού αποτέλεσε μια διαρκή αντίφαση [Panitch, Gindin 2012:8]. Χαρακτηριστικά ο Panitch αναφέρει ότι «*Η φύση της κρατικής παρέμβασης έχει αλλάξει σημαντικά, ωστόσο ο ρόλος του κράτους δεν έχει απαραίτητα εξαφανιστεί. Στον αντίποδα της παράκαμψης του κράτους από τον παγκόσμιο καπιταλισμό, αυτό που βλέπουμε είναι πολύ ενεργά κράτη και ισχυρά πολιτικοποιημένες καπιταλιστικές τάξεις οι οποίες αγωνίζονται να διαφυλάξουν τον νέο συνταγματισμό [constitutionalism], τον νεοφιλελευθερισμό*⁵» [Panitch 1994:63-64].

⁵ Αντίστοιχα με το laissez faire όπου η ελεύθερη αγορά απαιτούσε πολύ ενεργά κράτη για να διασφαλίσουν και να εγγυηθούν νομικά και πολιτικά τα δικαιώματα στην ιδιοκτησία και το συμβόλαιο.

Τελικά, σύμφωνα με τον Panitch, η διεθνοποίηση του κράτους μετά το 1945 δεν αντανάκλασε απώλεια ισχύος, αλλά μια μετατόπιση στην ισχύ εντός του κράτους η οποία συνεπάγεται μια αναδόμηση στην ιεραρχία των κρατικών θεσμών. Σε πρώτο επίπεδο δεν υπάρχει κάτι να σηματοδοτήσει αυτή την αλλαγή στην δομή. Περισσότερο υπάρχουν στόχοι που ακολουθούνται και η χρήση των δομών η οποία αλλάζει [Panitch 1994:70]. Τα κράτη συνεπώς προσθέτουν αντικείμενα στο πεδίο ευθύνης τους. Όπως αναφέρεται, η καπιταλιστική παγκοσμιοποίηση είναι μια διαδικασία που λαμβάνει χώρα μέσω και κάτω από την αιγίδα των κρατών. Κωδικοποιείται από αυτά, σημαντικές πτυχές ακόμα είναι αντικείμενο διαχείρισης επιτελούνται από αυτά, εμπλέκει την τροποποίηση στις σχέσεις εξουσίας εντός των κρατών η οποία συχνά σημαίνει την κεντρικοποίηση και την συγκεντροποίηση των κρατικών εξουσιών ως τη βασική συνθήκη και συνεπακόλουθο της πειθαρχίας στην παγκόσμια αγορά [Panitch 1994:64]⁶.

Η θέση του Panitch είναι ότι η ανάλυση περί της ίδρυσης μιας υπερεθνικής δημοκρατίας δεν προσεγγίζει σωστά τη διεθνοποίηση [internationalization] του κράτους. Με βάση την ανάλυσή του, ο κόσμος εξακολουθεί κατά βάση να αποτελείται από κράτη [...], η εξουσία των καπιταλιστών και της γραφειοκρατίας εξακολουθεί να είναι ενσωματωμένη στις πολιτικές δομές που έχουν εθνική έκταση. Η ανάλυση περί της διεθνούς κοινωνίας των πολιτών η οποία καταλήγει στην θέση περί παγκόσμιας καπιταλιστικής διακυβέρνησης αποτυγχάνει να εκτιμήσει ότι ο καπιταλισμός δεν διέφυγε του κράτους, αλλά μάλλον το κράτος είναι (όπως πάντα) ένα συγκροτητικό στοιχείο της διαδικασίας επέκτασης του καπιταλισμού και στην εποχή μας [Panitch 1994: 87].

1.8. Συμπεράσματα

Ο Panitch θέτει στο κέντρο της ανάλυσης του κράτους την άτυπη αυτοκρατορία των ΗΠΑ. Κλειδί στην ενοποίηση των πολιτικών διεθνώς και την ολοκλήρωση κρατών στο παγκόσμιο οικονομικό σύστημα είναι η ηγεμονία των ΗΠΑ. Ο χαρακτηρισμός της αυτοκρατορίας ως άτυπης αναφέρεται στο ότι οι ΗΠΑ δεν στοχεύουν στην επέκταση με γεωγραφικούς όρους όπως στις παραδοσιακές αυτοκρατορίες αλλά κυρίως να προσπαθούν να αναμορφώσουν τα

⁶ Σχετικά με την συγκεντροποίηση αυτή αναφέρει ότι *οργανισμοί όπως το υπουργείο εργασίας, και βιομηχανίας, οι τριμερείς κορπορατιστικοί θεσμοί που αναπτύχθηκαν τον μεσοπόλεμο δεν εκτοπίστηκαν. Αυτοί και οι κοινωνικές δυνάμεις που είναι προσαρμοσμένες σε αυτούς παρέμειναν σχετικά προνομιούχες. Ωστόσο τέθηκαν κάτω από τον έλεγχο των προεδρικών και πρωθυπουργικών γραφείων, του υπουργείου Εξωτερικών, των θησαυροφυλακίων, και των κεντρικών τραπεζών με τέτοιο τρόπο που έγιναν εργαλεία μεταβίβασης πολιτικών που προέρχονται από τις κεντρικούς οργανισμούς της παγκόσμιας οικονομίας* [Panitch 1994:70].

κράτη έτσι ώστε να είναι συμβατά με την παγκόσμια τάξη, κατάλληλα για την αναπαραγωγή και επέκταση του παγκόσμιου καπιταλισμού. Η αυτοκρατορία αυτή αποτελεί τον βασικό μοχλό ενσωμάτωσης των εθνικών σχηματισμών και οικονομιών εντός του διεθνοποιημένου συστήματος, και θέτει υπό την αιγίδα την αναμόρφωση των κρατών στην κατεύθυνση αυτή.

Το κράτος των ΗΠΑ δεν αναλαμβάνει τον ρόλο του βασικού φορέα που εγγυάται την ενσωμάτωση των αναγκών των υποτελών τάξεων άλλων κρατών, δεν υποκαθιστά δηλαδή τα επιμέρους κράτη. Το έθνος κράτος διατηρεί τον ρόλο του σε ένα σαφώς τροποποιημένο πλαίσιο σε σχέση με προηγούμενες εποχές. Διατηρεί σημαντικά πεδία ευθύνης (οργάνωση της παραγωγής, αναπαραγωγικές λειτουργίες) υπό ένα διαφορετικό πρίσμα. Προσανατολισμός του δεν είναι μόνο το εσωτερικό του κράτους, αλλά ταυτόχρονα η συμβολή στην σταθεροποίηση και την αναπαραγωγή του παγκόσμιου καπιταλιστικού συστήματος. Η διάσταση αυτή συγκροτεί και την διεθνοποίηση του κράτους.

Η ανάληψη από την πλευρά των κρατών της ευθύνης για την αναπαραγωγή της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας δεν γίνεται κατά κύριο λόγο με εργαλεία στρατιωτικής επιβολής. Οι πιέσεις που εντείνουν αυτές τις κατευθύνσεις ασκούνται κατά βάση διαμέσου οικονομικών μηχανισμών όπως η ανάγκη προσέλκυσης επενδύσεων και η πρόσβαση σε διεθνή κεφάλαια, ενώ επίσης ρόλο έχει και η αυξημένη ισχύς των πολυεθνικών εταιριών. Αυτά είναι τα βασικά κίνητρα αναδιοργάνωσης της παραγωγής εντός των κρατών στην κατεύθυνση ολοκλήρωσης με τον παγκοσμιοποιημένο καπιταλισμό.

Η περίοδος των τελευταίων δεκαετιών, σύμφωνα με τον Panitch αποτελεί την αναβίωση της διαδικασίας της παγκοσμιοποίησης που ξεκίνησε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα και διεκόπη από τους δύο παγκοσμίους πολέμους. Δεν αναγνωρίζει δηλαδή ποιοτικά διαφορετικά χαρακτηριστικά στην συγκρότηση των διεθνών κυκλωμάτων συσσώρευσης τις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα έως και σήμερα. Η υπόθεση αυτή διαχωρίζει πλήρως την προσέγγισή του Panitch από τις θεωρίες περί υπερεθνικής δημοκρατίας, περί παγκόσμιας καπιταλιστικής κυβέρνησης, εφόσον η σημερινή περίοδος περιγράφεται ως μια συνέχεια των αρχών του 20^{ου} αιώνα όπου οι ενδοϊμπεριαλιστικοί ανταγωνισμοί ήταν ιδιαίτερα οξυμένοι. Ωστόσο, η θέση αυτή φαίνεται να παραβλέπει νέα στοιχεία που αυξάνουν υπέρμετρα τις δυνατότητες κίνησης και συσσώρευσης του κεφαλαίου και αναδιοργάνωσης της παραγωγής σε διεθνές επίπεδο.

Κεντρικό σημείο για τον Panitch έχει η νομική και οργανωτική διαφοροποίηση μεταξύ κράτους και οικονομίας εντός του καπιταλισμού, στοιχείο το οποίο παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Η σχέση κράτους και οικονομίας διαφοροποιείται χωρίς όμως να διαχωρίζεται, θεμελιώνοντας την προσέγγιση για το κράτος. Μπορεί η οικονομία να είναι παγκόσμια, ωστόσο η κρατική οργάνωση δεν αποτελεί απλά μια προβολή της. Συνεπώς περιγράφεται η

36

σχετική αυτονομία του κράτους -το οποίο θεωρείται δομή οργάνωσης των ταξικών συμφερόντων και της οικονομίας, η οποία τοποθετείται στο επίπεδο του εθνικού κράτους, στο πλαίσιο της άτυπης παγκόσμιας αυτοκρατορίας των ΗΠΑ. Το κράτος δηλαδή διατηρεί επίπεδα σχετικής αυτονομίας όχι με την έννοια ότι αυτό είναι ασύνδετο από τις καπιταλιστικές τάξεις, αλλά ότι έχει αυτονομία ώστε να δρα εκ μέρους του συστήματος ως σύνολο. Η προσέγγιση του Panitch βρίσκεται αρκετά κοντά στην προσέγγιση του κράτους ως συλλογικού καπιταλιστή, εμπνεόμενη από την θέση του Πουλαντζά. Η θεώρηση του Panitch για το κράτος διαφοροποιείται σημαντικά από την πλουραλιστική προσέγγιση. Το κράτος δεν είναι ουδέτερος οργανωτής/διαιτητής μεταξύ αντιτιθέμενων συμφερόντων στο κοινωνικό πεδίο. Αποτελεί δομή η οποία αναλαμβάνει να οργανώσει την παραγωγή και αναπαραγωγή του καπιταλισμού σε εγχώριο και παγκόσμιο επίπεδο. Παρά ταύτα ο ρόλος του κράτους δεν ταυτίζεται με τον μεμονωμένο κεφαλαιοκράτη. Είναι δομή δεκτική σε πιέσεις από κοινωνικές δυνάμεις, εσωτερικές και εξωτερικές, η επίλυση των οποίων αποτελεί μία από τις βασικές του λειτουργίες.

Ωστόσο την ίδια στιγμή που αναγνωρίζει την αυτοτέλεια του κράτους, θέτει τα πλην των ΗΠΑ εθνικά κράτη σε ένα υποτελή ρόλο απέναντι στην άτυπη αυτοκρατορία. Δηλαδή, η θέση ότι στο κέντρο της οργάνωσης της παγκόσμιας παραγωγής βρίσκεται το κράτος των ΗΠΑ και η άτυπη αυτοκρατορία, παραγνωρίζει στην ουσία σημαντικές πλευρές και υποβαθμίζει την θέση και τον ρόλο του εθνικού κράτους. Απόρροια αυτού είναι οι ενδοϊμπεριαλιστικές αντιφάσεις, καθώς και οι ιδιαιτερότητες των κοινωνικών σχηματισμών να θεωρούνται δευτερεύουσες όψεις. Επιπλέον, στο σύστημα που περιγράφει ο Panitch οι όποιες τάσεις/λειτουργίες αυτοτελούς πολιτικής επιρροής του κεφαλαίου εντός του διεθνοποιημένου καπιταλισμού απουσιάζουν, ενώ θεωρείται ότι όταν συμβαίνουν κατά βάση διαμεσολαβούν τα συμφέροντα της αυτοκρατορίας των ΗΠΑ και του ίδιου του κράτους των ΗΠΑ. Από την άλλη πλευρά τα συμφέροντα του εθνικού κεφαλαίου διαμεσολαβούνται σε μεγάλο βαθμό μέσα από τα συμφέροντα εθνικών κρατών.

Αξίζει να σημειωθεί ότι παρότι διατυπώνει οξείες διαφωνίες απέναντι στις θεωρίες υπερεθνικού καπιταλισμού, ο ρόλος που αποδίδει στο κράτος των ΗΠΑ εφάπτεται μιας τέτοιας προσέγγισης. Για τον Panitch, οι ΗΠΑ δεν διασφαλίζουν τα συμφέροντα της εγχώριας αστικής τους τάξης, αλλά την σταθεροποίηση του τρόπου παραγωγής σε παγκόσμιο επίπεδο και την οργάνωσή του. Αποτελούν δηλαδή όχι ένα ακόμα εθνικό κράτος εντός ενός ιμπεριαλιστικού πεδίου ανταγωνισμών, αλλά ένα κράτος κυρίαρχο σε παγκόσμιο επίπεδο που δεν αμφισβητείται, εγγυάται την παγκοσμιοποίηση της οικονομίας, διαμεσολαβώντας τελικά (πάντοτε ανισόμετρα) τα συμφέροντα του κεφαλαίου σε παγκόσμιο επίπεδο.

Απόρροια της θέσης περί ύπαρξης της άτυπης αυτοκρατορίας των ΗΠΑ είναι και η πολεμική του απέναντι στην θεωρία περί παρακμής της. Για τον Panitch, αυτό που αναλύεται ως η παρακμή της αυτοκρατορίας των ΗΠΑ δεν είναι παρά η ολοκλήρωση στον παγκοσμιοποιημένο οικονομικό σύστημα πληθώρας κρατών υπό την ηγεμονία των ΗΠΑ.

Τελικά, η ανάλυση του Panitch απορρίπτει τις κλασικές θεωρίες περί ιμπεριαλισμού. Υποστηρίζει την θέση ότι στην σύγχρονη συνθήκη απαιτείται μια επανεξέταση των θεωριών περί ιμπεριαλισμού καθώς οι ανταγωνισμοί δεν καταλήγουν σε οξυμένες αντιπαραθέσεις όπως αυτές που οδήγησαν στους δύο παγκοσμίους πολέμους στο πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα. Ο Panitch επιδιώκει να επαναθεμελιώσει μια νέα εκδοχή θεωρίας ιμπεριαλισμού, στοιχείο που συμβάλει σημαντικά στην συζήτηση για τις μορφές οργάνωσης του σύγχρονου κράτους και της παραγωγής σε διεθνές επίπεδο. Η όψη αυτή αποτελεί ίσως και την μεγαλύτερη συμβολή της ανάλυσης του. Ο ιμπεριαλισμός αν και εν γένει δεν αποτελεί την μοναδική όψη που καθορίζει την μορφή και την εξέλιξη των κοινωνικών σχηματισμών και των κρατικών δομών, αποτελεί έναν από τους καθοριστικούς παράγοντες ο οποίος συχνά παραβλέπεται.

2. Ο Robinson και η παγκοσμιοποίηση ως ένα νέο στάδιο ανάπτυξης του καπιταλισμού

Επίκεντρο της θέσης του Robinson αποτελεί η αναγνώριση ενός νέου, ποιοτικά διαφορετικού σταδίου για τον καπιταλισμό με σημείο καμπής την δεκαετία του 1970. Η ολοκλήρωση σε διεθνές επίπεδο της παραγωγής, του καταμερισμού της εργασίας, της διακίνησης προϊόντων και κεφαλαίων, διαμορφώνει την συνθήκη της παγκοσμιοποίησης, η οποία καταλήγει στην ανάδυση της παγκόσμιας αστικής τάξης και την διαμόρφωση του υπερεθνικού κράτους.

Ο Robinson διακρίνει τέσσερις περιόδους του καπιταλισμού. Η πρώτη είναι η ανάδυσή του μέσα από την φεουδαρχία στην Ευρώπη και η αρχική του επέκταση. Η εποχή δηλαδή των ανακαλύψεων και κατακτήσεων η οποία συμβολίζεται με την άφιξη του Κολόμβου στην Αμερική. Αυτή είναι η εποχή της πρωταρχικής συσσώρευσης και του μερκαντισμού. Η δεύτερη εποχή είναι αυτή του ανταγωνιστικού ή κλασσικού καπιταλισμού, η οποία σηματοδεύτηκε από την βιομηχανική επανάσταση, την άνοδο της αστικής τάξης και την δημιουργία των σύγχρονων εθνών κρατών. Η εποχή αυτή σηματοδεύτηκε από την γαλλική επανάσταση. Μάλιστα ο Robinson την παραλληλίζει με την εποχή των επαναστάσεων του E. Hobsbawm. Η τρίτη εποχή είναι η εποχή του μονοπωλιακού καπιταλισμού, η ενοποίηση σε μια μοναδική παγκόσμια αγορά, όπου το έθνος κράτος οργανώνεται εντός του παγκόσμιου καπιταλισμού. Η εποχή αυτή παραλληλίζεται με την εποχή των άκρων του E. Hobsbawm. Σήμερα είμαστε στην αρχική φάση της τέταρτης εποχής, της εποχής της παγκοσμιοποίησης που τεχνολογικά χαρακτηρίζεται από τα μικροτσίπ και τους υπολογιστές, σύμβολα της "εποχής της πληροφορίας". Η εποχή αυτή πολιτικά συμβολίζεται από την κατάρρευση των αποπειρών του 20ου αιώνα για τον σοσιαλισμό, την αποτυχία των κινημάτων εθνικής ανεξαρτησίας του τρίτου κόσμου. Η δεκαετία του 1970 αποτέλεσε το χρονικό σημείο όπου ξεκίνησε η αναδόμηση του παγκόσμιου καπιταλισμού. Είναι η αρχή της μετάβασης από το εθνικό κράτος με την διακριτή θεσμική, οργανωτική, πολιτική και ρυθμιστική δομή στην υπερεθνική μορφή του [Robinson 2004:4-5].

2.1. Αποτίμηση των μεταλλαγών του 20^{ου} αιώνα

2.1.1. Η μετάβαση από το κεϋνσιανό κράτος στην παγκοσμιοποίηση

Σημείο εκκίνησης της ανάλυσης του Robinson είναι αυτό της αποτίμησης των μεταλλαγών στο επίπεδο της καπιταλιστικής συσσώρευσης κατά τον 20ο αιώνα. Στην εποχή μετά τον 2ο Παγκόσμιο πόλεμο, και πριν την κρίση της δεκαετίας του 1970, ο παγκόσμιος καπιταλισμός

αναπτύχθηκε εντός του εθνικού κράτους και διαμέσου του διακρατικού [*inter-state*] συστήματος. Οι εθνικές τάξεις συνδέονταν διαμέσου του διεθνούς καταμερισμού της εργασίας και μέσω εμπορικών και χρηματιστικών συναλλαγών σε μια διεθνοποιημένη αγορά η οποία ρυθμιζόταν (τουλάχιστον θεωρητικά) από το **Bretton Woods**, το οποίο εισήγαγε σταθερές ισοτιμίες και κανόνες που ρύθμιζαν τις διακρατικές κινήσεις χρήματος [*capital controls*]. Στο υπόδειγμα αυτό, ενισχύονταν οι πιο απομονωμένες μορφές εθνικού ελέγχου στην οικονομική και κοινωνική πολιτική, όπως επίσης και η εθνική αυτονομία στην εσωτερική καπιταλιστική ανάπτυξη. Όπως αναφέρει ο Robinson, τα εθνικά κράτη είχαν ένα σημαντικό βαθμό αυτονομίας προκειμένου να παρέμβουν στην φάση της διανομής, και τα πλεονάσματα μπορούσαν να διοχετευτούν μέσα από τους εθνικούς κρατικούς θεσμούς. Οι κυρίαρχες και υποτελείς τάξεις μάχονταν για το κοινωνικό πλεόνασμα [*social surplus*] μέσα σε αυτούς τους θεσμούς. Οι δεύτερες έθεταν αναδιανεμητικά αιτήματα και περιορισμούς στην ισχύ του κεφαλαίου, καθώς αυτό ήταν εφικτό στο εθνικό επίπεδο, εφόσον τα εθνικά κράτη είχαν την ικανότητα μέσα από παρεμβατικούς μηχανισμούς να δεσμεύσουν και να ανακατευθύνουν τα πλεονάσματα [Robinson 2001:167-168]. Ωστόσο, το υπόδειγμα αυτό άλλαξε στο έδαφος της οικονομικής κρίσης της δεκαετίας του 1970. Ως βασικές αιτίες της κρίσης αυτής, ο Robinson, εντοπίζει την αυξημένη ισχύ των εργατικών και λαϊκών στρωμάτων -η οποία αποτυπώθηκε μέσω της επέκτασης των εργατικών δικαιωμάτων, και την θέσπιση του κεϋνσιανού-φορντικού ταξικού συμβιβασμού, δυναμικές που λειτουργούσαν ανασχετικά ως προς την διαμόρφωση ενός νέου κύκλου καπιταλιστικής ανάπτυξης [Robinson 2012:3].

Η κατάρρευση του κανόνα του χρυσού το 1971, που επέτρεπε πέραν της σταθερής νομισματικής ισοτιμίας την εθνική οικονομική ρύθμιση μέσω του ελέγχου της κίνησης των κεφαλαίων, αποτέλεσε το πρώτο στάδιο της απελευθέρωσης του εμβρυακού υπερεθνικού κεφαλαίου από τους θεσμικούς περιορισμούς του εθνικού κράτους. Η απώλεια ελέγχου της συναλλαγματικής ισοτιμίας σήμαινε ότι οι κρατικοί διοικητές δεν μπορούσαν να ρυθμίσουν την αξία του εθνικού χρήματος. Η ισχύς επηρεασμού των κρατικών οικονομικών πολιτικών πέρασε από αυτούς τους διοικητές στους χρηματιστές συναλλάγματος, τους επενδυτές και τους υπερεθνικούς τραπεζίτες. Χαρακτηριστικό στοιχείο το οποίο αναφέρει, είναι ότι οι υπεράκτιες αγορές κεφαλαίου από το 1973 στο 1982 αυξήθηκαν από τα 315 δισ δολάρια στα 2 τρις δολάρια, ενώ το εμπόριο συναλλάγματος έφτασε να είναι 11 φορές μεγαλύτερο από την αξία των παγκόσμιων εμπορευμάτων [Robinson 2001:176].

2.1.2. Η εποχή της παγκοσμιοποίησης και οι όροι υπέρβασης του έθνους κράτους

Στην διαδικασία αυτή, σύμφωνα με τον Robinson, αναδύεται το υπερεθνικό χρηματιστικό κεφάλαιο ως η ηγεμονική μερίδα του κεφαλαίου σε παγκόσμια κλίμακα, καθώς το χρηματικό κεφάλαιο γίνεται ρυθμιστής των νέων παγκοσμίων κυκλωμάτων παραγωγής περισσότερο από το επενδυτικό κεφάλαιο. Οι μερίδες αυτές πίεσαν για τον περιορισμό του κεϋνσιανού κράτους και των εθνικών ελέγχων στην κίνηση του κεφαλαίου. Στην λογική αυτή δημιουργήθηκαν οι υπερεθνικοί οργανισμοί (Τριμερής Επιτροπή⁷, G7, OECD, WEF) [Robinson 2001:177-178].

Στο έδαφος αυτό **αναδύθηκαν οι υπερεθνικές ελίτ** από τα κέντρα εξουσίας του παγκόσμιου συστήματος, εξαπολύοντας μια αντεπανάσταση στο πολιτικό, οικονομικό, κοινωνικό, πολιτιστικό και ιδεολογικό επίπεδο. Για τον Robinson, η κρίση αυτή αποτελεί το ορόσημο για την παγκοσμιοποίηση και σηματοδοτεί την μετάβαση σε ένα νέο υπερεθνικό στάδιο. Τα δύο βασικά στοιχεία που συγκροτούσαν τον κεϋνσιανό καπιταλισμό ήταν η αναδιανομή και η κρατική παρέμβαση. Η κρίση του 1970 δεν θα επιλύοταν εντός αυτού του πλαισίου. Η παγκοσμιοποίηση απετέλεσε μια βιώσιμη στρατηγική διαμόρφωσης νέων καθεστώτων συσσώρευσης, επιτρέποντας στο κεφάλαιο να ξεφύγει από τους εθνικούς περιορισμούς στην συσσώρευση. Πέτυχε νέα παγκόσμια κινητικότητα, την δυνατότητα να κινείται κάθετα στα εθνικά σύνορα, εγκαταλείποντας την εποχή του παγκόσμιου καπιταλισμού. Με βάση την θέση του Robinson, το διεθνές [*international*] κεφάλαιο μεταμορφώνεται σε υπερεθνικό [*transnational*] κεφάλαιο [Robinson 2012:4].

Με άλλα λόγια, στην μετάβαση αυτή, το εθνικό κράτος από **ιστορικά συγκεκριμένη μορφή** η οποία έκανε δυνατή την ανάπτυξη του καπιταλισμού, μετατράπηκε σε μορφή που την περιορίζει [Robinson 2001:169]. Μετά την δεκαετία του 1970 το κεφάλαιο λόγω της διαδικασίας της παγκοσμιοποίησης απέκτησε την δυνατότητα να απελευθερωθεί από τους περιορισμούς του εθνικού κράτους. Το κεφάλαιο άσκησε την εξουσία του στην εργασία μέσα από την ευέλικτη συσσώρευση, την διάλυση των χωρικών συνόρων για την συσσώρευση, καθώς και μέσα από την προλεταριοποίηση πλατιών κοινωνικών στρωμάτων σε παγκόσμιο επίπεδο [Robinson 2001:171].

Ο Robinson επισημαίνει ότι ο κεϋνσιανισμός αντικαταστάθηκε από μονεταριστικές πολιτικές, πολιτικές απορύθμισης, με έμφαση στην ζήτηση. Η πολιτική αυτή περιλάμβανε μειωμένους

⁷ Η τριμερής επιτροπή ιδρύθηκε το 1973 από τον Ροκφέλερ για να ενθαρρύνει την συνεργασία μεταξύ Βόρειας Αμερικής, Δυτικής Ευρώπης και Ιαπωνίας.

φόρους και γενικότερα ενισχυμένα κίνητρα για το κεφάλαιο. Ο ταξικός συμβιβασμός του φορντισμού, έδωσε την θέση του σε μια νέα σχέση εργασίας-κεφαλαίου που περιλάμβανε την ευέλικτη και απορυθμισμένη εργασία και κοινωνικό κράτος, την υποβάθμιση των συνδικάτων, την λιτότητα. Οι νέες αυτές συνθήκες επέτρεψαν την επέκταση της αγοράς τόσο εκτατικά μέσω της ενσωμάτωσης του πρώην δεύτερου και τρίτου κόσμου στην παγκόσμια καπιταλιστική οικονομία, όσο και εσωτερικά εμπορευματοποιώντας μέσω ιδιωτικοποιήσεων σφαίρες που μέχρι πρότινος δεν εντάσσονταν στον κύκλο του εμπορεύματος. Επίσης διαμορφώθηκαν οι παγκόσμιες νομικές και ρυθμιστικές δομές για την διευκόλυνση των παγκόσμιων κυκλωμάτων συσσώρευσης (π.χ. ΠΟΕ). Τέλος επιβλήθηκε το νεοφιλελεύθερο μοντέλο σε χώρες του δεύτερου και τρίτου κόσμου διαμέσου προγραμμάτων δομικής προσαρμογής. Τελικά για τον Robinson, η κατάληξη της διαδικασίας αυτής είναι ότι ο κόσμος ολοένα και περισσότερο μετατρέπεται σε ένα ενοποιημένο πεδίο, θεσμοθετώντας τον παγκόσμιο καπιταλισμό [Robinson 2012:4-5].

Τέλος, η αποδόμηση του κεϋνσιανού κράτους δεν εφαρμόστηκε αποκλειστικά διαμέσου της οικονομικής ισχύος. Όπως αναφέρει ο Robinson έγινε και διαμέσου του ιδεολογικού επιπέδου, με την διάδοση της καπιταλιστικής ιδεολογίας, του καταναλωτισμού και του ατομικισμού.

2.1.3. Η παγκοσμιοποιημένη οικονομία vs παγκόσμιας οικονομίας

Η ανάπτυξη του παγκόσμιου καπιταλισμού οδηγεί στον κατακερματισμό και την αποκέντρωση σύνθετων παραγωγικών διαδικασιών παράλληλα με την κεντριοποίηση της διοίκησης και του ελέγχου [Robinson 2001:159]. Στο σημείο αυτό, ο Robinson επισημαίνει την **διάκριση μεταξύ παγκόσμιας οικονομίας [world economy] και παγκοσμιοποιημένης οικονομίας [global economy]**. Σε παλαιότερες εποχές, κάθε χώρα ανέπτυξε εθνικά κυκλώματα συσσώρευσης, τα οποία συνδέονταν μεταξύ τους μέσω της ανταλλαγής εμπορευμάτων και των ροών κεφαλαίου σε μια ολοκληρωμένη διεθνή αγορά. Αυτό απετέλεσε την παγκόσμια οικονομία: διαφορετικοί τρόποι παραγωγής αρθρώνονται εντός ενός ευρύτερου κοινωνικού σχηματισμού ή ενός παγκόσμιου συστήματος, ενώ τα έθνη κράτη διαμεσολαβούσαν τα όρια μεταξύ ενός κόσμου διαφορετικά αρθρωμένων τρόπων παραγωγής. Η αναδυόμενη παγκοσμιοποιημένη οικονομία, η παγκοσμιοποίηση της παραγωγικής διαδικασίας σπάει αυτά τα εθνικά δίκτυα και τα ενσωματώνει λειτουργικά σε παγκόσμια δίκτυα συσσώρευσης. Η παγκοσμιοποίηση ενώνει τον κόσμο σε ένα τρόπο παραγωγής εφόσον οι καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής αντικατέστησαν σχεδόν όλες τις προκαπιταλιστικές σχέσεις των χωρών του τρίτου κόσμου όπου αναπτύχθηκαν τα εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα του 20^{ου} αιώνα, ενώ παράλληλα μετά το 1990 ενσωματώθηκαν και οι χώρες της πρώην ΕΣΣΔ. Έτσι, ο κόσμος ενοποιείται σε ένα

42

παγκόσμιο σύστημα φέρνοντας την οργανική ενσωμάτωση διαφορετικών χωρών και περιοχών στην παγκοσμιοποιημένη οικονομία [Robinson 2001:159]. Κομβικό σημείο στην θέση αυτή, είναι ότι η μεταβολή αυτή συγκροτεί μια ποιοτικά διαφοροποιημένη διαδικασία. Ο Robinson δεν περιγράφει απλά την ένταση της διεθνοποίησης του κεφαλαίου [Robinson, Harris 2000:15]. Περιγράφει μια συνολική αναδιοργάνωση όχι μόνο της ανταλλαγής των εμπορευμάτων (διεθνής αγορά), αλλά της ίδιας της παραγωγικής διαδικασίας και αυτό συγκροτεί την νέα ποιότητα. Η παραγωγή δεν δομείται σε εθνικό επίπεδο, αλλά αποκεντρώνεται, κατακερματίζεται σε όλη την υφήλιο χρησιμοποιώντας τις τεχνολογικές δυνατότητες, αλλά και την ευελιξία κίνησης του κεφαλαίου. Προφανώς τα προϊόντα αυτά όχι μόνο παράγονται, αλλά διακινούνται και παγκόσμια μέσω του παγκόσμιου χρηματοπιστωτικού συστήματος και εμπορίου [Robinson 2004:11-16]⁸.

Την δεκαετία του 1980 η παγκόσμια ελίτ προσπαθεί να μετασχηματίσει τον κόσμο σε ένα ενιαίο πεδίο για τον παγκόσμιο καπιταλισμό, ενώ παράλληλα εμφανίζονται οξείες συγκρούσεις και αντιστάσεις από τις υποτελείς τάξεις. Πιέζει για τυποποίηση των κωδίκων και των κανόνων της παγκόσμιας αγοράς. Το ΔΝΤ και η Παγκόσμια τράπεζα απετέλεσαν τις κεντρικές αρχές για την άσκηση της εξουσίας αυτής στα καπιταλιστικά εθνικά κράτη. Επίσης προωθήθηκαν οι οικονομικές ολοκληρώσεις EU, NAFTA (Βόρειο Αμερικανική Συμφωνία Ελεύθερου Εμπορίου), APEC (Οικονομική συνεργασία Ασίας-Ειρηνικού). Στην διαδικασία της ολοκλήρωσης αυτής κεντρικό ρόλο έχει και ο δανεισμός. Η παγκόσμια τράπεζα την δεκαετία του 1980 τροποποίησε τα κριτήρια δανεισμού, από την παροχή δανείων για υλοποίηση έργων (επενδύσεων), σε παροχή δανείων πολιτικής [*policy loans*] στοχεύοντας στην αναδόμηση των τοπικών οικονομιών και την ολοκλήρωσή τους στην παγκόσμια οικονομία [Robinson 2001:178-179]. Είναι χαρακτηριστικό ότι από το 1978 έως το 1992, 70 χώρες πήραν 566 προγράμματα προσαρμογής και σταθεροποίησης διαμέσου του ΔΝΤ και της Παγκόσμιας Τράπεζας [Robinson 2001:185]. Ειδικά για τον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου, ο Robinson αναφέρει ότι αποκτά πρωτοφανή ισχύ. Έχει την ανεξάρτητη κρίση για τους κανόνες και τους κανονισμούς, την ισχύ να επιβάλει κυρώσεις, να υπερβαίνει τα κράτη, τις τοπικές εξουσίες και τις εθνικές ρυθμιστικές εξουσίες. Το καινοφανές είναι ότι ο ΠΟΕ είναι ο πρώτος υπερεθνικός θεσμός με την ισχύ του να ενσωματώνεται όχι σε κάποιο εθνικό κράτος, αλλά απευθείας στην υπερεθνική λειτουργία και την υπερεθνική ελίτ των εταιριών [Robinson 2004:117].

Βασικά στοιχεία των προγραμμάτων δομικής προσαρμογής ήταν η απελευθέρωση του εμπορίου και της κυκλοφορίας του χρήματος, απορύθμιση η οποία αποσύρει το κράτος από

⁸ [Robinson 2004:22-32]. Τα οικονομικά δεδομένα της παγκοσμιοποίησης

τις οικονομικές αποφάσεις, καθώς και η ιδιωτικοποίηση δημόσιων σφαιρών [Robinson 2001:185]. Στην διαδικασία αυτή μετατοπίζεται το κέντρο βάρους από τα υπουργεία στις κεντρικές τράπεζες, απομονώνοντας το κράτος από την παραγωγή πολιτικής καθώς και τον λαϊκό έλεγχο και την λογοδοσία για τις πολιτικές αυτές [Robinson 2001:186]. Οι τοπικές ελίτ τεχνοκρατών, μέσω των δικτύων του υπερεθνικού κράτους παρακάμπτουν τα τυπικά κανάλια της κυβέρνησης και άλλων κοινωνικών θεσμών που υπόκεινται στην λαϊκή επιρροή. Η εξουσία περνά στις υπερεθνικές δομές, συμπεριλαμβανομένων των χρηματιστικών δικτύων καθώς η υπερεθνική πολιτική ολοκλήρωση βαθιάει. Υπάρχει μια απώλεια του όποιου δημοκρατικού ελέγχου ή επιρροής των πολιτών πάνω στην παραγωγή πολιτικής και την κατανομή των πόρων [Robinson 2001:187].

Βάση των οργανισμών αυτών και της δυναμικής που περιγράφηκε, η παγκόσμια παραγωγή αναδιοργανώνεται σε υπερεθνικό/παγκόσμιο κύκλωμα συσσώρευσης με αξίες που μετακινούνται στιγμιαία. Η παγκοσμιοποίηση αναφέρεται σε μια νέα άρθρωση των κοινωνικών δυνάμεων που δεν ήταν δυνατή σε προηγούμενες ιστορικές περιόδους. Η αυξημένη κινητικότητα του κεφαλαίου, δίνει την δυνατότητα αναζήτησης της φθηνότερης εργασίας και του πιο ευνοϊκού περιβάλλοντος (φορολογικού, κοινωνικού) για την παραγωγή [Robinson 2012:5].

Η παραγωγή δεν οργανώνεται κεντρικά, καθετοποιημένα όπως σε προηγούμενες εποχές. Βασικό στοιχείο της οικονομικής δραστηριότητας παγκόσμια είναι οι υπεργολαβίες [*subcontracting*] και οι εξωτερικές αναθέσεις [*outsourcing*]. Στην νέα συνθήκη, η οργάνωση της οικονομικής δραστηριότητας χαρακτηρίζεται από αποκεντρωμένα δίκτυα οριζοντίως διασυνδεδεμένα μεταξύ τους. Οι ζώνες ελεύθερου εμπορίου και οι υπεράκτιες εταιρίες αποτελούν χαρακτηριστικά δείγματα της τάσης αυτής. Το υπερεθνικό κεφάλαιο οργανώνεται σε μεγάλες υπερεθνικές εταιρίες, συντονίζει αυτές τις αλυσίδες παραγωγής, ενσωματώνοντας πολλούς παίκτες, κοινωνικές ομάδες σε πολύπλοκα παγκόσμια δίκτυα [Robinson 2012:6].

2.1.4. Η ανάδυση της υπερεθνικής αστικής τάξης (YAT)

Με βάση την προσέγγιση του Robinson, η YAT δημιουργείται με την είσοδο του καπιταλιστικού συστήματος στην ιστορική περίοδο της παγκοσμιοποίησης. Στην νέα αυτή περίοδο μερίδες κοινωνικών τάξεων συμφύονται σε νέες ομαδοποιήσεις στο πλαίσιο του υπερεθνικού χώρου [Σακελλαρόπουλος 2014:271]. Η YAT αποτελεί τμήμα της παγκόσμιας αστικής τάξης, η οποία εκπροσωπεί το υπερεθνικό κεφάλαιο και βρίσκεται στην διαδικασία του να κατακτήσει τον ρόλο της ως παγκόσμια διοικούσα [*ruling*] τάξη [Robinson 2004:86]. Εντός της διαμορφώνεται μια ελίτ η οποία ελέγχει τις αποφάσεις στρατηγικής, η οποία αντιστοιχίζεται στο υπερεθνικό χρηματιστικό κεφάλαιο. Η διαφορά της YAT από τους

εθνικούς καπιταλιστές είναι ότι εμπλέκεται στην παγκοσμιοποιημένη παραγωγή και διαχειρίζεται την συσσώρευση σε υπερεθνικό επίπεδο [Σακελλαρόπουλος 2014:271-272].

Στην διαδικασία αυτή προωθείται ένα ταξικό σχέδιο καπιταλιστικής παγκοσμιοποίησης το οποίο αντανάκλαται και στις αποφάσεις της, αλλά και στην άνοδο ενός υπερεθνικού κρατικού μηχανισμού. Διαμορφώνεται ένας νέος ιστορικός συνασπισμός, ένα ιστορικό μπλοκ, το οποίο αποτελείται τους βασικούς εκπροσώπους της άρχουσας τάξης παγκοσμίως. Το μπλοκ αυτό αποτελείται από τις υπερεθνικές επιχειρήσεις, τους χρηματοπιστωτικούς θεσμούς, τις ελίτ που διευθύνουν τους υπερεθνικούς φορείς οικονομικού σχεδιασμού, πολιτικά κόμματα, ΜΜΕ, διευθυντικά στελέχη του κρατικού τομέα [Σακελλαρόπουλος 2014:272].

2.1.5. Η νέα σχέση κεφαλαίου εργασίας και το παγκόσμιο προλεταριάτο

Η νέα αυτή συνθήκη τροποποιεί και την σχέση κεφαλαίου εργασίας. Η μειωμένη δυνατότητα του κράτους να παρεμβαίνει στην διαδικασία της συσσώρευσης και να καθορίζει τις οικονομικές πολιτικές αποτελεί το ευνοϊκό έδαφος για την νέα εξουσία του υπερεθνικού κεφαλαίου, η οποία κερδίζεται εις βάρος των εθνικών κρατών και των λαϊκών τάξεων. Ενδεικτικό στοιχείο της τροποποίησης αυτής είναι ότι το κράτος ήδη από το 1980, από την παροχή επιδοτήσεων υπέρ της εργασίας και της κοινωνικής αναπαραγωγής (υγεία, παιδεία, κοινωνικό κράτος), πέρασε στην διαδικασία επιδότησης των επιχειρήσεων στην κατεύθυνση της διευκόλυνσης της ιδιωτικής κεφαλαιακής συσσώρευσης [Robinson 2004:108-109].

Οι νέες αυτές συνθήκες έχουν ως βασικά χαρακτηριστικά την προς τα κάτω εξομοίωση των συνθηκών εργασίας, την κατάργηση των σωματείων, την υπερεκμετάλλευση των μεταναστών, την επιμήκυνση της εργάσιμης μέρας, την ανάδυση ενός νέου παγκοσμίου πληθυσμού φτωχών και ανέργων [*underclass*], οι οποίοι υπόκεινται σε νέες μορφές καταπίεσης, αυταρχικού κοινωνικού ελέγχου και νέες διακρίσεις και ιεραρχίες εντός της εργασίας. Στο πλαίσιο αυτό αναδύεται ένα παγκόσμιο προλεταριάτο το οποίο διαστρωματώνεται λιγότερο με εθνικούς όρους, και περισσότερο με κοινωνικούς αντανάκλωντας την τάση εξίσωσης των συνθηκών συσσώρευσης παγκοσμίως. Αυτά τα νέα σχήματα εργασίας διευκολύνονται από την παγκοσμιοποίηση, διότι το κεφάλαιο ασκεί την εξουσία του στην εργασία μέσω νέων σχημάτων ευέλικτης συσσώρευσης (κατάρριψη χωρικών φραγμών στην συσσώρευση). Οι τάξεις αναδομούνται και παρατηρείται μια ταχεία προλεταριοποίηση σε μεγάλους τομείς της οικονομίας όπου εξακολουθούσαν να υπάρχουν προκαπιταλιστικές τάξεις (χωρικοί, τεχνίτες), αλλά και τομείς μικρής και μεσαίας παραγωγής που ήταν προσκολλημένοι στην τοπική αγορά και την ζήτηση που αυτή δημιουργούσε.

Μία από τις βασικές συνέπειες της παγκοσμιοποίησης είναι η μειωμένη απαίτηση για εργασία, ταυτόχρονα με την δραματική αύξηση των νέο-προλεταριακών στρωμάτων τα οποία προέρχονται από τις αποσυντιθέμενες προκαπιταλιστικές τάξεις. Διευρυμένα στρώματα ενώ αποξενώνονται από τα μέσα παραγωγής δεν εντάσσονται στην παραγωγική διαδικασία ως εργατικό δυναμικό, δεν χρησιμοποιούνται άμεσα από το κεφάλαιο. Εμμέσως βέβαια, κρατούν χαμηλά τους μισθούς, κατακερματίζουν συλλογικότητες που σε διαφορετική περίπτωση θα μπορούσαν να αμφισβητήσουν την υφιστάμενη κατάσταση. Στις νέες αυτές συνθήκες η εργασία είναι απλά ένα εμπόρευμα, και δεν εντάσσεται σε σχέσεις αμοιβαιότητας [*reciprocity*] που θεσμοθετούνταν μέσα από τα εθνικά κράτη [Robinson 2004:102-106], [Robinson 2001:171]. Στην νέα αυτή συνθήκη οι εθνικός στρατός εργασίας ενώνεται σε ένα παγκόσμιο που υπηρετεί τον παγκόσμιο καπιταλισμό [Robinson 2001:172]

Για τον Robinson, τα εθνικά σύνορα δεν είναι φραγμοί για την υπερεθνική μετανάστευση αλλά μηχανισμοί για την παροχή εργασίας σε παγκόσμια κλίμακα και για την αναπαραγωγή του συστήματος [Robinson 2004:106]. Αυτό συνεισφέρει σε μια ιστορική τάση όπου το κεφάλαιο δεν έχει ανάγκη να πληρώσει για την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης [Robinson 2001:172] εφόσον δεν εξαρτάται από την αναπαραγωγή της σε τοπικό επίπεδο. Ωστόσο το κεφάλαιο, διασφαλίζει τον τρόπο ένταξης της στην παραγωγική διαδικασία. Για παράδειγμα χρησιμοποιεί το εργατικό δυναμικό της μετανάστευσης για να συμπίεσει τους συνολικά μισθούς και τις εργασιακές συνθήκες [Robinson 2004:107]. Αυτό λειτουργεί στην κατεύθυνση της δημιουργίας μιας υπερεθνικής δεξαμενής εργαζομένων ντόπιων και μεταναστών κάτω από την νέα σχέση κεφαλαίου εργασίας [Robinson 2004:107]. Με αυτό τον τρόπο εγκαθιδρύεται η κινητικότητα του κεφαλαίου και την ακινησία της εργασίας.

2.2. Οι ελίτ και οι εσωτερικές αντιθέσεις

Ο Robinson χρησιμοποιεί τον όρο ελίτ προκειμένου να περιγράψει τα κυρίαρχα κοινωνικό-οικονομικά στρώματα, τα διευθυντικά στελέχη του κράτους και άλλους σημαντικούς κοινωνικούς θεσμούς, καθώς και αυτούς που έχουν ηγετικές θέσεις στο πολιτικό σύστημα. Οι καπιταλιστές οι οποίοι διαχειρίζονται τα μέσα παραγωγής ως κεφάλαιο αποτελούν τμήμα αυτής της ελίτ. Ωστόσο, μια μερίδα της δεν είναι καπιταλιστές, αλλά κατέχουν κρίσιμες θέσεις και ρόλο σε θεσμούς, είτε αυτοί είναι ιδιωτικές εταιρίες, το κράτος, πολιτικά κόμματα, είτε η πολιτισμική βιομηχανία [Robinson 2012:3]. Δηλαδή, ο Robinson αναγνωρίζει μια σειρά κατηγοριών οι οποίες απαρτίζουν την παγκόσμια ελίτ, καθώς και το γεγονός ότι η οικονομικά κυρίαρχη τάξη σε μια κοινωνία δεν είναι και αυτή που διοικεί πολιτικά [Robinson 2004:85-86].

Με βάση την ανάλυση του Robinson, από την δεκαετία του 1990 η υπερεθνική καπιταλιστική τάξη έγινε ηγεμονική παγκοσμίως. Οι δομικές αλλαγές στην παγκόσμια οικονομία, οι οποίες σχετίζονται με την παγκοσμιοποίηση έχουν συμβάλει σε ένα νέο κατακερματισμό των ελίτ στον πρώην τρίτο κόσμο. Οι ελίτ διαχωρίζονται σε αυτές που έχουν εθνικό προσανατολισμό [*nationally oriented elites*] και αυτές που έχουν υπερεθνικό [*transnationally oriented elites*]. Η πρώτη μερίδα προωθεί αναπτυξιακά έργα και εξαρτάται από την κοινωνική αναπαραγωγή - τουλάχιστον ενός τμήματος των εργαζόμενων, και των λαϊκών τάξεων προκειμένου να απααραχθεί η ισχύς και θέση των ελίτ. Στον αντίποδα οι υπερεθνικές ελίτ, πιέζουν για την αναδιάρθρωση της παραγωγής και την ενσωμάτωση στον παγκόσμιο καπιταλισμό. Οι μερίδες αυτές δεν εξαρτώνται τόσο από την τοπική κοινωνική αναπαραγωγή [Σακελλαρόπουλος 2004:3], [Robinson 2012:1-2].

Η δημιουργία υπερεθνικών τάξεων στις αναπτυσσόμενες χώρες αποτελεί μια βασική διάσταση της καπιταλιστικής παγκοσμιοποίησης. Καθώς αυτή διεισδύει σε νέες σφαίρες, κοινωνικές κατηγορίες όπως οι χωρικοί και οι τεχνίτες εξαφανίζονται και μετατρέπονται σε νέες υποτελείς ομάδες που συνδέονται με την παγκόσμια οικονομία. Αναδύεται λοιπόν μια νέα επαγγελματική κατηγορία, νέων αστικών και αγροτικών στρωμάτων που συνδέονται με τις υπερεθνικές διαδικασίες παραγωγής. Ομάδες η αναπαραγωγή των οποίων ήταν δεμένη με την τοπική συσσώρευση ζημιώνονται, εάν δεν καταφέρουν να εντάξουν στην νέα συνθήκη την τοπική δραστηριότητά τους. Την ίδια στιγμή, η αναδιάρθρωση και παγκοσμιοποίηση των τοπικών διαδικασιών παραγωγής φέρνει νέες ευκαιρίες ανοδικής κινητικότητας σε κάποια τμήματα του εθνικού πληθυσμού [Robinson 2012:7-8].

Προκύπτει δηλαδή μια αντίφαση ανάμεσα στην εθνική και παγκόσμια συσσώρευση. Υπάρχουν εθνικές μερίδες κυρίαρχων ομάδων των οποίων τα συμφέροντα εδράζονται στην εθνική συσσώρευση, στον παραδοσιακό προστατευτισμό και την ρύθμιση σε εθνική βάση. Από την άλλη πλευρά υφίστανται οι ομάδες των οποίων τα συμφέροντα βρίσκονται στα νέα παγκοσμιοποιημένα κυκλώματα συσσώρευσης, στην αναπτυσσόμενη παγκόσμια οικονομία. Στην διαδικασία ανάδυσης του υπερεθνικού κράτους, η εξουσία μετατοπίζεται από κοινωνικές ομάδες και τάξεις που έχουν συμφέροντα στην εθνική συσσώρευση, σε αυτές που τα συμφέροντά τους προσανατολίζονται στα νέα παγκόσμια κυκλώματα συσσώρευσης [Robinson 2001:173].

Αυτή η αποθνεοποίηση της αστικής τάξης έχει συνείδηση τόσο του ότι συγκροτείται ως τέτοια, καθώς και του υπερεθνικού χαρακτήρα της. Ελέγχει τους μοχλούς της παραγωγής πολιτικής σε παγκόσμιο επίπεδο. Αυτό αντανακλάται σε έναν οξύ ανταγωνισμό ανάμεσα σε ολιγοπολιστικά συγκροτήματα, σε αντιθετικές πιέσεις και διαφορές στην τακτική και στρατηγική διατήρησης της ταξικής κυριαρχίας και αντιμετώπισης των κρίσεων και

αντιφάσεων του παγκόσμιου καπιταλισμού, διαστάσεις που καθιστούν την οποιαδήποτε εσωτερική ενότητα της παγκόσμιας κυρίαρχης τάξης αδύνατη. Η διεύθυνση των δρώντων του παγκόσμιου καπιταλισμού στα τοπικά κράτη επιλύει την θεσμική αντίφαση μεταξύ του υπερεθνικού κεφαλαίου και των εθνικών κρατών, μέσω της εναρμόνισης του δεύτερου με τον παγκόσμιο καπιταλισμό. Αυτό όμως απλά εντείνει τις κοινωνικές αντιθέσεις [Robinson 2001:175].

2.3. Η παγκοσμιοποίηση και το έθνος κράτος ως μια ιστορικά συγκεκριμένη μορφή

Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, βασική θέση του Robinson είναι ότι η παγκοσμιοποίηση αποτελεί μια ποιοτικά νέα εποχή στην εξέλιξη του παγκόσμιου καπιταλισμού, η οποία χαρακτηρίζεται κυρίως από την ανάδυση του υπερεθνικού κεφαλαίου και την ενσωμάτωση των περισσότερων χωρών του κόσμου, σε ένα νέο παγκόσμιο παραγωγικό και οικονομικό σύστημα [Robinson 2012:2]. Η παγκοσμιοποίηση διαβρώνει τα εθνικά σύνορα και καθιστά δομικά αδύνατο για ανεξάρτητα κράτη να διατηρήσουν ανεξάρτητες, ή έστω αυτόνομες οικονομίες, πολιτικές και κοινωνικές δομές. Η δυναμική αυτή αποτυπώνει το γεγονός ότι ο καπιταλισμός αποτελεί μια μονίμως επαναστατική δύναμη η οποία διαρκώς αναμορφώνει τον κόσμο σε νέους και συχνά απρόσμενους σχηματισμούς. Στον αναδυόμενο παγκοσμιοποιημένο καπιταλιστικό σχηματισμό, ο παγκόσμιος χώρος υποκαθιστά τον εθνικό [Robinson 2001:160].

Η κατά **Weber** θεώρηση του κράτους είναι ότι αυτό αποτελεί σύνολο θεσμών που ασκούν εξουσία και έχουν το νόμιμο μονοπώλιο του εξαναγκασμού σε μια γεωγραφική περιοχή. Κατά τον Weber, το οικονομικό και το πολιτικό συνδέονται εξωτερικά, αποτελούν διακριτές, ακόμα και αντιθετικές σφαίρες κάθε μια από τις οποίες έχει την δική της ανεξάρτητη λογική. Τα έθνη κράτη αλληλεπιδρούν εξωτερικά με τις αγορές [Robinson 2004:94-95]. Με άλλα λόγια, το Βεμπεριογενές θεωρητικό σχήμα του κράτους το περιγράφει ως έναν σχετικά ανεξάρτητο εθνικό δρώντα ο οποίος κινητοποιείται από τον γεωπολιτικό ανταγωνισμό με άλλα κράτη. Με αυτή την έννοια η παγκοσμιοποίηση εμπλέκει την οικονομική σφαίρα, ενώ η πολιτική μπορεί να παραμένει αμετάβλητη γεννώντας με αυτό τον τρόπο το δυισμό εθνικού-υπερεθνικού.

Αυτό κατά τον Robinson είναι το κυρίαρχο πλαίσιο ανάλυσης της παγκοσμιοποίησης και του κράτους. Ο Robinson θέτει την μαρξική κατ' αυτόν προβληματική πέρα από την Βεμπεριανή λογική και τα όρια που αυτή παρουσιάζει [Robinson 2004:94-95] υποστηρίζοντας ότι ο δυϊσμός μεταξύ οικονομικού και πολιτικού αποτελεί την προβολή της Βεμπεριανής και όχι Μαρξικής ανάλυσης για το κράτος.

Η θεμελίωση της θέσης του αυτής εκκινά από τον Μαρξ. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει: *"Στο μαρξικό σκεπτικό, το κράτος είναι η θεσμοποίηση των ταξικών σχέσεων γύρω από ένα συγκεκριμένο σχηματισμό κοινωνικής παραγωγής. Ο διαχωρισμός οικονομικού από το πολιτικό στον καπιταλισμό προσδίδει στο καθένα αυτονομία, αλλά επιπλέον δημιουργεί την ψευδαίσθηση ανεξάρτητων εξωτερικά σχετιζόμενων σφαιρών. Με βάση τον ιστορικό υλισμό η οικονομία και η πολιτική είναι διακριτές όψεις μιας ενότητας"* [Robinson 2001:163]. Σε αντίθεση λοιπόν με το Βεμπεριανό σχήμα, για τον Robinson το οικονομικό και το πολιτικό έχουν μια εσωτερική σχέση στην βάση αυτής της ενότητας [Robinson 2004:96]⁹. Σημειώνει δε ότι η μαρξιστική θεωρία της σχετικής αυτονομίας του κράτους είτε από την εργαλειακή ή την στρουκτουραλιστική οπτική υποτάσσει το κράτος στις οικονομικά κυρίαρχες τάξεις και δεν θέτει το κράτος σε μια πλήρως διαχωρισμένη σφαίρα με την δική της λογική. Συνεπώς, το κράτος σχετίζεται εσωτερικά με τις κοινωνικές δυνάμεις και τις δομές που συγκροτούν την κοινωνία [Robinson 2004:97]. Με βάση τα παραπάνω, ο Robinson καταλήγει ότι η μαρξική θέση δεν θεωρεί το κράτος ως μια διακριτή σφαίρα από την οικονομία [Robinson 2001:163] και συνεπώς οι όποιες αλλαγές στο οικονομικό επίπεδο δεν μπορεί παρά να αντανακλώνται και στο πολιτικό.

Στην διαδικασία της παγκοσμιοποίησης του κεφαλαίου τμήματα των τάξεων από διαφορετικές χώρες συγχωνεύονται σε νέες ομάδες εντός του υπερεθνικού χώρου. Διαμορφώνεται δηλαδή μια νέα υπερεθνική αστική τάξη η οποία εκπροσωπεί το υπερεθνικό κεφάλαιο. Αυτό που διαχωρίζει την υπερεθνική τάξη από την εθνική είναι ότι εμπλέκεται στην παγκοσμιοποιημένη παραγωγή και διαχειρίζεται παγκόσμια δίκτυα συσσώρευσης [Robinson 2001:164]. Αντίστοιχα δημιουργείται και το παγκόσμιο προλεταριάτο. Εφόσον λοιπόν τα κράτη διαμορφώνονται από τις οικονομικές σχέσεις και αντιπροσωπεύουν την θεσμοποίηση των κοινωνικών σχέσεων κυριαρχίας, η οικονομική παγκοσμιοποίηση του κεφαλαίου δεν μπορεί να είναι ένα φαινόμενο αποκομμένο από τους μετασχηματισμούς των ταξικών σχέσεων και του κράτους. Συνεπώς η μαρξική θέση για την πρωτοκαθεδρία του οικονομικού επιπέδου αιτιολογεί για τον Robinson την νέα υπερεθνική μορφή του κράτους, δεδομένου ότι η οικονομία μεταλλάσσεται στην κατεύθυνση της παγκοσμιοποίησης. Την ίδια στιγμή ο Robinson αναγνωρίζει ότι παρά όλα αυτά, οι θεσμικές δομές του εθνικού κράτους διατηρούνται στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, και υποστηρίζει ότι απαιτείται να τροποποιηθεί η ερμηνεία της λειτουργίας αυτών των δομών.

⁹ Εσωτερική σχέση είναι αυτή όπου κάθε μέρος συγκροτείται στην σχέση του με το άλλο, συνεπώς δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς το άλλο, και έχει νόημα μόνο ιδωμένο εντός αυτής της σχέσης. Αντίθετα η εξωτερική σχέση είναι αυτή όπου κάθε μέρος υφίσταται ανεξάρτητα της σχέσης του με το άλλο.

Τέλος, στην προσπάθεια θεμελίωσης της υπέρβασης της μορφής του εθνικού κράτους, ο Robinson υποστηρίζει την θέση ότι το κράτος αποτελεί συμπύκνωση ενός ιστορικά καθορισμένου συνόλου ταξικών δυνάμεων και σχέσεων, είναι η αποτύπωση των ταξικών σχέσεων εξουσίας και ένα σύνολο πολιτικών θεσμών. Η εκδοχή του εθνικού κράτους αποτελεί μια τέτοια αποτύπωση [Robinson 2004:99]. Με αυτή την έννοια, το εθνικό κράτος είναι αποτέλεσμα μιας ιστορικά συγκεκριμένης αντιστοιχίας μεταξύ παραγωγής, κοινωνικών τάξεων και χωρικότητας η οποία διαμορφώνεται σε πολιτική μορφή. Ενώ λοιπόν, η εποχή του εθνικού κράτους προκάλεσε στο παρελθόν μια επέκταση του καπιταλιστικού συστήματος και θεσμοποίησε σειρά θεσμών που επέτρεπαν αυτή την επέκταση, καθώς και μεγάλους κύκλους καπιταλιστικής ανάπτυξης [Robinson 2004:89-90], πλέον οι όροι της παραγωγής είναι διαφορετικοί και συνεπώς η πολιτική μορφή, το κράτος διαφοροποιείται. Για τον Robinson, σήμερα, η σκέψη με κέντρο το εθνικό κράτος συγχέει την εθνική μορφή του με το κράτος και την κοινωνία εν γένει, και δεν αντιλαμβάνεται ότι το πρώτο αποτελεί μια ειδική μορφή. Με άλλα λόγια η κοινωνία σαν δομή δεν μπορεί να αναχθεί στην ιστορικά συγκεκριμένη μορφή του εθνικού κράτους. Συνεπώς, το εθνικό κράτος αποτελεί μια συγκεκριμένη εκδοχή η οποία στην νέα εποχή του παγκοσμιοποιημένου καπιταλισμού υπερβαίνεται, εφόσον οι υλικές συνθήκες που το ανέδειξαν δεν υφίστανται πλέον [Robinson 2004:89-98].

2.4. Το υπερεθνικό κράτος (ΥΚ)

Στην βάση των μετασχηματισμών στο οικονομικό επίπεδο και των υπερβάσεων των ορίων των εθνικών κρατών που περιγράφηκαν παραπάνω, με βάση την προσέγγιση του Robinson αναδύεται και μια νέα μορφή κράτους. Παράλληλα δηλαδή με την ανάδυση της ΥΑΤ και της παγκοσμιοποίησης αναδύεται και μια νέα πολιτική μορφή, το υπερεθνικό κράτος [transnational state - TNS]. *“Το ΥΚ είναι ένα αναδυόμενο δίκτυο που αποτελείται από μετασχηματισμένα και εξωτερικά ενταγμένα σε ολοκληρώσεις εθνικά κράτη, μαζί με τα υπερεθνικά οικονομικά¹⁰ και πολιτικά¹¹ φόρουμ και δεν έχει μέχρι στιγμής αποκτήσει μια κεντριοποιημένη θεσμική μορφή”* [Robinson 2004: 87-88], [Robinson 2001:166].

Στο παγκοσμιοποιημένο σύστημα, ένα τεράστιο ΥΚ ελέγχει την παγκόσμια οικονομία, παίρνει τις βασικές αποφάσεις επηρεάζοντας τις ζωές των περισσότερων ανθρώπων στον πλανήτη [Robinson 2004:87]. Κατά την ανάλυση του Robinson τα κυρίαρχα στρώματα ανάμεσα στην

¹⁰ ΔΝΤ, Τράπεζα Διεθνών Διακανονισμών, ΠΟΕ

¹¹ G-7, G-22, UN, OECD, EU, CSCE

αναδυόμενη YAT αποχτούν πολιτικό ρόλο με αφετηρία την δεκαετία του 1970. Ο Robinson αναγνωρίζει μια διευθύνουσα ελίτ [managerial elite], στην κορυφή της παγκοσμιοποιημένης διοικούσας τάξης, η οποία ελέγχει τους βασικούς μοχλούς της παγκόσμιας παραγωγής πολιτικής και περιγράφει την ιδέα μια πολιτικά ενεργής πτέρυγας της παγκόσμιας διοικούσας τάξης. Αυτό που διαχωρίζει την YAT από τις εθνικές ή τοπικές καπιταλιστικές μερίδες είναι ότι εμπλέκονται στην παγκοσμιοποιημένη παραγωγή και διαχειρίζονται τα παγκόσμια δίκτυα συσσώρευσης τα οποία δίνουν μια αντικειμενική ταξική υπόσταση και ταυτότητα, χωρικά και πολιτικά στο παγκοσμιοποιημένο σύστημα υπερβαίνοντας τις τοπικές περιοχές.

Το υπερεθνικό κράτος είναι μια συγκεκριμένη αποκρυστάλλωση των ταξικών δυνάμεων και σχέσεων το οποίο μορφοποιείται σε ένα σύνολο πολιτικών θεσμών. Η θέση του Robinson για το υπερεθνικό κράτος έχει τρεις αλληλένδετες προτάσεις:

1. Η οικονομική παγκοσμιοποίηση έχει το αντίστοιχό της στο κοινωνικό επίπεδο στην υπερεθνική τάξη, και στο πολιτικό την ανάδυση ενός υπερεθνικού κράτους, που υπάρχει προκειμένου να λειτουργεί σαν συλλογική εξουσία για μια παγκοσμιοποιημένη διοικούσα τάξη.
2. Το εθνικό κράτος ούτε διατηρεί την πρωτοκαθεδρία του, ούτε εξαφανίζεται. Μετασχηματίζεται, αναδιοργανώνεται και απορροφάται στην μεγαλύτερη δομή του ΥΚ.
3. Το αναδυόμενο ΥΚ θεσμοποιεί τις νέες ταξικές σχέσεις μεταξύ του παγκόσμιου κεφαλαίου και της παγκόσμιας εργασίας [Robinson 2004: 88].

Αξίζει να σημειωθεί ότι για τον Robinson, το υπερεθνικό κράτος δεν αναδύθηκε ως κάτι σχεδιασμένο ως τέτοιο, αλλά ως η πολιτική συνέπεια της κοινωνικής πρακτικής και της ταξικής δράσης της YAT στην ιστορική συγκυρία του τέλους του 20^{ου} αιώνα και των αρχών του 21^{ου}, και ως ένα καθεστώς το οποίο δεν αντικαθιστούσε αλλά αναδύοταν μέσα από τις δομές του παγκόσμιου καπιταλισμού που υπήρχαν πριν την παγκοσμιοποίηση [Robinson 2004:121], [Robinson 2001:183]. Αυτό διότι, το κράτος μπορεί να ειπωθεί ως μια δομή σε κίνηση, η μορφή της οποίας αλλάζει στην παγκοσμιοποίηση. Το αναδυόμενο ΥΚ θεωρείται μια μη ολοκληρωμένη και ανοιχτού ορίζοντα διαδικασία, όπως είναι όλες οι ιστορικές διαδικασίες, η οποία υπόκειται στην πίεση σε νέες και πρωτόγνωρες κατευθύνσεις, ακόμα και ανατροπές.

2.4.1. Η απόσπαση πεδίων ευθύνης από το έθνος κράτος

Αντίστοιχα με την μορφή κράτους δημιουργούνται και οι υπερεθνικοί θεσμοί. Όπως αναφέρεται “Το υπερεθνικό κράτος περιλαμβάνει θεσμούς και πρακτικές στην παγκόσμια

κοινωνία οι οποίοι διατηρούν, υπερασπίζονται και προωθούν την ηγεμονία της υπερεθνικής αστικής τάξης και την δημιουργία ενός νέου παγκόσμιου καπιταλιστικού ιστορικού μπλοκ [Robinson 2001:166], [Robinson 2004:100]. Οι υπερεθνικοί αυτοί οργανισμοί/θεσμοί σταδιακά αντικαθιστούν τους εθνικούς στην παραγωγή πολιτικής και την διαχείριση και διοίκηση της παγκόσμιας οικονομίας. Η λειτουργία του εθνικού κράτους ολισθαίνει από την παραγωγή εθνικών πολιτικών, στην διαχείριση πολιτικών που παράγονται εντός των υπερεθνικών θεσμών, αναλαμβάνοντας δηλαδή πεδία ευθύνης/λειτουργίες που παραδοσιακά κατείχε το εθνικό κράτος. Μερικές από αυτές είναι η αποζημίωση για τις αποτυχίες της αγοράς, ο δανεισμός τελευταίου καταφυγίου, αλλά και η δημιουργία χρήματος [Robinson 2004:118]. Ειδικά για το ΔΝΤ (το οποίο έχει τον ρόλο του δανειστή τελευταίου καταφυγίου) σημειώνει ότι ο δανεισμός που παρέχει γίνεται με όρους την απορύθμιση και ελαστικοποίηση των αγορών, την εισαγωγή νέων σχέσεων μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας, μετασηματίζοντας έτσι τις τοπικές αγορές εργασίας και τις ταξικές σχέσεις ισχύος [Robinson 2012:10] στην κατεύθυνση της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας. Γενικά το υπερεθνικό κεφάλαιο ασκεί οικονομικό εξαναγκασμό σε βαθμό πρωτοφανή. Αντίθετα, μορφές εξω-οικονομικού εξαναγκασμού όπως η στρατιωτική ισχύς, οι ιμπεριαλιστικές επεμβάσεις στην νέα συνθήκη αποχτούν στην σύγχρονη εποχή ένα υποστηρικτικό χαρακτήρα [Robinson 2004:118].

2.4.2. Θεμελιώδεις στόχοι

Το υπερεθνικό κράτος αποπειράται να καλύψει τις λειτουργίες του παγκόσμιου καπιταλισμού, οι οποίες σε προηγούμενες περιόδους καλύπτονταν από τον "ηγεμόνα", την επικρατούσα καπιταλιστική εξουσία η οποία είχε τους πόρους και την δομική θέση, προκειμένου να οργανώσει τον παγκόσμιο καπιταλισμό και να εισάγει τους κανόνες και τα κριτήριά της. Αυτό διότι στην σύγχρονη εποχή, βαθαίνει η **παρακμή της ανωτερότητας των ΗΠΑ** και διανύουμε τα αρχικά στάδια της δημιουργίας μιας υπερεθνικής ηγεμονίας μέσω υπερεθνικών δομών οι οποίες ωστόσο ακόμα έχουν αδυναμίες [Robinson 2004:100-101].

Στόχος του ΥΚ είναι η δημιουργία και η διατήρηση των όρων για την αξιοποίηση και συσσώρευση του κεφαλαίου εντός της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας, η οποία δεν αποτελεί ένα απλό άθροισμα εθνικών οικονομιών και ταξικών δομών, αλλά απαιτεί μια κεντρική εξουσία να εκπροσωπεί το σύνολο των ανταγωνιζόμενων κεφαλαίων [Robinson 2001:167].

Οι υπερεθνικοί θεσμοί οι οποίοι είναι τμήματα του ΥΚ επιδιώκουν να συντονίσουν τον παγκόσμιο καπιταλισμό και να εισάγουν την καπιταλιστική κυριαρχία πέραν των εθνικών συνόρων. Η ισχύς που περνά στις υπερεθνικές δομές αφορά τα οικονομικά δίκτυα και τις υπερεθνικές διαδικασίες πολιτικής ολοκλήρωσης. Παρά ταύτα, παρά το γεγονός ότι το ΥΚ

εφαρμόζει προγράμματα νεοφιλελεύθερης προσαρμογής, η υπερεθνική ολοκλήρωση των εθνικών κρατών δεν έρχεται απαραίτητα εξωτερικά. Αποτελεί επίσης και αποτέλεσμα της στρατηγικής από τις τοπικές κυρίαρχες μερίδες [Robinson 2004:123-124].

2.5. Ρόλος του εθνικού κράτους και ο δυϊσμός εθνικού-υπερεθνικού

Ο Robinson θεωρεί ότι ο δυϊσμός εθνικού-υπερεθνικού, ο οποίος χρησιμοποιείται στις αναλύσεις σχετικά με το κράτος, αποτελεί λανθασμένη θεώρηση την οποία οι θεωρίες κράτους πρέπει να υπερβούν. Μέσα από το πρίσμα αυτού του δυϊσμού, αναγνωρίζονται δυο αντιθετικές τάσεις όπου η μία δεν μπορεί να αναχθεί στην άλλη. Δηλαδή τα φαινόμενα τα οποία σχετίζονται με το ΥΚ γίνονται αντιληπτά ως διεθνείς προεκτάσεις του εθνικού κράτους, ενώ κάτι τέτοιο δεν ισχύει. Για τον Robinson, η διάκριση εθνικού-υπερεθνικού πηγάζει από όσους επιμένουν να σκέφτονται με κέντρο το εθνικό κράτος. [Robinson 2004:92-93].

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, στην διαδικασία της παγκοσμιοποίησης, *το εθνικό κράτος ούτε διατηρεί την πρωταρχικότητά του, ούτε εξαφανίζεται, ωστόσο υφίσταται σημαντικούς μετασχηματισμούς, απορροφάται εντός μιας μεγαλύτερης δομής, εντός του υπερεθνικού κράτους* [Robinson 2001:158]. Το θεσμικό καθεστώς των εθνικών κρατών μπλέκεται με τα υπερεθνικά δίκτυα σε αυτό που μπορεί να γίνει αντιληπτό σαν ένα πρώιμο υπερεθνικό κράτος [Robinson 2012:2]. Το εθνικό κράτος, δηλαδή μετασχηματίζεται και γίνεται ένα τμήμα του μεγαλύτερου ΥΚ. Ενδεικτικό στοιχείο της σχέσης αυτής, είναι το γεγονός ότι στο τέλος του 20ου αιώνα φάνηκε ότι οι υπερεθνικοί οργανισμοί υποστήριζαν τους εθνικούς θεσμούς στην ανάπτυξη της πολιτικής στην κατεύθυνση διαχείρισης και την διοίκησης εντός της παγκόσμιας οικονομίας. Η λειτουργία του εθνικού κράτους μετασχηματίστηκε από την παραγωγή εθνικής πολιτικής στην διαχείριση πολιτικών που διαμορφώθηκαν μέσα από υπερεθνικούς θεσμούς. Συνεπώς το εθνικό κράτος ενσωματώνεται στο ΥΚ και δεν υπάρχει με έναν εξωτερικό τρόπο [Robinson 2004:100-101].

Τα εθνικά κράτη μπορεί να διατηρούν την μορφή τους. Ωστόσο αυτές οι δομές δεν είναι πλέον τα σημεία συμπύκνωσης των κοινωνικών σχέσεων εντός μιας χώρας. Δεν είναι πλέον οι κόμβοι για την οργάνωση των σχέσεων μεταξύ της χώρας και του διεθνούς συστήματος των εθνικών κρατών [Robinson 2004:142-143].

Η ΥΑΤ ασκεί την ταξική της εξουσία μέσω ενός δικτύου υπερεθνικών θεσμών και σχέσεων τα οποία παρακάμπτουν τα επίσημα κράτη. Τα εθνικά κράτη μετασχηματίζονται σε ιμάντες μεταβίβασης και φιλτραρίσματος, αλλά ταυτόχρονα μετασχηματίζονται σε ενεργά εργαλεία

για την προώθηση της ατζέντας του παγκόσμιου καπιταλισμού. Συνεπώς, για τον Robinson, οι υπερεθνικές κοινωνικές δυνάμεις εισάγουν την δομική τους εξουσία πάνω στα κράτη και ταυτόχρονα τα εθνικά κράτη μετατρέπονται σε ενεργούς παράγοντες προώθησης της παγκοσμιοποίησης. Αυτό δεν γίνεται απλά επειδή το εθνικό κράτος είναι ανίσχυρο, αλλά διότι υπάρχει ένας ιστορικά συγκεκριμένος σχηματισμός κοινωνικών δυνάμεων που παρέχει την κοινωνική βάση για την παγκόσμια αναδόμηση του καπιταλισμού [Robinson 2004:109].

Μέσω αυτής της προσέγγισης ο Robinson απαντά και στην κριτική που του γίνεται σχετικά με τον ρόλο του εθνικού κράτους. Βασικές αναπαραγωγικές λειτουργίες του παραμένουν μέχρι σήμερα στην δικαιοδοσία του, όπως το μονοπώλιο στην βία (στρατός, αστυνομία), το δικαϊκό σύστημα, το εκπαιδευτικό σύστημα και δεν φαίνεται να υπάρχει η προοπτική να μεταφερθούν σε άλλα κέντρα εξουσίας. Ο Robinson δεν θεωρεί ότι οι λειτουργίες αυτές περνούν σταδιακά στο ΥΚ, αλλά θεωρεί ότι το εθνικό κράτος ως τέτοιο ενσωματώνεται στο ΥΚ. Συνεπώς, παρότι στην πραγματικότητα αποτελεί ένα εργαλείο το οποίο διαχειρίζεται πολιτικές που παρήχθησαν αλλού -ένα τμήμα του ΥΚ, ακριβώς επειδή είναι ενταγμένο σε αυτό μπορεί και διατηρεί τις αναπαραγωγικές λειτουργίες, υπηρετώντας την διαδικασία συγκρότησης του ΥΚ.

Για τον Robinson, τα εθνικά κράτη δεν είναι πλέον κατάλληλες μονάδες ανάλυσης, καθώς δεν εμπεριέχουν τις ποικίλες οικονομικές, πολιτικές, κοινωνικές και πολιτισμικές διαδικασίες. Η νέα υπερεθνική φάση του καπιταλισμού χαρακτηρίζεται από μια περίοδο σημαντικών αναδιαρθρώσεων του συστήματος που αφορούν μεταξύ άλλων και τις θεσμικές του μορφές. [Robinson 2004: 88-89].

Ο Robinson διατυπώνει την θέση ότι το εθνικό κράτος μετασχηματίστηκε από την κεϋνσιανή στην νεοφιλελεύθερή του μορφή. Τα νεοφιλελεύθερα κράτη είναι συστατικά στοιχεία του υπερεθνικού κράτους και παρέχουν σημαντικές υπηρεσίες στο κεφάλαιο [Robinson 2001:188], εφόσον λειτουργούν υπέρ της παγκόσμιας καπιταλιστικής συσσώρευσης και προάγουν τα συμφέροντα του υπερεθνικού κεφαλαίου:

- υιοθετούν μονεταριστικές πολιτικές διασφαλίζοντας την μακροοικονομική ευστάθεια και την ελεύθερη κίνηση του κεφαλαίου
- παρέχουν τις βασικές υποδομές για την οικονομική δραστηριότητα στο παγκοσμιοποιημένο πλαίσιο (μεταφορές, επικοινωνίες, δίκτυα, εκπαίδευση)
- διασφαλίζουν την κοινωνική τάξη μέσω των μηχανισμών καταναγκασμού και των ιδεολογικών μηχανισμών [Robinson 2012:10].

Ιδιαίτερη σημασία έχει το γεγονός ότι στην διαδικασία μετασχηματισμού υποχωρεί η εσωτερική συνοχή καθώς και η οικονομική ολοκλήρωση σε εθνικό επίπεδο. Το νέο-
54

φιλελεύθερο κράτος ιεραρχεί την διευκόλυνση της παγκοσμιοποίησης χάνοντας την ικανότητα να συμβιβάζει τα αντιθετικά κοινωνικά συμφέροντα, να εξασφαλίσει την εσωτερική ενότητα με εθνικά χαρακτηριστικά του κοινωνικού σχηματισμού, να επιτύχει την νομιμοποίησή του. Καθώς αδυνατεί να επιλύσει τα αντιφατικά αυτά προβλήματα νομιμοποίησης και καπιταλιστικής συσσώρευσης εγκαταλείπει τελικά ολόκληρα τμήματα του εθνικού πληθυσμού [Robinson 2012:11] και οι αντιθέσεις οξύνονται.

Το νεοφιλελεύθερο κράτος ως τμήμα του ΥΚ αποτελεί το βασικό μέσο για την άσκηση της ηγεμονίας της ΥΑΤ. Η κοινωνική ισχύς των ομάδων στηρίζεται στον έλεγχο του πλούτου (μέσα παραγωγής και κοινωνικό προϊόν), ωστόσο ασκείται πάντα μέσω των θεσμών. Η κυρίαρχη τάξη ασκεί την διοίκησή της μέσω πολιτικών θεσμών των οποίων το ανώτερο προσωπικό πρέπει να εκπροσωπεί κατά το δυνατόν την κυρίαρχη τάξη, ενοποιώντας τις δράσεις και ενισχύοντας τον έλεγχο στην κοινωνική αναπαραγωγή. Σε σχέση με την παγκοσμιοποίηση και την ΥΑΤ αυτό μεταφράζεται στην διασφάλιση των παγκοσμιοποιημένων καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής, καθώς και στην δημιουργία και αναπαραγωγή των πολιτικών και πολιτιστικών θεσμών ευνοϊκών για την εξουσία αυτή. Κέντρο των θεσμών αυτών είναι το κράτος [Robinson 2004: 87].

2.6. Υπερεθνική ηγεμονία και η αντίθεση με τις θεωρίες ηγεμονίας των ΗΠΑ

Ο Robinson ήδη από το 1990 διατυπώνει την θέση ότι η διεθνής ηγεμονία θα περάσει από τις ΗΠΑ όχι σε ένα νέο ηγεμονικό έθνος κράτος, ούτε σε ένα περιφερειακό μπλοκ, αλλά στο παγκοσμιοποιημένο ιστορικό μπλοκ. Αυτό που παρατηρεί είναι η παρακμή της κυριαρχίας των ΗΠΑ και τα πρώτα στάδια δημιουργίας μιας υπερεθνικής ηγεμονίας μέσα από υπερεθνικές δομές, οι οποίες ακόμα δεν είναι δυνατόν να διαμορφώσουν οικονομική ρύθμιση και πολιτικές συνθήκες για την αναπαραγωγή του καπιταλισμού. Το επιχείρημα αυτό βρίσκεται στον αντίποδα άλλων ρευμάτων σκέψης που υποστηρίζουν θεωρίες ανταγωνισμού περιοχών, και της ηγεμονίας των ΗΠΑ. Σε αυτές τις προσεγγίσεις, το παγκόσμιο σύστημα θεωρείται ότι εξακολουθεί να απαρτίζεται από ανταγωνιζόμενα εθνικά κράτη, τα οποία αποτελούν και την βάση της ανάλυσης. Ο Robinson, αναφέρει ότι εν γένει η ηγεμονία ασκείται όχι από κράτη αλλά από κοινωνικές κατηγορίες, τάξεις, τμήματα τάξεων. Εξ' αρχής δηλαδή τονίζει ότι ένα κράτος ως τέτοιο δεν μπορεί να είναι ηγεμονικό. Ηγεμονική μπορεί να είναι μια κοινωνική κατηγορία που ασκεί ηγεμονία μέσω ενός κράτους [Robinson 2004:129].

Ο Robinson υποστηρίζει ότι το κυρίαρχο θεωρητικό πλαίσιο των ηγεμονικών μεταβάσεων [*hegemonic transitions*] έχει έντονα ως κέντρο το εθνικό κράτος και αδυνατεί να συλλάβει την σύγχρονη φάση όπου νέες υπερεθνικές κοινωνικές δυνάμεις, οι οποίες δεν στηρίζονται σε

συγκεκριμένα κράτη και στην παλιά δυναμική του γεωπολιτικού ανταγωνισμού, αναδύονται. Οι θεωρίες αυτές αντιλαμβάνονται την παγκόσμια ηγεμονία σαν να ασκείται από συγκεκριμένα έθνη κράτη ή γεωπολιτικές ενώσεις. Η λογική του ανταγωνιζόμενου εθνικού κράτους σαν βάση της ανάλυσης κατά τον Robinson, θέτει στο κέντρο της οργάνωσης της ηγεμονίας τα εθνικά κράτη εντός της νέας παγκόσμιας τάξης πραγμάτων. Η βασική αντίθεσή του είναι ότι αυτές οι προσεγγίσεις δεν αντιλαμβάνονται την παγκόσμια ηγεμονία με όρους υπερεθνικών τάξεων και ομάδων οι οποίες δεν είναι προσδεδεμένες απαραίτητα σε ένα κράτος ή μια γεωγραφική περιοχή [Robinson 2004:130].

Πιο συγκεκριμένα, η θεωρία περί αντιμαχόμενων μπλοκ στο διεθνές επίπεδο αναγνωρίζει τρία ανταγωνιζόμενα μπλοκ (ΗΠΑ , ΕΕ, Ανατολική Ασία). Κάθε ένα από αυτά τα μπλοκ ολοκληρώνεται περιφερειακά σε ανταγωνισμό με τα άλλα δύο. Με αυτή την έννοια, ο δυναμισμός της Ασίας αποτελεί απειλή για τα συμφέροντα των ΗΠΑ. Ο Robinson αντιτάσσει ότι για παράδειγμα ο δυναμισμός της ανατολικής Ασίας είναι αδιαχώριστος από την μαζική είσοδο υπερεθνικού κεφαλαίου σε αυτή [Robinson 2005:566-567]. Οι τοπικές ελίτ δεν αναζητούν περιφερειακά κυκλώματα συσσώρευσης σε ανταγωνισμό με άλλα κυκλώματα, αλλά την εντονότερη ολοκλήρωση στα παγκοσμιοποιημένα κυκλώματα. Συνολικά ο Robinson υποστηρίζει ότι κάθε μπλοκ αλληλοεπηρεάζεται από τα άλλα δύο διαμορφώνοντας μια ολοκληρούμενη τριάδα βασισμένη στην αλληλοδιείσδυση του κεφαλαίου κορυφαίων υπερεθνικών εταιριών. Διαμορφώνονται συνεπώς τοπικά δίκτυα και αλυσίδες παραγωγής σε περίπλοκα διεθνικά δίκτυα καθιστώντας δύσκολο να κατηγοριοποιηθούν οι πολιτικές σχέσεις μεταξύ κρατών και ο ανταγωνισμός μεταξύ οικονομικών μερίδων στο παλαιό εθνικό γεωπολιτικό πλαίσιο. Θεωρεί δηλαδή ότι η περιφερειακή ολοκλήρωση αντανακλά συγκεκριμένους χωρικούς διαχωρισμούς, οι οποίοι είναι συμπληρωματικοί στον παγκόσμιο καπιταλιστικό σχηματισμό [Robinson 2004:132].

Οι ζώνες όπως η ΕΕ, η Βόρεια Αμερική, Ανατολική Ασία, αποτελούν χώρους έντονης συσσώρευσης εντός της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας οι οποίοι φέρνουν σε επαφή υπερεθνικούς καπιταλιστές και ελίτ από ποικίλες περιοχές του κόσμου [Robinson 2004:132]. Ένα ακόμα στοιχείο που τονίζει είναι ότι πλέον δεν είναι σαφής η εθνική προέλευση των κεφαλαίων, συνεπώς η υπόθεση ότι τα ηγεμονικά εθνικά κράτη προστατεύουν τα συμφέροντα των επενδυτών εντός των ορισμένων εθνικών συνόρων είναι αδύναμη [Robinson 2004:131].

Ωστόσο, η άνοδος της παγκόσμιας καπιταλιστικής τάξης, και του υπερεθνικού κράτους δεν απαλείφει τον ανταγωνισμό και τις διαμάχες μεταξύ διακριτών καπιταλιστικών ομάδων και κρατικών ελίτ. Οι διαμάχες αυτές τείνουν να εμφανίζονται σε πολλαπλά επίπεδα: α) μεταξύ υπερεθνικών και τοπικών/εθνικών ελίτ, β) ανάμεσα σε ανταγωνιστικές ομάδες, δηλαδή

μεταξύ των εκπροσώπων των συμφερόντων του παγκόσμιου καπιταλισμού και των λαϊκών δυνάμεων γ) ανάμεσα σε ανταγωνιζόμενα τμήματα εντός του παγκοσμιοποιημένου μπλοκ η οποία μπορεί να πάρει την μορφή διακρατικών διαμαχών [Robinson 2004:132].

Ο ισχυρισμός του Robinson περί της ύπαρξης υπερεθνικής ηγεμονίας υποστηρίζεται στο οικονομικό επίπεδο από το επιχείρημα ότι οι παρεμβάσεις της ΠΤ ή του ΔΝΤ στην κατεύθυνση του ανοίγματος των αγορών δεν ωφελούν αποκλειστικά τους καπιταλιστές των ηγεμονικών εθνών κρατών αλλά τους καπιταλιστές εν γένει. Δεν υπάρχουν δηλαδή ισχυρές ενδείξεις ότι η πολιτική για παράδειγμα των ΗΠΑ προωθεί τα συμφέροντα του κεφαλαίου των ΗΠΑ έναντι άλλων εθνικών κεφαλαίων, αλλά προωθεί τα συμφέροντα του υπερεθνικού κεφαλαίου. Ειδικά για τις ΗΠΑ ο Robinson υποστηρίζει ότι έχουν τον ηγεμονικό ρόλο εκ μέρους της υπερεθνικής ελίτ [Robinson 2004:133].

Σχετικά με τους «εμπορικούς πολέμους» και τους «εθνικούς ανταγωνισμούς», ο Robinson, διατυπώνει την θέση ότι οι δεν είναι τα εθνικά κράτη που χρησιμοποιούν την ισχύ τους για να κερδίσουν εξαγωγικές αγορές αλλά ότι ο ανταγωνισμός αναπτύσσεται μεταξύ υπερεθνικών εταιριών που επιδιώκουν την εταιρική κυριαρχία μέσω της παγκόσμιας ολοκλήρωσης. Ο ανταγωνισμός στην εποχή της παγκοσμιοποίησης λαμβάνει χώρα εντός πυκνών δικτύων συμμαχίας υπερεθνικών εταιριών μέσα από την πάλη εντός κάθε χώρας και εντός υπερεθνικών θεσμών [Robinson 2004:136-137].

Τέλος, ο Robinson σημειώνει ότι οι βασικές θεωρίες του ιμπεριαλισμού δίνουν έμφαση στον έλεγχο του εθνικού κράτους σε περιφερειακές περιοχές, προκειμένου να ανοίξουν τις περιοχές αυτές στην εξαγωγή κεφαλαίου από μια συγκεκριμένη καπιταλιστική χώρα και να αποκλείσουν τις υπόλοιπες. Ωστόσο, ο Robinson υποστηρίζει ότι οι ωφελούμενοι από τις στρατιωτικές δράσεις των ΗΠΑ δεν βρίσκονται εντός των ΗΠΑ αλλά είναι οι υπερεθνικές καπιταλιστικές μερίδες [Robinson 2007:23]. Οι στρατιωτικές δράσεις για παράδειγμα δεν καταλήγουν στην δημιουργία αποκλειστικών ζωνών για την εκμετάλλευση του κυρίαρχου κράτους. Συνεπώς δεν υπάρχει ιμπεριαλιστικό πλάνο των ΗΠΑ για να επικυρώσει τον κυρίαρχο ρόλο πάνω στους Γάλλους, Γερμανούς, Ρώσους ανταγωνιστές. Η στρατιωτική επέκταση είναι προς όφελος των υπερεθνικών εταιριών, προκειμένου να ανοιχθούν σε νέες αγορές, να έχουν πρόσβαση σε πρώτες ύλες και εργασία. Γενικότερα η στρατιωτική παρέμβαση των ΗΠΑ διευκολύνει την μετατόπιση της εξουσίας από τοπικές και περιφερειακές ελίτ σε νέες μερίδες πιο θετικές απέναντι στο υπερεθνικό κεφάλαιο. Συνολικά, ο Robinson αναγνωρίζει την στρατιωτική υπεροχή των ΗΠΑ και τον ιδιαίτερο ρόλο του αμερικάνικου στρατού. Μάλιστα η στρατιωτική ισχύς των ΗΠΑ χαρακτηρίζεται ως το “υπουργείο πολέμου” της παγκόσμιας διοικούσας τάξης [Robinson 2004:140] με το στρατηγείο του στην Ουάσιγκτον. Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι αναγνωρίζει τον ιδιαίτερο

ρόλο των ΗΠΑ σε διεθνές επίπεδο, στην συνολική ανάλυση τον εντάσσει εντός του πλαισίου της υπερεθνικής ηγεμονίας και όχι της ηγεμονίας των ΗΠΑ.

2.7. Συμπεράσματα

Η θεώρηση του Robinson για το κράτος βρίσκεται στον αντίποδα της **Βεμπεριανής θεώρησης** του κράτους ως ένα σχετικά ανεξάρτητο εθνικό δρώντα που δρα με βάση τους γεωπολιτικούς ανταγωνισμούς με άλλα κράτη. Παράλληλα όμως αντιτάσσεται και στην μαρξιστική θεώρηση η οποία αντιλαμβάνεται το κράτος ως ένα αμετάβλητο σύστημα με βασική μορφή την εθνική.

Η προσέγγισή του Robinson είναι κατά τον ίδιο ιστορική, **δίνει έμφαση δηλαδή στην αλληλεπίδραση των δρώντων** και των δομών με τρόπους που δεν προδιαγράφουν το αποτέλεσμα και έχουν ανοιχτή κατάληξη. Οι κοινωνικοί δρώντες χρησιμοποιούν τις υπάρχουσες δομές με τρόπους που αλλάζουν την λειτουργία τους. Ανάλογα με τις ιστορικές συνθήκες, οι δρώντες μπορεί να καταστρέφουν υφιστάμενες δομές και να ιδρύουν νέες. Για τον Robinson κεντρική θέση έχουν οι δρώντες και η ιστορική συγκυρία.

Ο Robinson θεωρεί ότι η περίοδος μετά την δεκαετία του 1970 αποτελεί μια **ποιοτικά διαφορετική φάση ανάπτυξης του καπιταλισμού**. Στην φάση αυτή δεν υπάρχει απλά διεθνοποίηση της οικονομίας με τους όρους που υπήρχε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Υπάρχει ολοκλήρωση της παραγωγής, του καταμερισμού της εργασίας και της διακίνησης κεφαλαίου και εμπορευμάτων σε παγκόσμιο επίπεδο. Αυτή η νέα συνθήκη τροποποιεί και την συγκρότηση των τάξεων. Πιο συγκεκριμένα αναδεικνύεται μια συγκεκριμένη μερίδα του κεφαλαίου, το υπερεθνικό κεφάλαιο -το οποίο είναι και το ηγεμονικό, και διαμορφώνεται η **ΥΑΤ** εφόσον τα συμφέροντα της ηγεμονικής μερίδας του κεφαλαίου πλέον δεν συγκροτούνται στο επίπεδο του εθνικού κράτους αλλά στο επίπεδο της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας. Στην διαδικασία αυτή υπονομεύονται τομείς και ταξικές μερίδες που αναφέρονται στην μικρή και μεσαία παραγωγή, οι οποίοι στοχεύουν στην τοπική αγορά και την ζήτηση που δημιουργείται σε εθνικό επίπεδο.

Κατά αντιστοιχία, η αναδιοργάνωση συνολικά της παραγωγής και το πέρασμα στην νέα αυτή φάση του καπιταλισμού αναδιατάσσει και την ίδια την συγκρότηση της εργατικής τάξης. Η παγκόσμια συγκρότηση του καπιταλισμού δημιουργεί δηλαδή τους όρους δημιουργίας του παγκόσμιου προλεταριάτου, το οποίο επίσης δεν συγκροτείται πλέον σε εθνική βάση.

Ωστόσο, η θέση αυτή γεννά σημαντικά ερωτηματικά εφόσον η εργατική τάξη σε παγκόσμιο επίπεδο διαφοροποιείται σημαντικά ως προς το επίπεδο διαβίωσης, εργασίας αλλά και κουλτούρας και ιδεολογίας. Επιπλέον τις τελευταίες δεκαετίες όπου κατά τον Robinson

βαθαίνει η διαδικασία υπερεθνικής συγκρότησης του καπιταλισμού, δεν διαφαίνονται εργατικοί αγώνες που να στοχεύουν απευθείας στην ΥΑΤ και να ενοποιούν τις επιμέρους εργατικές τάξεις. Αντίστοιχα και η θέση περί συγκρότησης της ΥΑΤ γεννά ερωτήματα. Ενώ φαίνεται μια ισχυρότερη ομογενοποίηση των συμφερόντων των μερίδων του κεφαλαίου που λειτουργούν κυρίαρχα εντός των διεθνών κυκλωμάτων συσσώρευσης, οι ανταγωνισμοί και οι διαφορετικές στρατηγικές δεν φαίνονται να έχουν εκλείψει (αν και είναι σαφώς πιο υποβαθμισμένοι), όπως επίσης δεν έχει εκλείψει και η διάσταση του ιμπεριαλισμού.

Παράλληλα με την θέση περί συγκρότησης του παγκόσμιου προλεταριάτου και της ΥΑΤ, ο Robinson διατυπώνει την θέση περί συγκρότησης του υπερεθνικού κράτους. Η θέση αυτή εδράζεται στην πρωτοκαθεδρία του οικονομικού επιπέδου. Για τον Robinson στην βάση της μαρξικής ανάλυσης είναι λανθασμένη η διάκριση μεταξύ οικονομίας και κράτους. Οι μετασχηματισμοί στο οικονομικό επίπεδο αντανακλώνται (σχεδόν) ευθέως στο πολιτικό επίπεδο. Στην διαδικασία αυτή θεωρούνται δευτερεύοντες οι ιδιαίτεροι όροι συγκρότησης των κρατικών σχηματισμών, οι επιμέρους ανταγωνισμοί, το γεγονός ότι βασικές αναπαραγωγικές λειτουργίες παραμένουν στο εθνικό κράτος. Δεν υφίσταται δηλαδή η έννοια της σχετικής αυτοτέλειας του πολιτικού επιπέδου και του κράτους, και η ανάλυσή του δίνει έμφαση σε μια ενοποιημένη παγκόσμια συνθήκη. Προβολή αυτής της θέσης είναι και η πλήρης απουσία του ιμπεριαλισμού από την προσέγγιση αυτή. Δηλαδή, παρότι αναγνωρίζει ότι η άνοδος της παγκόσμιας καπιταλιστικής τάξης και του υπερεθνικού κράτους, δεν απαλείφουν τον ανταγωνισμό και τις διαμάχες μεταξύ διακριτών καπιταλιστικών ομάδων και κρατικών ελίτ [Robinson 2004:132], θεωρεί ότι αυτοί οι ανταγωνισμοί δεν διεξάγονται στην βάση των εθνικών κρατών. Με αυτή την έννοια οι προσεγγίσεις περί ιμπεριαλισμού αντιστοιχούν σε παλαιότερες περιόδους όπου οι αστικές τάξεις συγκροτούνταν σε εθνική βάση.

Δεδομένου λοιπόν ότι η διαδικασία της παγκοσμιοποίησης αποτελεί μια νέα φάση του καπιταλισμού, και ότι οι μεταλλαγές στο οικονομικό επίπεδο προβάλλονται ευθέως στο πολιτικό, αναδεικνύεται και η αντίστοιχη πολιτική μορφή αυτής της οικονομικής συνθήκης, η οποία είναι το **υπερεθνικό κράτος**. Το υπερεθνικό κράτος [*transnational state - TNS*] περιλαμβάνει θεσμούς και πρακτικές στην παγκόσμια κοινωνία που προωθούν την ηγεμονία της υπερεθνικής αστικής τάξης και την δημιουργία ενός νέου παγκόσμιου καπιταλιστικού ιστορικού μπλοκ. Το υπερεθνικό κράτος είναι ένα αναδυόμενο δίκτυο το οποίο περιλαμβάνει μετασχηματισμένα εθνικά κράτη, μαζί με υπερεθνικά οικονομικά και πολιτικά φόρουμ τα οποία δεν έχουν ακόμα αποκτήσει μια κεντριοποιημένη εθνική μορφή. Αυτό αποτελεί μια μη ολοκληρωμένη διαδικασία, με ανοιχτή κατάληξη [Robinson 2004:143-144].

Αντίστοιχα ερωτηματικά με αυτά που γεννά η θέση σχετικά με την συγκρότηση των τάξεων, προκύπτουν και από την θεώρηση της συγκρότησης του ΥΚ. Πέραν του γεγονότος ότι η θέση του Robinson περί συγκρότησης ΥΚ προϋποθέτει με μαρξικούς όρους την θέση περί υπερεθνικής συγκρότησης των τάξεων, προκύπτουν και επιπλέον ερωτήματα. Παρότι ο Robinson χρησιμοποιεί τον όρο “κράτος”, περιγράφει το ΥΚ ως ένα δίκτυο χωρίς δομές που να προσιδιάζουν σε δομές αντίστοιχες με αυτές του εθνικού κράτους. Αντίθετα οι αναπαραγωγικές λειτουργίες, οι ιδεολογικοί και κατασταλτικοί μηχανισμοί παραμένουν κατά κύριο λόγο στο πεδίο ευθύνης του εθνικού κράτους και το ΥΚ διατηρεί ένα εποπτικό ρόλο παραγωγής πολιτικής σε ανώτερο επίπεδο.

Σχετικά με το **εθνικό κράτος**, ο Robinson υποστηρίζει ότι αυτό **δεν καταστρέφεται** ούτε εκλείπει, αλλά αλλάζει ρόλο, μετασχηματίζεται και ενσωματώνεται μέσα από την διαδικασία της παγκοσμιοποίησης στην μεγαλύτερη αναδυόμενη δομή του ΥΚ [Robinson 2001:191-192] ως ιμάντας μεταβίβασης των πολιτικών του υπερεθνικού κεφαλαίου. Η θέση αυτή έχει την αντίφαση ότι παρότι δεν περιγράφει ρητά την παράκαμψη του εθνικού κράτους (από τους υπερεθνικούς οργανισμούς και το υπερεθνικό κράτος), υποβαθμίζει τον ρόλο και τις πολιτικές δυνατότητές του, ακυρώνοντας ουσιαστικά και την ίδια την κρατική λειτουργία και εξουσία. Η θέση αυτή της πλήρους και ηγεμονευόμενης ενσωμάτωσης του εθνικού κράτους στο υπερεθνικό αδυνατεί να εξηγήσει τις ιδιαιτερότητες που εμφανίζονται σε διάφορες περιοχές, το πώς αυτές οι ιδιαιτερότητες επηρεάζουν την συγκρότηση των εθνικών κοινωνικών σχηματισμών και τέλος τις περιπτώσεις όπου εθνικά κράτη αποκόπηκαν/ήρθαν σε ρήξη με τις κυρίαρχες πολιτικές συσσώρευσης του δυτικού κόσμου.

Ωστόσο, παρότι η θέση περί συγκρότησης του ΥΚ φαίνεται ότι επιδέχεται κριτικής, η επισήμανση της δημιουργίας δικτύου θεσμών στο υπερεθνικό επίπεδο που από κοινού προωθούν πολιτικές που εξυπηρετούν τα συμφέροντα της υπερεθνικής μερίδας του κεφαλαίου φαίνεται ότι αποτυπώνει μια υπαρκτή δυναμική. Οι παρεμβάσεις των οικονομικών και πολιτικών υπερεθνικών οργανισμών τείνουν να ενσωματώσουν εθνικές οικονομίες στα διεθνή κυκλώματα συσσώρευσης, να διαμορφώνουν συνθήκες περεταίρω διείσδυσης του υπερεθνικού κεφαλαίου, να ενοποιούν επιμέρους εθνικούς σχηματισμούς στην μήτρα του φιλελευθερισμού. Και σε αυτή την διαδικασία οι οργανισμοί αυτοί φαίνεται ότι είναι ιδιαίτερα ισχυροί και ότι έχουν αναβαθμισμένο ρόλο. Φαίνεται δηλαδή ότι όντως σε ένα βαθμό υπάρχει μια αναδιοργάνωση της παραγωγής σε παγκόσμιο επίπεδο τις τελευταίες δεκαετίες. Αυτό βασίζεται τόσο στην κατάρρευση της ΕΣΣΔ και την ενοποίηση μεγάλου κομματιού της υφηλίου στο νεοφιλελεύθερο υπόδειγμα αλλά και στις τεχνολογικές δυνατότητες που διευκολύνουν σημαντικά αφ’ ενός την διακίνηση των κεφαλαίων, την

ενοποίηση/παράλληλη λειτουργία των αγορών χρήματος και προϊόντων, αφ' ετέρου ένα νέο καταμερισμό της εργασίας σε παγκόσμιο επίπεδο.

3. Τα καθεστώτα χωροχρονικής ρύθμισης και η προσέγγιση του Jessop

Όπως και στις περιπτώσεις των Robinson και Panitch, και στον Jessop η ανάλυση των εξελίξεων στο πεδίο της οικονομίας και της κρατικής οργάνωσης μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, αποτελούν την βάση στην οποία στηρίζεται η προσέγγιση για το σύγχρονο κράτος και την παγκοσμιοποίηση. Στην πρώτη περίοδο μετά τον πόλεμο, η οποία συχνά αναφέρεται και ως η «χρυσή εποχή» του καπιταλισμού και διαρκεί έως την κρίση της δεκαετίας του 1970, κυριαρχεί η κεϋνσιανή οικονομική πολιτική. Στην ανάλυση του Jessop αυτό αντανακλά ένα συνολικότερο σχέδιο διαχείρισης του καπιταλισμού, της αναπαραγωγής των υποκειμένων και των σχέσεων παραγωγής. Πριν όμως παρουσιαστεί η καθ' εαυτό ανάλυση του Jessop για το κράτος, την παγκοσμιοποίηση και τα υποδείγματά (πολιτικά και οικονομικά), θα περιγραφούν τρία βασικά εννοιολογικά εργαλεία της ανάλυσης του.

3.1. Βασικά εννοιολογικά εργαλεία

3.1.1. Το κράτος και η στρατηγική επιλεκτικότητα

Ο Πουλαντζάς ορίζει το κράτος ως την υλική συμπίκνωση του συσχετισμού των δυνάμεων και των σχέσεων μεταξύ τάξεων και ταξικών μερίδων. Ο Jessop τροποποιεί τον ορισμό του Πουλαντζά για το κράτος. Διατυπώνει την θέση ότι *«το κράτος δεν είναι αντικείμενο αλλά κοινωνική σχέση μεταξύ ανθρώπων η οποία διαμεσολαβείται από την σχέση με τα αντικείμενα, ή εναλλακτικά ότι το κράτος δεν είναι ένα υποκείμενο, αλλά μια κοινωνική σχέση μεταξύ υποκειμένων διαμεσολαβούμενη από τις κρατικές δυνατότητες»* [J. Bidet, S. Kouvelakis 2008:427-428]. Αυτή η προσέγγιση ερμηνεύει την κρατική εξουσία (όχι τους κρατικούς μηχανισμούς) ως μια συμπίκνωση του μεταβαλλόμενου συσχετισμού δυνάμεων. Η άσκηση και η αποτελεσματικότητα της κρατικής εξουσίας, εξαρτώνται από τον συσχετισμό δυνάμεων που υπάρχει εντός και εκτός του κράτους και έχουν μη προκαθορισμένο αποτέλεσμα. Η κρατική εξουσία εξαρτάται από τις θεσμικές δομές και διαδικασίες των κρατικών μηχανισμών, όπως αυτές ενσωματώνονται στο ευρύτερο πολιτικό σύστημα και τις κοινωνικές σχέσεις [J. Bidet, S. Kouvelakis 2008:428].

Ο τονισμός του Jessop στην εξάρτηση από τις θεσμικές δομές καταλήγει στην έννοια της στρατηγικής επιλεκτικότητας του κράτους. Ένας κρατικός μηχανισμός μπορεί «να προνομιμοποιεί κάποιους δρώντες, κάποιες ταυτότητες, κάποιες στρατηγικές, κάποιους χωρικούς και χρονικούς ορίζοντες, κάποιες δράσεις έναντι άλλων» [J. Bidet, S. Kouvelakis 2008:428]. Στην διαμόρφωση της πορείας δράσης του, ένας κρατικός μηχανισμός λαμβάνει

υπόψιν αυτήν την διαφοροποιημένη προνομιμοποίηση. Η προσέγγιση αυτή για τον Jessop, περιγράφει και την εξελικτική δυναμική των μηχανισμών αυτών. Οι ευκαιρίες για αναδιοργάνωση δομών και τον στρατηγικό αναπροσανατολισμό, υπόκεινται στην δομικά εγγεγραμμένη στρατηγική επιλεκτικότητα, και συνεπώς αυτή αποτελεί μια διαδικασία που δεν έχει ένα ιστορικά καθορισμένο τέλος, αλλά εξαρτάται από την ιστορική διαδρομή [*path dependent*] [J. Bidet, S. Kouvelakis 2008:428]. Για παράδειγμα στρατηγικές σε συγκεκριμένους χωρικούς και χρονικούς ορίζοντες δράσης, μπορεί να κινητοποιήσουν διαφορετικές κοινωνικές δυνάμεις, να καταργήσουν συγκεκριμένους περιορισμούς που σχετίζονται με κρατικές δομές. Στην διαδικασία αυτή οι πολιτικές δυνάμεις μπορεί να αναπτύσσονται ή να φθίνουν, να αναπτύσσονται ή όχι δυνατότητες προσαρμογής στις καταστάσεις. Από την άλλη πλευρά, κάθε τέτοια διαδικασία μπορεί να συναντήσει την αντίδραση από άλλους δρώντες. Η εξέλιξη της σύγκρουσης αυτής δεν παράγει αναγκαία ένα εκ των πρότερων καθορισμένο αποτέλεσμα [J. Bidet, S. Kouvelakis 2008:428-429].

Η στρατηγική επιλεκτικότητα περιγράφει τους τρόπους με τους οποίους το κράτος το οποίο θεωρείται ως μια κοινωνική κατασκευή [*social ensemble*] έχει διαφορετική επίδραση στην ικανότητα διαφορετικών πολιτικών δυνάμεων να επιδιώκουν διαφορετικές στρατηγικές και συμφέροντα στο πλαίσιο ενός καθεστώτος χωρο-χρονικής ρύθμισης, μέσα από την πρόσβαση και τον έλεγχο κρατικών δυνατοτήτων. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα των διαχειριστών του κράτους οι οποίοι άλλοτε συμμετέχουν ενεργά στην υλοποίηση μιας συγκεκριμένης πολιτικής ενώ άλλοτε αποποιούνται την ευθύνη των κρατικών δράσεων και του αποτελέσματος [Jessop 2002:40-42].

Η προσέγγιση αυτή βρίσκεται στον αντίποδα της εργαλειακής θεώρησης για το κράτος, εφόσον θεωρεί ότι το κράτος διαπραγματεύεται την συνολική λειτουργικότητα της καπιταλιστικής συσσώρευσης και της ταξικής κυριαρχίας στην πολιτική της μορφή. Παράλληλα η έννοια της στρατηγικής επιλεκτικότητας βρίσκεται στον αντίποδα και των πλουραλιστικών θεωριών κράτους. Το κράτος δεν είναι το ουδέτερο σημείο συμπύκνωσης των πολιτικών και κοινωνικών συσχετισμών. Η δεκτικότητά του σε πιέσεις, η αποδοχή και η υιοθέτηση στρατηγικών είναι επιλεκτική, με την έννοια της μεροληπτικής αποδοχής ή απόρριψης των διαφόρων στρατηγικών ανάλογα με τα συμφέροντα τα οποία εκπροσωπούν.

3.1.2. Το καθεστώς χωροχρονικής ρύθμισης [*spatio-temporal fix*]

Η δεύτερη έννοια είναι αυτή του καθεστώτος χωροχρονικής ρύθμισης. Ο Jessop τονίζει ότι η αναπαραγωγή και η ρύθμιση του κεφαλαίου ως κοινωνική σχέση απαιτεί καθεστώτα ρύθμισης τα οποία αντισταθμίζουν την ελλειμματική φύση της κεφαλαιακής σχέσης και δίνουν δυναμική μέσω της άρθρωσης οικονομικών και εξω-οικονομικών στοιχείων. Αυτή η

ρύθμιση βοηθά στην διατήρηση μιας σχετικά διαρκούς δομικής συνοχής στην διαχείριση των αντιφάσεων και διλλημάτων που είναι εγγενή στην καπιταλιστική σχέση, διαμορφώνοντας συνθήκες όπου διαφορετικές μορφές, θεσμοί, πρακτικές συνεργάζονται ενισχύοντάς την. Αυτό εμπεριέχει οικονομικά και εξω-οικονομικά στοιχεία και περιγράφει την έννοια της χωροχρονικής ρύθμισης [Jessop 2002:48-51]. Πιο συγκεκριμένα, επειδή οι αντιφάσεις του καπιταλισμού είναι στην γενικότητά τους ανεπίλυτες, απαιτούνται ειδικές στρατηγικές συσσώρευσης στις διάφορες οικονομικές και πολιτικές κλίμακες σε συγκεκριμένα χωροχρονικά περιβάλλοντα. Το καθεστώς χωροχρονικής ρύθμισης διευκολύνει την θεσμοποίηση των συμβιβασμών στις οποίες στηρίζονται τα καθεστώτα ρύθμισης και συσσώρευσης. Τελικά αυτά αποτελούν απόπειρες στρατηγικού συντονισμού δραστηριοτήτων ανάμεσα σε διαφορετικά συστήματα και τον πραγματικό κόσμο, προκειμένου να επιτευχθεί μια δομική συνοχή (έστω και προσωρινή ή τοπική) στην συσσώρευση, το κράτος και τους κοινωνικούς σχηματισμούς.

Τα καθεστώτα ρύθμισης προκύπτουν όταν ένα καθεστώς συσσώρευσης και η μορφή ρύθμισής του, εξελίσσονται παράλληλα και δημιουργούν μια δομική συνοχή εντός ενός χωροχρονικού-πλαισίου, όχι όμως πέρα από αυτό [Jessop 2004:7]. Η κάθε ρύθμιση αφορά ένα συγκεκριμένο καθεστώς συσσώρευσης και έχει συγκεκριμένα όρια εντός των οποίων διασφαλίζεται η δομική συνοχή.

Αυτά τα καθεστώτα ρύθμισης μπορούν και να μεταβάλουν τις ισορροπίες και τις κρατικές επιλεκτικότητες. Αυτό διότι κάθε θεσμός μπορεί να ειδικεύεται σε μια όψη ενός διλήμματος, και να το αντιμετωπίζει με ένα συγκεκριμένο τρόπο. Συνεπώς η πριμοδότηση ενός μηχανισμού έναντι ενός άλλου μπορεί να αλλάξει την ισορροπία μεταξύ των θεσμών και των μηχανισμών, να ανακατανείμει πόρους και ευθύνες εφόσον οι συνθήκες αλλάζουν και εν τέλει να τροποποιήσει τις κυρίαρχουσες πολιτικές. Τέλος, σημειώνεται ότι η υπέρβαση των ορίων ενός καθεστώτος ρύθμισης μπορεί να γίνεται και διαμέσου διαφορετικών κλιμάκων δράσης και χρονικών οριζόντων [Jessop 2002:48-51].

3.1.3. Διακυβέρνηση και μετά-διακυβέρνηση

Στην κρίση του φορντικού μοντέλου παραγωγής και της πολιτικής διαχείρισης με κέντρο την κυβέρνηση αναδύεται μια νέα μορφή εξουσίας, η διακυβέρνηση. Αυτή ορίζει την εξουσία που εκφράζεται σε οριζόντιες συνεργατικές μορφές διοίκησης [Sakellaropoulos 2007]. Πιο συγκεκριμένα, η έννοια της διακυβέρνησης αναφέρεται σε *κάθε μορφή συντονισμού αλληλοεξαρτώμενων κοινωνικών σχέσεων, οι οποίες μπορεί να περιλαμβάνουν από δυαδικές αλληλεπιδράσεις έως περίπλοκες σχέσεις που σχετίζονται με τον καταμερισμό της εργασίας. Τρεις βασικές μορφές ξεχωρίζουν: Η αναρχία της ανταλλαγής (π.χ. δυνάμεις της αγοράς), η*

ιεραρχία της διοίκησης (π.χ. αυταρχικός συντονισμός του κράτους) και η ετεραρχία της αυτό-οργάνωσης (π.χ. οριζόντια δίκτυα). Η τελευταία εμπλέκει την αντανakλαστική αυτό-οργάνωση ανεξάρτητων δρώντων, που εμπλέκονται σε περίπλοκες σχέσεις αμοιβαίας αλληλεξάρτησης προκειμένου να διαχειριστούν τα διλήμματα και τις αντιφάσεις [Jessop 2002:51-53]. **Η διακυβέρνηση δηλαδή, περιγράφει την διοίκηση στην συνθήκη όπου η κυβέρνηση είναι ένα από τα πολλαπλά κέντρα εξουσίας, και εμπλέκει σειρά δρώντων σε μια ενιαία αλλά όχι κεντριοποιημένη διαδικασία.** Η διακυβέρνηση που οργανώνεται σε αυτή την βάση δεν συνεπάγεται συμμετρία στις σχέσεις εξουσίας και στην κατανομή των ωφελειών. Οι μηχανισμοί διακυβέρνησης και οι πρακτικές έχουν κομβικό ρόλο στην ρύθμιση διαφορετικών κλιμάκων και χωρικών διαχωρισμών της εργασίας, εφόσον κατανέμουν καθήκοντα σε διαφορετικές χρονικές κλίμακες και περιόδους.

Η μετά-διακυβέρνηση αναφέρεται στην οργάνωση του θεσμικού πλαισίου και των κανόνων για τους διάφορους τύπους διακυβέρνησης και στην αναδιοργάνωση της ισορροπίας δυνάμεων μεταξύ διαφορετικών μορφών διακυβέρνησης. Μια όψη της είναι η προσπάθεια των κοινωνικών δυνάμεων να τροποποιήσουν την σχετική ισορροπία ανάμεσα σε διαφορετικούς μηχανισμούς διακυβέρνησης και διαμέσου αυτής να τροποποιήσουν την σχετική τους σημασία. Η μεταδιακυβέρνηση είναι ένα πλαίσιο εντός του οποίου το κράτος μετασχηματίζεται σε έναν συμμετέχοντα μεταξύ άλλων, εντός ενός πλουραλιστικού συστήματος διοίκησης [Sakellaropoulos 2007]. Σχετίζεται δηλαδή με την συνολική οργάνωση και ισορροπία διαφορετικών μορφών συντονισμού περίπλοκων σχέσεων. Η ανάγκη για τέτοιες πρακτικές είναι ιδιαίτερα έντονη λόγω της διασποράς μηχανισμών διακυβέρνησης σε μια αναδυόμενη παγκόσμια κοινωνία και την συνεπαγόμενη ανάγκη οικοδόμησης μακρο-οργανωτικών και δια-συστημικών ικανοτήτων προκειμένου να είναι διαχειρίσιμη η πολυπλοκότητα των αλληλεξαρτήσεων [Jessop 2002:51-53].

3.2. Ατλαντικός φορντισμός και το Κεϋνσιανό Εθνικό Κράτος Κοινωνικής Ευημερίας (ΚΕΚΚΕ)

Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, έως την κρίση της δεκαετίας του 1970, στον δυτικό κόσμο κυριαρχεί η κεϋνσιανή οικονομική πολιτική. Ο Jessop συνδέει άμεσα τον ατλαντικό φορντισμό με το Κεϋνσιανό Εθνικό Κράτος Κοινωνικής Ευημερίας (ΚΕΚΚΕ), το οποίο αποτέλεσε το πολιτικό και οικονομικό υπόδειγμα εκείνη την εποχή. Ο ατλαντικός φορντισμός περιγράφεται ως ένα καθεστώς συσσώρευσης βασισμένο στην μαζική παραγωγή και κατανάλωση, το οποίο υλοποιήθηκε εντός του Κεϋνσιανού Εθνικού Κράτους Κοινωνικής Ευημερίας [*Keynsian Welfare National State*] [Jessop 2002:55]. Με άλλα λόγια, ο Jessop

συγχωνεύει το κράτος ευημερίας με το υπόδειγμα παραγωγής, σε μια ενιαία έννοια που συμπλέκει και τα δύο στοιχεία.

Δηλαδή, ο ατλαντικός φορντισμός δεν αποτελεί απλώς ένα καθεστώς που ορίζει την διαδικασία της παραγωγής, αλλά ένα καθεστώς που ορίζει τον κοινωνικό και τεχνικό καταμερισμό της εργασίας, ένα καθεστώς συσσώρευσης, ρύθμισης συνολικότερων διεργασιών της καπιταλιστικής παραγωγής. Πιο συγκεκριμένα με βάση τον Jessop, ο φορντισμός:

- μπορεί να ειπωθεί ως μια ειδική παραγωγική διαδικασία. Αναφέρεται στην μαζική παραγωγή διαμέσου της γραμμής παραγωγής [Jessop 2002: 56].
- αποτελεί ένα σταθερό μοντέλο μακροοικονομικής μεγέθυνσης. Ο φορντισμός στην ιδεοτυπική του έννοια, περιλαμβάνει ένα κύκλο μεγέθυνσης βασισμένο στην μαζική παραγωγή, στην αύξηση της παραγωγικότητας, στην δημιουργία οικονομιών κλίμακας, στα αυξημένα έσοδα που συνδέονται με την παραγωγικότητα, την αυξημένη μαζική ζήτηση λόγω των αυξημένων μισθών, τα αυξημένα κέρδη, και τελικά τις αυξημένες επενδύσεις σε βελτιωμένες τεχνικές μαζικής παραγωγής [Jessop 2002: 56].
- αποτελεί μία μορφή οικονομικής ρύθμισης η οποία μπορεί να περιγραφεί με κάποιες βασικές μορφές. Την μορφή της επιχείρησης, τον ανταγωνισμό, την σχέση μισθών, την πίστωση, την μορφή και την λειτουργία του κράτους και την παρέμβασή του σε διεθνή καθεστώτα [Jessop 2002:57]. Η τυπική φορντική επιχείρηση έχει διαχωρισμένη την ιδιοκτησία από τον έλεγχο, ενώ αναγνωρίζεται ο συνδικαλισμός και οι συλλογικές διαπραγματεύσεις. Γενικότερα με την μορφή του ΚΕΚΚΕ το κράτος συμβάλλει στην ολοκλήρωση του κυκλώματος του κεφαλαίου και των καταναλωτικών αγαθών, διαχειριζόμενο τις αντιθέσεις μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας πάνω στον ατομικό αλλά και τον κοινωνικό μισθό, έτσι ώστε ο κύκλος της φορντικής μεγέθυνσης να συνεχίζεται.
- αποτελεί ένα γενικό σχέδιο κοινωνικής οργάνωσης. Ο φορντισμός αναγνωρίζει την εξάρτηση των εργατών από έναν ατομικό ή/και κοινωνικό μισθό προκειμένου να ικανοποιηθούν οι ανάγκες τους για όλη τους την ζωή.

Στο καθεστώς του ατλαντικού φορντισμού ο μισθός αποτελεί πηγή ενίσχυσης της εγχώριας ζήτησης. Το κράτος επικέντρωσε τις προσπάθειές του στην διασφάλιση πλήρους απασχόλησης εντός της εθνικής οικονομίας, και οργάνωσε τις παρεμβάσεις και τις πολιτικές σε άλλους τομείς προκειμένου να υποστηρίξει αυτό τον στόχο. Το κράτος επεδίωκε να λειτουργεί οικονομικά και πολιτικά με ένα μέτριο πληθωρισμό προκειμένου να προστατέψει

την πλήρη απασχόληση, η οποία υπηρετούσε τα συμφέροντα του βιομηχανικού κεφαλαίου καθώς και της φορντικής εργατικής δύναμης [Jessor 2002: 76]. Όπως περιγράφει ο Jessor, το κράτος προώθησε οικονομίες κλίμακας μέσω εθνικοποιήσεων ή/και την υποστήριξη πολιτικών συγχωνεύσεων, νομιμοποίησε τις συλλογικές διαπραγματεύσεις και γενίκευσε μορφές μαζικής κατανάλωσης μέσω των προσλήψεων του δημοσίου τομέα, και των δαπανών του κοινωνικού κράτους. Στην μεταπολεμική ανάπτυξη, σημαντικό ρόλο εκτός των δημοσίων δαπανών και δανείων, είχε και το ιδιωτικό χρέος. Το χρέος αποτέλεσε ένα στοιχείο διαρκώς αυξανόμενης σημασίας στην χρηματοδότηση επενδύσεων, αλλά και στην μαζική κατανάλωση μέσω της καταναλωτικής πίστης. Η ανάπτυξη μέσω της πίστωσης βοήθησε στην νομιμοποίηση των κεϋνσιανών κοινωνικών πολιτικών [Jessor 2002: 78]. Τελικά, το ΚΕΚΚΕ βοήθησε στην διασφάλιση συνθηκών για την φορντική οικονομική επέκταση, ενώ ανάστροφα η φορντική οικονομική επέκταση βοήθησε στην διασφάλιση της επέκτασής του. Η διασφάλιση της οικονομικής ανάπτυξης, με πλήρη απασχόληση και επέκταση των κοινωνικών δικαιωμάτων ήταν οι βασικοί άξονες του ανταγωνισμού των κομμάτων εντός του πολιτικού συστήματος σε όλες της κοινωνίες του Ατλαντικού Φορντισμού [Jessor 2002: 79].

Τελικά ο Jessor στην φορντική οργάνωση της παραγωγής αναγνωρίζει κάτι μεγαλύτερο από αυτό που δηλώνει ο τίτλος. Αναγνωρίζει ένα συνολικό σχέδιο οργάνωσης της παραγωγής αλλά και της αναπαραγωγής εντός των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής. Η φορντική οργάνωση της παραγωγής, οδηγεί στην μαζική παραγωγή αγαθών και απαιτεί ένα σύστημα μαζικής ζήτησης. Το ΚΕΚΚΕ αποτελεί ένα αναγκαίο συμπλήρωμα -κατά τον Jessor- αυτής της διαρκώς αυξανόμενης παραγωγής.

Το ΚΕΚΚΕ με βάση τον Jessor, προωθούσε τις συνθήκες κερδοφορίας του ιδιωτικού κεφαλαίου μέσω της διαμόρφωσης συνθηκών για την συσσώρευση του κεφαλαίου. Στόχευε στην πλήρη απασχόληση χρησιμοποιώντας την διαχείριση της ζήτησης, προσπαθούσε δηλαδή να προσαρμόσει την ενεργό ζήτηση στις ανάγκες της προσφοράς η οποία οδηγούταν από την φορντική μαζική παραγωγή. Τέλος η κυριαρχία του ΚΕΚΚΕ συνδέεται επίσης με την ενίσχυση του εθνικού κράτους μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο. Η πρωτοκαθεδρία του εθνικού κράτους προέκυψε μεταπολεμικά από τις ειδικές οικονομικές και πολιτικές συνθήκες που σχετίζονταν με την οργάνωση του ατλαντικού φορντισμού κάτω από την ηγεμονία των ΗΠΑ [Jessor 2002: 72-73].

3.3. Η κρίση του ΚΕΚΚΕ

Στο τέλος της δεκαετίας του '70 και τις αρχές της δεκαετίας του '80 το υπόδειγμα του ΚΕΚΚΕ εισέρχεται σε καθεστώς κρίσης, η οποία συνδέεται άμεσα με την οικονομική κρίση αυτής της περιόδου. Βασικές αιτίες -όπως τις αναφέρει ο Jessor, ήταν η εξάντληση των

περιθωρίων ανάπτυξης από την επέκταση της μαζικής παραγωγής σε νέους κλάδους, ο σχετικός κορεσμός των αγορών για μαζική κατανάλωση, η μείωση του ποσοστού κέρδους, η διάρρηξη του κύκλου φορντικής συσσώρευσης μέσω της διεθνοποίησης, η διογκούμενη αναποτελεσματικότητα της διαχείρισης της οικονομικής πολιτικής σε εθνικό επίπεδο, εφόσον οι οικονομίες έγιναν πιο ανοιχτές. Επίσης σημαντικό ρόλο έπαιξαν ο στασιμοπληθωρισμός ως επίδραση του ΚΕΚΚΕ στην φορντική δυναμική ανάπτυξης, η διογκούμενη οικονομική κρίση στις κοινωνικές δαπάνες, η κρίση στην κοινωνική ασφάλιση λόγω της επέκτασης των ευέλικτων σχέσεων εργασίας [Jessop 2002:136].

Ο Jessop εντοπίζει την κρίση του εθνικού χαρακτήρα του ΚΕΚΚΕ σε μια σειρά στοιχείων:

- στην αμφισβήτηση της κυριαρχίας, του κεντρικού ρόλου και της νομιμοποίησης του εθνικού κράτους, εφόσον αυτό δεν μπορούσε πλέον να εγγυηθεί την πλήρη απασχόληση και την οικονομική μεγέθυνση
- στο γεγονός ότι τοπικές και περιφερειακές οικονομίες αντιμετώπιζαν προβλήματα τα οποία δεν μπορούσαν να επιλυθούν μέσω μακροοικονομικών πολιτικών
- στις αντιφάσεις του πεδίου της κοινωνικής αναπαραγωγής
- στην κρίση των μορφών πολιτικής εκπροσώπησης η οποία βασιζόταν στα μεγάλα κόμματα, τον συνδικαλισμό και τις εργοδοτικές ενώσεις.

Συνολικά υποβαθμίζεται η δομική και λειτουργική συνοχή μεταξύ διαφορετικών κλάδων, μηχανισμών και βαθμίδων της κυβέρνησης, ως προς την δυνατότητα να διατηρηθούν οι στρατηγικές συσσώρευσης και ηγεμονίας. Υπάρχει δηλαδή μια εσωτερική εξάρθρωση των κρατικών μηχανισμών μεταξύ διαφορετικών οργανωτικών επιπέδων και της δυνατότητάς τους να εμπλέκονται στον οριζόντιο συντονισμό διαφορετικών πεδίων [Jessop 2002:174-177].

3.4. Τρεις τάσεις αναδόμησης του κράτους

Η κρίση του ΚΕΚΚΕ και η αποδιάρθρωση του, γεννά νέες τάσεις αναδόμησης του κράτους και του συνολικού υποδείγματος παραγωγής και αναπαραγωγής στις νέες συνθήκες, καθώς και τις αντίρροπές τάσεις. Ο Jessop δίνει έμφαση σε αυτές τις τάσεις καθώς αυτές σκιαγραφούν και τους όρους της υπέρβασης του ΚΕΚΚΕ [Jessop 2002:193], [Aronowitz, Bratsis 2002:205], [Jessop 2008:423].

3.4.1. Αποεθνικοποίηση του κράτους

Η πρώτη είναι η από-εθνικοποίηση του ανεξάρτητου κράτους [statehood]. Αυτή η τάση εκφράζεται μέσα από την αναδιοργάνωση των ικανοτήτων του κράτους γεωγραφικά και

λειτουργικά ανάμεσα στις διάφορες κλίμακες (υπερεθνική, εθνική, τοπική) και αποτυπώνεται ως πίεση για αυτονομία και αυξημένες εξουσίες στις διάφορες κλίμακες πέραν της εθνικής. Έτσι κάποιες από τις λειτουργίες του κράτους αναδιοργανώνονται σε διακυβερνητικά όργανα, σε διεθνές επίπεδο, ενώ άλλες αναλαμβάνονται από αναδυόμενα οριζόντια δίκτυα εξουσίας σε περιφερειακό και τοπικό επίπεδο παρακάμπτοντας τα κεντρικά κράτη.

Πιο συγκεκριμένα ο Jessop εντοπίζει ότι ο ρόλος των υπερεθνικών κρατικών οργανισμών επεκτείνεται. Παρότι αυτοί δεν αποτελούν νέες μορφές, υπάρχει μια καθαρή αύξηση του αριθμού τους, της γεωγραφικής τους έκτασης αναφοράς και διεύρυνση των λειτουργιών τους. Αυτή η τάση για τον Jessop αντανακλά την ανάδυση μιας παγκόσμιας κοινωνίας που βασίζεται σε έναν αυξανόμενο αριθμό παγκόσμιων συστημάτων. Οι υπερεθνικοί οργανισμοί αποχτούν αυξημένες εξουσίες, ενώ παράλληλα αναγεννάται ένα “υπερκράτος” [*superstate*], αυτό των ΗΠΑ, το οποίο δεν μπορεί να αμφισβητηθεί και προβάλλει την ισχύ του σε παγκόσμια κλίμακα. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά, το κράτος των ΗΠΑ *«παλινδρομεί μεταξύ των προσπαθειών να ενώσει τους υπερεθνικούς οργανισμούς κάτω από την ηγεμονία του, και τις προσπάθειες να εισάγει την κυριαρχούσα αντίληψή σχετικά με τα δικά του συμφέροντα»* [Jessop 2002:196]. Η τάση αυτή ωστόσο, δεν καταλήγει στην ανάδυση ενός παγκόσμιου κράτους. Αυτό που υλοποιείται είναι μια μερική και κάτω από προϋποθέσεις παραχώρηση λειτουργιών, προκειμένου να βελτιωθεί η οικονομική πολιτική και να γίνει διαχείριση της διεθνοποίησης. Ο Jessop τονίζει ότι ακόμα και σε μια συνθήκη μιας παγκόσμιας κυβέρνησης θα υπήρχαν εντάσεις μεταξύ των κρατών, εφόσον θεωρεί ότι η διεθνής πολιτική συνοδεύεται αναπόδραστα από το ζήτημα της κατοχύρωσης της ηγεμονίας σε διεθνές επίπεδο [Jessop 2002:197].

Επίσης η αποεθνικοποίηση του κράτους περνά και μέσα από την ισχυροποίηση του ρόλου περιφερειακών και τοπικών κρατών. Στην φορντική περίοδο τα τοπικά κράτη αποτελούσαν απλές προεκτάσεις του φορντικού κράτους και επιτελούσαν συγκεκριμένες λειτουργίες (διασφάλιση πλήρους απασχόλησης, έλεγχος πληθωρισμού διαμέσου του ελέγχου των επενδύσεων). Η αναποτελεσματικότητα και η μειωμένη νομιμοποίηση του εθνικού κράτους την περίοδο της κρίσης του φορντικού μοντέλου ενίσχυσε τον ρόλο των περιφερειακών και τοπικών κρατών, εφόσον νέες δράσεις αναλαμβάνονταν για να αντισταθμιστούν οι επιπτώσεις της κρίσης. Η απόσυρση δηλαδή του κεντρικού κράτους από κομβικές λειτουργίες οδήγησε στον εντονότερο παρεμβατισμό σε τοπικό επίπεδο [Jessop 2002:197-198].

Τέλος, όψη της αποεθνικοποίησης του κράτους είναι και η ανάπτυξη δεσμών μεταξύ των τοπικών κρατών. Αυτή η τάση κατά τον Jessop ενισχύεται από την αδυναμία των κεντρικών κρατών να αντιμετωπίσουν τα ειδικά προβλήματα κάθε περιοχής. Μετά την δεκαετία του

1970 παρατηρείται μετασχηματισμός της λειτουργίας των τοπικών εξουσιών, οι οποίες ενώ ένα προηγούμενο χρονικό διάστημα συγκροτούνταν με εθνικούς όρους, πλέον αναπτύσσουν υπερεθνικές σχέσεις. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ότι στην Ευρώπη, στο τοπικό επίπεδο, υπάρχουν κάθετοι δεσμοί με τους θεσμούς της ΕΕ -ειδικά την Ευρωπαϊκή επιτροπή, αλλά και οριζόντιοι δεσμοί μεταξύ περιφερειακών αρχών των κρατών μελών [Jessop 2002:198].

3.4.2. Αποκρατικοποίηση του πολιτικού συστήματος

Ενώ η απο-εθνικοποίηση αφορά την χωρική διασπορά των δραστηριοτήτων του έθνους κράτους, η απο-κρατικοποίηση εμπεριέχει τον αναπροσδιορισμό του δυϊσμού μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού, την ανακατανομή των δραστηριοτήτων και την αναδιάρθρωση των σχέσεων μεταξύ οργανισμών και δραστηριοτήτων ανεξαρτήτως της χωρικής κλίμακας. Με άλλα λόγια, συγκεκριμένες τεχνικό-οικονομικές -με την στενή έννοια- πολιτικές και ιδεολογικές λειτουργίες, οι οποίες διεξάγονταν από τα κράτη, μεταφέρονται ολοκληρωτικά ή μερικώς σε άλλους δρώντες, θεσμικές μορφές ή καθεστώτα.

Αυτό που διακυβεύεται είναι ο αυξημένος ρόλος των πολλαπλών μορφών συνεργασίας μεταξύ επισήμου, ευρύτερου δημόσιου τομέα και ΜΚΟ στην διαχείριση οικονομικών και κοινωνικών σχέσεων, όπου το κράτος είναι πλέον απλά πρώτο μεταξύ ίσων. Στην διαδικασία αυτή θολώνουν τα όρια μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού και ενισχύεται ο ανεπίσημος [informal] τομέας και οι ιδιωτικές επιχειρήσεις. Το κράτος τελικά εμπλέκεται σε αποκεντρωμένες διαδικασίες καθοδήγησης της κοινωνίας και όχι στην άσκηση της κυριαρχικής του ισχύος. Όπως αναφέρθηκε, η τάση αυτή διαπερνά πολλαπλές χωρικές κλίμακες και λειτουργικούς τομείς και κωδικοποιείται ως **η μετάβαση από την κυβέρνηση [government] στην διακυβέρνηση [governance]**.

Οι κυβερνήσεις στηρίζονταν πάντοτε και σε άλλες υπηρεσίες (πέραν των τυπικών κρατικών μηχανισμών) για να τις βοηθήσουν στο να επιτελέσουν τις κρατικές λειτουργίες. Με αυτή την έννοια η ύπαρξη παράλληλων δικτύων που τέμνουν κάθετα, ενοποιούν, συνδέουν το κράτος με κοινωνικές δυνάμεις δεν είναι κάτι καινούργιο. Ωστόσο, η εξάρτησή του από τέτοιες δομές έχει αυξηθεί σημαντικά. Το σχετικό βάρος της διακυβέρνησης έχει ενισχυθεί εφόσον ενισχύεται όχι μόνον το υπερεθνικό και τοπικό επίπεδο αλλά και η οριζόντια διασύνδεση μεταξύ των τοπικών κρατών [Jessop 2002:199-200].

3.4.3. Η διεθνοποίηση [*internationalization*] των καθεστώτων πολιτικής [*policy regimes*]

Η τρίτη τάση αφορά τα καθεστώτα πολιτικής. Το διεθνές πλαίσιο της εσωτερικής δράσης του κράτους επεκτείνεται περιλαμβάνοντας εξωτερικούς ή υπερεθνικούς παράγοντες και διαδικασίες οι οποίες αποχτούν ιδιαίτερη σημασία. Με αυτή την έννοια, στην παραγωγή πολιτικής εμπλέκονται παράγοντες εκτός του εθνικού κράτους ως πηγές πολιτικής και τεχνικών υλοποίησης. Αυτή η τάση αντανακλάται τόσο στο επίπεδο της οικονομίας όσο και στην κοινωνική πολιτική καθώς το κράτος ιεραρχεί την διεθνή ανταγωνιστικότητά του με την ευρεία έννοια. Η τάση αυτή επηρεάζει τις κλίμακες κάτω του έθνους, καθώς και την ίδια την συγκρότηση των υπερεθνικών οργανισμών και των διεθνών καθεστώτων [Jessop 2002:200-201].

Με άλλα λόγια εισάγεται ένα διεθνοποιημένο περιεχόμενο στην τοπική δράση του κράτους, εμπλέκοντας ένα ευρύ φάσμα υπερεθνικών παραγόντων και διαδικασιών. Οι βασικοί δρώντες στα καθεστώτα πολιτικής επεκτείνονται συμπεριλαμβάνοντας ξένους (με την έννοια του εθνικού) δρώντες και θεσμούς, ως πηγές παραγωγής πολιτικής, σχεδιασμού και υλοποίησης. Ο Jessop προτιμά να διαπραγματεύεται την δυναμική αυτή χρησιμοποιώντας τον όρο “διεθνοποίηση” (δηλαδή τον όρο που χρησιμοποίησε και ο Πουλαντζάς), σε αντίθεση με τον όρο της παγκοσμιοποίησης, τον οποίο αν και χρησιμοποιεί, θεωρεί ότι μπορεί να παράγει συγχύσεις. Η τάση αυτή επηρεάζει και τις χαμηλότερες κλίμακες, την περιφερειακή και την τοπική, κάτι το οποίο αποτυπώνεται μέσα από τις διεθνείς διασυνδέσεις που συνδέουν τοπικές και περιφερειακές αρχές και καθεστώτα διακυβέρνησης σε διάφορους κοινωνικούς σχηματισμούς [Aronowitz, Bratsis 2002:208].

3.4.4. Οι αντίρροπες τάσεις

Οι τάσεις μετασχηματισμού του κράτους που περιγράφησαν παραπάνω δεν δρουν μονόδρομα αλλά δημιουργούν και αντίρροπες τάσεις. Αντίρροπές τάσεις με την έννοια της αντίδρασης, και όχι της δυναμικής που επιτυγχάνει την επιβίωση προγενέστερων σχημάτων. Για τον λόγο αυτό άλλωστε αναφέρονται και ως αντίρροπες τάσεις [Aronowitz, Bratsis 2002:208-209].

Αντίρροπη τάση στην **απο-εθνικοποίηση του κράτους** είναι η απόπειρα των εθνικών κρατών να διατηρήσουν τον έλεγχο της άρθρωσης των διαφορετικών χωρικών κλιμάκων. Εφόσον, με βάση τον Jessop δεν υφίσταται υπερεθνικό κράτος με ισοδύναμες εξουσίες όπως αυτές του εθνικού κράτους, οι οποίες θα μπορούσαν να αναλάβουν αυτό το ρόλο, το εθνικό κράτος διεκδικεί την ανάκτηση της ισχύος διαχείρισης μεταξύ των διαφορετικών κλιμάκων στην οικονομική και πολιτική οργάνωση. Ενώ λοιπόν οι υπερεθνικοί θεσμοί γίνονται όλο και μεγαλύτεροι, ενσωματώνοντας έναν αυξημένο αριθμό κρατικών δραστηριοτήτων, και ενώ

συνολικότερα αυτές μπορεί να ανατίθενται σε χαμηλότερα ή υψηλότερα επίπεδα σε σχέση με το εθνικό κράτος, το τελευταίο δεν χάνει τον κομβικό του ρόλο στο δίκτυο της κρατικής εξουσίας. Ενώ λοιπόν το εθνικό κράτος χάνει με τυπικούς όρους τμήματα της κυριαρχίας, μπορεί να διεκδικήσει κεντρικό ρόλο στην διακλιμακική άρθρωση [Jessop 2002:201].

Αντίρροπη τάση στην διακυβέρνηση είναι ο ρόλος της κυβέρνησης στην μεταδιακυβέρνηση. Η ενίσχυση της διακυβέρνησης δεν αποδυναμώνει απαραίτητα τον κρατικό μηχανισμό ως σύνολο και δεν υπονομεύει την δυνατότητά του να ακολουθεί συγκεκριμένες κατευθύνσεις. Το κράτος παραμένει ένας πολύ σημαντικός δρώντας, ακριβώς λόγω (και όχι παρά) της ανάπτυξης των μη κυβερνητικών καθεστώτων [Jessop 2002:202-203]. Αυτό διότι θέτει την βάση για την διακυβέρνηση, διασφαλίζει την συμβατότητα διαφορετικών μηχανισμών και καθεστώτων διακυβέρνησης, δρα ως μηχανισμός απόδοσης δικαιοσύνης σε αντιδικίες, προσπαθεί να επαναφέρει την ισορροπία ισχύος ενισχύοντας αδύναμες κοινωνικές δυνάμεις και συστήματα, με βάση την ολοκλήρωση του συστήματος διακυβέρνησης [Aronowitz, Bratsis 2002:210]. Έχει δηλαδή κομβικό ρόλο σε πολλούς ανεξάρτητους μηχανισμούς διακυβέρνησης, αλλά και διατηρεί την ευθύνη για την επίβλεψη και την διατήρηση της κοινωνικής συνοχής εντός του πλαισίου του ταξικού συσχετισμού [Jessop 2002:202-203].

Απέναντι στην **διεθνοποίηση των καθεστώτων πολιτικής**, αναπτύσσεται η πάλη των εθνικών κρατών για την διαμόρφωση αυτών των καθεστώτων και του τρόπου που αυτά θα λειτουργούν, τα συμφέροντα που θα εκπροσωπούν σε σχέση και με το εθνικό κεφάλαιο και με το εκλογικό τους σώμα. Συνεπώς τα κράτη αποτελούν συνιστώσα συγκρότησης των υπερεθνικών οργανισμών. Η δυνατότητά τους απέναντι στην διεθνοποίηση εξαρτάται από την συνοχή των πολιτικών δομών και του μπλοκ εξουσίας [Jessop 2002:203].

3.5. Η ανάπτυξη του Σουμπτεριανού Ανταγωνιστικό Κράτος (ΣΑΚ)

Στο έδαφος της κρίσης της δεκαετίας του 1970, αναδεικνύεται το νέο υπόδειγμα, αυτό που συχνά αναφέρεται ως μεταφορντισμός ή στην ανάλυση του Jessop ως το Σουμπτεριανό¹² Ανταγωνιστικό Κράτος (ΣΑΚ). Όπως αναφέρει η *διακριτή του μορφή και λειτουργίες* (σε

¹² Από τον Γιόζεφ Σουμπέτερ ο οποίος ήταν Αυστριακός Οικονομολόγος (1883-1950). Με βάση τον Jessop ήταν εμβληματικός διανοητής στην διαμόρφωση μια νέας κατανόησης της ανταγωνιστικότητας, στην σύνδεσή της με μακρά κύματα τεχνολογικής καινοτομίας και καπιταλιστικής συσσώρευσης [Jessop 2002: 120]

σχέση με το ΚΕΚΚΕ) συνδέονται σαφώς με την νέα ρύθμιση των αντιφάσεων και των διλημμάτων που αναδύονται στο ξύπνημα της κρίσης του φορντισμού και στο νέο τεχνο-οικονομικό υπόδειγμα που σχετίζεται με την ανάδυση ενός νέου μακρού κύματος οικονομικής ανάπτυξης [Jessor 2002: 95]. Η κρίση του ΚΕΚΚΕ και η μετάβαση στο ΣΑΚ πυροδοτείται από την συνολική κρίση του πρώτου, την κρίση του ατλαντικού φορντισμού.

3.5.1. Η αναδόμηση των χωροχρονικών κλιμάκων

Η κρίση αυτή των εθνικών οικονομιών, του εθνικού κράτους και της εθνικής κοινωνίας, η οποία έχει σημείο αναφοράς την δεκαετία του 1970 και την κρίση του ΚΕΚΚΕ, πυροδοτεί σημαντικούς μετασχηματισμούς σχετικοποιώντας τις κλίμακες οργάνωσης της παραγωγής και της αναπαραγωγής.

Στο κλείσιμο δηλαδή του Ατλαντικού Φορντισμού, δημιουργείται νέος χώρος για νέες οικονομικές και πολιτικές στρατηγικές μέσω της σχετικοποίησης των κλιμάκων. Αυτές οι αλλαγές αντανakλώνται στον πολλαπλασιασμό των κλιμάκων πάνω στις οποίες βασίζεται η αναδόμηση των οικονομικών, πολιτικών και κοινωνικών σχέσεων. Τα επίπεδα αυτά μπορεί να είναι το διεθνές, το εθνικό, το περιφερειακό, το τοπικό, τα οποία δεν εμφολεύονται απλά το ένα μέσα στο άλλο, αλλά συνάπτουν πολλαπλούς δεσμούς. Για παράδειγμα το τοπικό επίπεδο δεν είναι απλά ένα εμφολεωμένο επίπεδο εντός του εθνικού κράτους, ένας ιμάντας μεταβίβασης των κρατικών πολιτικών. Οι μητροπόλεις πλέον επεκτείνονται σε μέγεθος, ενσωματώνονται δομικά, αλλά και διαμορφώνουν τον προσανατολισμό τους σε συστήματα και επίπεδα που ξεπερνούν τα όρια του εθνικού κράτους, κάτι το οποίο αντανakλάται στον σημαντικό ρόλο που έχουν κάποιες πόλεις [Jessor 2002:186].

Στην νέα συνθήκη δεν υλοποιείται απλά μια αναδιοργάνωση υφιστάμενων χωρικών κλιμάκων. Εμφανίζονται νέες, αναπτύσσονται και διαμορφώνονται νέοι ορίζοντες δράσης λόγω των νέων μορφών ανταγωνισμού. Η παγκόσμια κλίμακα είναι μία από αυτές τις χωρικές κλίμακες, αλλά όχι η μοναδική ή η κυρίαρχη. Η πολλαπλότητα αυτή γεννά αυξημένη πολυπλοκότητα εφόσον διαφορετικές κλίμακες συνδέονται σε πολλαπλούς υβριδικούς συνδυασμούς και δεν μπορεί να περιγραφεί με απλές αντιθέσεις όπως διεθνές-εθνικό, παγκόσμιο-τοπικό. Με άλλα λόγια, οι παλιές ρυθμίσεις των επιπέδων και οι χωρικές ρυθμίσεις, αποσυντίθενται κάτω από το βάρος της κρίσης του ΚΕΚΚΕ και αναδομούνται μέσω νέων στρατηγικών [Jessor 2002:179-180].

Παρότι η εθνική κλίμακα χάνει την πρωταρχικότητά της –η οποία ήταν αδιαμφισβήτητη στον Ατλαντικό Φορντισμό, καμία άλλη κλίμακα οικονομικής και πολιτικής οργάνωσης δεν αποκτά αντίστοιχη πρωτοκαθεδρία [J. Bidet, S. Kouvelakis 2008:427]. Δεν υπάρχει προνομιούχα κλίμακα γύρω από την οποία τα άλλα επίπεδα οργανώνονται. Αντίθετα

εμφανίζονται διαρκείς αντιπαραθέσεις ως προς το ποια κλίμακα θα είναι κυρίαρχη και πως οι διαφορετικές κλίμακες θα αρθρώνονται [Jessop 2002:179]. Δηλαδή, σε αντίθεση με το ΚΕΚΚΕ όπου πρωτεύουσα ήταν η εθνική κλίμακα, στο ΣΑΚ ο χαρακτηρισμός του καθεστώτος είναι μετά-εθνικός [*postnational*]. Η τάση αυτή προκύπτει λόγω του αυξημένου ρόλου άλλων χωρικών κλιμάκων και οριζόντων δράσης, οι οποίοι καθιστούν την εθνική οικονομία λιγότερο δεκτική στην μακροοικονομική διαχείριση, και τελικά την διαχείριση σε εθνική βάση λιγότερο σημαντική. Ωστόσο, αυτό δεν σημαίνει το τέλος της εθνικής οικονομικής πολιτικής που ασχολείται με την προώθηση της διεθνούς ανταγωνιστικότητας ούτε το τέλος του έθνους κράτους. Αυτή η τάση σημαίνεται από την σχετικοποίηση των κλιμάκων στην οικονομική και κοινωνική πολιτική σε σχέση με την περίοδο του Ατλαντικού Φορντισμού και σχετίζεται με την **μεταφορά οικονομικών και κοινωνικών λειτουργιών παραγωγής πολιτικής σε ανώτερα, κατώτερα ή και παράλληλα επίπεδα**.

Σε παγκόσμιο επίπεδο αυτό αποτυπώνεται με ένα πλήθος διεθνών οργανισμών και διακυβερνητικών φόρουμ στα οποία διαμορφώνεται η κοινωνική, οικονομική και πολιτική ατζέντα. Η ΕΕ αποτελεί ένα ιδιαίτερο παράδειγμα για την διαδικασία αυτή, καθώς λειτουργεί ταυτόχρονα ως αναμεταδότης της ατζέντας των υπερεθνικών οργανισμών, ενώ παράλληλα παίζει ενεργό ρόλο στην ανάπτυξη της δικής της ατζέντας για τις χώρες εκτός των συνόρων της. Στην ΕΕ εφαρμόζονται πολυάριθμοι και σφιχτοί περιορισμοί στην εθνική οικονομική και κοινωνική διακυβέρνηση μέσα από συμφωνίες όπως της ΟΝΕ, του Μάαστριχ. Αυτό που αναδύεται είναι πολυεπίπεδα κυβερνητικά/διακυβερνητικά καθεστώτα τα οποία προσανατολίζονται στην διακλιμακική αναδιάρθρωση της οικονομίας και της πολιτικής εντός της ΕΕ. Με παράδοξο τρόπο αυτό μπορεί να ενισχύσει το εθνικό κράτος εφόσον αυτό γίνεται κόμβος στην διαδικασία του έλεγχου των διακλιμακικών μεταφορών εξουσίας. Η διαδικασία αυτή υποδηλώνει μια αλλαγή από το κυρίαρχο κράτος, στο κράτος ως πρώτο μεταξύ ίσων [Jessop 2002: 251-252].

3.5.2. Οικονομία και εργασία

Ο Jessop αναφέρει ότι τα βασικά στοιχεία της εργασιακής διαδικασίας, εντός του νέου καθεστώτος συσσώρευσης λίγο μοιάζουν με αυτά της χρυσής εποχής του φορντισμού. Το βασικό πνεύμα του μετά-φορντισμού ως διακριτού τύπου εργασιακής διαδικασίας χαρακτηρίζεται από την ευελιξία στην παραγωγή, την χρησιμοποίηση ευέλικτων μηχανών και συστημάτων τα οποία συνδυάζονται στις οικονομίες φάσματος¹³ [*economies of scope*]. Η

¹³ Οι οικονομίες φάσματος χαρακτηρίζονται από την διαφοροποίηση των αγαθών τα οποία μπορούν να παραχθούν από μια δεδομένη τεχνική και κοινωνική οργάνωση της παραγωγής και όχι από την

μεταφορντική παραγωγή απαιτεί ευέλικτο εργατικό δυναμικό, συνδυασμό ειδικευμένων και ανειδίκευτων εργατών με ευέλικτους τρόπους σε αντίθεση με τον σχετικά μη ευέλικτο ημι-ειδικευμένο εργάτη της φορντικής μαζικής παραγωγής [Jessop 2002: 100]. Εν συντομία, η μεταφορντική επιχείρηση ανησυχεί λιγότερο ως προς τον ανταγωνισμό διαμέσου οικονομιών κλίμακας, τυποποιημένων προϊόντων και υπηρεσιών, αλλά κυρίως ανταγωνίζεται με όρους οικονομίας φάσματος, υιοθετεί διαδικασίες έντασης γνώσης, ενώ τα προϊόντα βασίζονται στην αυξημένη ευελιξία σε όλα τα στάδια παραγωγής και διανομής.

Ο προσδιορισμός “ανταγωνιστικό” στο ΣΑΚ χρησιμοποιείται για να χαρακτηρίσει ένα κράτος που στοχεύει στην διασφάλιση της οικονομικής μεγέθυνσης εντός των ορίων του και/η διασφαλίζει τα ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα για τα κεφάλαια που βρίσκονται κατά βάση εντός των συνόρων του, ακόμα και αν αυτά δρουν εκτός [Jessop 2002:96]. Ο χαρακτηρισμός ως σουμπετεριανού έχει σχέση με τη αντίληψη περί ανταγωνισμού στον Σουμπέτερ. Πιο συγκεκριμένα, αντιθετικά απέναντι στην ρικαρντιανή¹⁴ προσέγγιση της ανταγωνιστικότητας και την προσέγγιση του Λιστ¹⁵, η σουμπετεριανή προσέγγιση, υποδηλώνει ότι αυτή εξαρτάται από την ανάπτυξη των ατομικών και συλλογικών δεξιοτήτων στην κατεύθυνση της μόνιμης καινοτομίας (είτε αφορά πηγές, τεχνολογίες, προϊόντα, οργάνωση, αγορές). Αυτές οι ικανότητες εκτείνονται πέρα από την στενή οικονομία, και περιλαμβάνουν ένα μεγάλο φάσμα εξω-οικονομικών παραγόντων. Έτσι η σουμπετεριανή ανταγωνιστικότητα στηρίζεται στην δυναμική απόδοση της κατανομής πόρων για την προώθηση καινοτομιών που θα αλλάξουν το βήμα και την κατεύθυνση της οικονομικής ανάπτυξης, και θα ενεργοποιήσουν την οικονομία έτσι ώστε να ανταγωνίζεται

ελάττωση του μοναδιαίου κόστους μεγάλων παραγωγικών διαδικασιών τυποποιημένων προϊόντων τα οποία παράγουν οι οικονομίες κλίμακας [Jessop 2002: 98].

¹⁴ Με βάση την Ρικαρντιανή προσέγγιση, η ανταγωνιστικότητα εξαρτάται από την εκμετάλλευση των πιο άφθονων και φτηνών συντελεστών παραγωγής σε μια δεδομένη οικονομία, και την ανταλλαγή προϊόντων που ενσωματώνουν αυτούς τους παράγοντες από άλλους χώρους με διαφορετικούς τέτοιους συντελεστές. Βασίζεται δηλαδή στην στατική απόδοση, την κατανομή των πόρων έτσι ώστε να ελαχιστοποιηθούν τα κόστη παραγωγής δεδομένου ενός τεχνικού καταμερισμού της εργασίας και ότι οι παρούσες οικονομικές συνθήκες θα παραμείνουν σταθερές [Jessop 2002: 121].

¹⁵ Αντίθετα η προσέγγιση του Λιστ, υποδηλώνει ότι ένα εθνικό κράτος μπορεί να αναπτύξει εμβρυακές βιομηχανίες ή υπηρεσίες που δεν βασίζονται στην αφθονία φτηνών συντελεστών παραγωγής, δεδομένου ότι απορρίπτει το ελεύθερο εμπόριο υπέρ του προστατευτισμού, της κρατικής υποστήριξης και καθοδήγησης της οικονομίας [Jessop 2002: 121].

αποτελεσματικότερα [Jessop 2002: 121-122]¹⁶. Ο Σουμπέτερ απαριθμεί μια σειρά τρόπων όπου η επιχειρηματική καινοτομία μπορεί να αναπτυχθεί. Εισαγωγή νέων προϊόντων, νέων μεθόδων παραγωγής, διάνοιξη νέων αγορών, κυριαρχία νέων πηγών πρώτων υλών ή ημικατασκευασμένων αγαθών, διαμόρφωση νέας οργάνωσης στην βιομηχανία.

Το μεταφορντικό υπόδειγμα απαντά με πολλαπλούς τρόπους στην κρίση του ΚΕΚΚΕ. Μετασχηματίζει την μαζική παραγωγή και την ξεπερνά, κατακερματίζει τις παλιές αγορές δημιουργώντας νέες, προσφέρει ευκαιρίες ανάκτησης του ποσοστού κέρδους. Ως υπόδειγμα είναι λιγότερο περιορισμένο από τις συνθήκες της εθνικής ζήτησης, και δημιουργεί νέα ζήτηση στηριζόμενο σε περιφερειακά και εθνικά συστήματα καινοτομίας. Αντικαθιστά τον μακροοικονομικό σχεδιασμό σε αυτόκεντρες οικονομίες, με πολιτικές προσφοράς που ενισχύουν την καινοτομία, την ευελιξία και την ανταγωνιστικότητα, εκμεταλλεύεται περαιτέρω τον κατακερματισμό και την πόλωση της εργατικής δύναμης εντός της κρίσης του φορντισμού [Jessop 2002: 137].

Τέλος, το ΣΑΚ ιεραρχεί την καινοτομία και την ευελιξία σε σχετικά ανοιχτές οικονομίες μέσω της παρέμβασης στην προσφορά και την ενίσχυση της δομικής ανταγωνιστικότητας. Ως τέτοιο το ΣΑΚ λειτουργεί σαν κόμβος στον διάλογο σε οικονομικό, πολιτικό, κοινωνικό και πολιτιστικό επίπεδο. Κατά δεύτερον στο ζήτημα της διασφάλισης της αναπαραγωγής της σχέσης κεφαλαίου-εργασίας, το ΣΑΚ περιγράφεται ως ένα ανταποδοτικό καθεστώς εφόσον υποτάσσει την κοινωνική πολιτική στις ανάγκες της οικονομικής. Ενώ δηλαδή το ΚΕΚΚΕ έτεινε να επεκτείνει τα κοινωνικά δικαιώματα στους πολίτες του, το ΣΑΚ ενδιαφέρεται κυρίως για την παροχή κοινωνικών υπηρεσιών που ωφελούν τις εταιρίες και συνεπώς θέτει τις ανάγκες των πολιτών σε δεύτερη προτεραιότητα [Jessop 2002: 250-251].

3.5.3. Το κοινωνικό κράτος

Η μετάβαση στο ΣΑΚ αποτελεί μια μείζονα αλλαγή για τα καθεστώτα/κράτη κοινωνικής πρόνοιας, εφόσον στην νέα συνθήκη αυτά υπονομεύονται συνολικά. Αυτό δεν αφορά την απλή περικοπή του κοινωνικού κράτους αλλά την αναδόμησή του, και την υποταγή του στις δυνάμεις της αγοράς. Οι αιτίες που καθιστούν κατά τον Jessop απαραίτητο αλλά και δυνητικά υπαρκτό το ΚΕΚΚΕ μεταπολεμικά, η ανάγκη τόνωσης της εγχώριας ζήτησης και ο κλειστός

¹⁶ Η κεϋνσιανή προσέγγιση ασχολείται λιγότερο με την διεθνή ανταγωνιστικότητα, εφόσον θεωρεί σχετικά κλειστή την εθνική οικονομία. Θεωρεί ότι η πλήρης απασχόληση των πόρων θα βοηθήσει την απόδοση μειώνοντας το κόστος παραγωγής, διευκολύνοντας οικονομίες κλίμακος και μειώνοντας το κόστος του κοινωνικού κράτους, της διατήρησης δηλαδή της υποαπασχόλησης της εργασίας [Jessop 2002: 122].

χαρακτήρας της οικονομίας, υπονομεύονται σημαντικά μετά το 1970. Έτσι, εντός του ΣΑΚ αναπροσαρμόζονται οι μορφές του παρεμβατισμού στην οικονομία, και οι όροι της κοινωνικής αναπαραγωγής έτσι ώστε να αντιστοιχούν στην πιο περίπλοκη και πολυεπίπεδη μορφή συσσώρευσης εντός της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας [Jessop 2002: 137].

Ενδεικτικό παράδειγμα της τροποποίησης των όρων συγκρότησης του κοινωνικού κράτους είναι το ζήτημα των μισθών –αν και οι μισθοί δεν αποτελούν τμήμα του κράτους πρόνοιας, ωστόσο αποτελούν δείκτη ως προς την διανομή του κοινωνικού προϊόντος. Εντός του ΚΕΚΚΕ ο μισθός θεωρούταν πηγή ζήτησης. Με βάση την λογική αυτή, η **αύξηση των μισθών** υπηρετούσε και τα συμφέροντα του παραγωγικού κεφαλαίου εντός κλειστών οικονομιών, κυριαρχούμενων από μαζική παραγωγή. Η αυξανόμενη διεθνοποίηση του κεφαλαίου, η οποία συνοδεύει τα τελικά στάδια του φορντισμού μετασχημάτισε αυτή την κατάσταση. Οι μισθοί πρωτευόντως απέχτησαν χαρακτήρα κόστους παραγωγής και δευτερευόντως χαρακτήρα πηγής ζήτησης σε εθνικό επίπεδο. Η δυναμική ανάπτυξης του μετά-φορντισμού δεν γενίκευσε την άνοδο των εισοδημάτων σε όλους τους εργάτες, ή στα οικονομικά ανενεργά τμήματα του πληθυσμού και οδήγησε σε εισοδηματική πόλωση και κοινωνικό αποκλεισμό, ιδιαίτερα στα νεοφιλελεύθερα καθεστώτα [Jessop 2002: 100]. Αυτό διότι, ο νεοφιλελευθερισμός τείνει να θεωρεί την **εργασία σαν ένα αφηρημένο, υποκαταστάσιμο συντελεστή παραγωγής** ανάμεσα σε άλλους, ο οποίος αναζητείται οπουδήποτε στον κόσμο μπορεί να αγοραστεί φθηνότερα. Το γεγονός αυτό διασάλεψε σημαντικά τον ταξικό συμβιβασμό μεταξύ των εργατών και του (εκάστοτε) ντόπιου βιομηχανικού κεφαλαίου. Τελικά, στο πλαίσιο που θέτει η απαιτούμενη ευελιξία της εργασίας εντός του ΣΑΚ, αποκεντρώνονται και οι συλλογικές διαπραγματεύσεις από το εθνικό στο περιφερειακό και τομεακό ή και επιχειρησιακό επίπεδο και υπονομεύονται. Στην νέα συνθήκη, η συνεισφορά του κεφαλαίου στα κρατικά έσοδα μειώθηκε λόγω της μείωσης των κερδών και της ανακατανομής των φορολογικών βαρών για την προστασία των μετά φόρων κερδών, εφόσον πλέον η οικονομία αποχτά διεθνοποιημένα χαρακτηριστικά. Αυτή η τάση ενισχύθηκε από την κινητικότητα του κεφαλαίου και την δυνατότητά του να διαφεύγει των φόρων.

Μια ακόμα διάσταση της ανταποδοτικότητας, η οποία έχει κεντρικό ρόλο στο κοινωνικό κράτος εντός του ΣΑΚ, σχετίζεται με την συμπίεση των δημοσίων δαπανών. Η κοινωνική πολιτική αποχτά ανταποδοτικά χαρακτηριστικά, προκειμένου να καθιστά ευέλικτο και ανταγωνιστικό το εργατικό δυναμικό, και συνεπώς δεν υφίσταται ως τέτοια –με την έννοια της κατοχύρωσης ενός ελάχιστου επιπέδου διαβίωσης για τα κατώτερα στρώματα. Για παράδειγμα, για κοινωνικές κατηγορίες οι οποίες δεν είναι εν δυνάμει μέλη της εργασιακής δύναμης (π.χ. άτομα μεγάλης ηλικίας), προβλέπονται σημαντικές μειώσεις στις κοινωνικές

παροχές (στις συντάξεις, τις υπηρεσίες υγείας). Αυτό, εφόσον, ο κοινωνικός μισθός θεωρείται κόστος παραγωγής εντός του ΣΑΚ, και θα πρέπει να περιορίζεται [Jessop 2002:251].

Τελικά, με βάση την ανάλυση του Jessop το ΣΑΚ, αποτέλεσε το νέο υπόδειγμα παραγωγής και αναπαραγωγής αντίστοιχο με το ΚΕΚΚΕ. Η μετάβαση αυτή δεν επέφερε μεγάλες αλλαγές μόνο στους όρους συσσώρευσης και παραγωγής, αλλά και στο ίδιο το κράτος πρόνοιας.

3.5.4. Το ΣΑΚ στο πολιτικό επίπεδο

Τέλος, ως προς το πολιτικό επίπεδο, το ΣΑΚ στην ολοκληρωμένη του μορφή περιγράφεται συχνά ως καθεστώς [regime] και όχι ως κράτος κατά τον τρόπο που υπήρχε στο ΚΕΚΚΕ. Αυτό υποδηλώνει την αυξημένη σημασία μη κρατικών μηχανισμών στην αντιστάθμιση αποτυχιών της αγοράς (και ευρύτερα την αντιμετώπιση των ανεπαρκειών της). Με ένα τρόπο εκφράζει την μετάβαση από την κυβέρνηση στην διακυβέρνηση, σημαίνει δηλαδή ότι παραδοσιακές μορφές παρέμβασης έχουν μικρότερη επίπτωση στην οικονομική και κοινωνική πολιτική. Σημαντικό ρόλο εντός του ΣΑΚ έχει η μεταδιακυβέρνηση, η οποία, όπως αναφέρθηκε, είναι η οργάνωση του θεσμικού πλαισίου και των κανόνων για τους διαφόρους τύπους διακυβέρνησης και την ρύθμιση τους [Jessop 2002: 254].

Για παράδειγμα στην ΕΕ, οι ευρωπαϊκοί θεσμοί λειτουργούν όχι ως ένας υπερεθνικός κυρίαρχος κρατικός μηχανισμός, αλλά ως ένα κομβικό σημείο σε ένα διευρυμένο δίκτυο λειτουργιών μεταδιακυβέρνησης. Έτσι έχουν κεντρικό ρόλο στην διαμόρφωση της οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής σε διαφορετικές κλίμακες δράσης, εμπλέκοντας ένα μεγάλο φάσμα επισήμων, ημι-επίσημων, ιδιωτικών συμφερόντων [Jessop 2002: 254].

Πέραν όμως της μεταδιακυβέρνησης και της οργάνωσης μέσω δικτύων, των δύο βασικών χαρακτηριστικών του ΣΑΚ, η οργάνωση στο πολιτικό επίπεδο έχει επιπλέον ζητήματα, τόσο ως προς την οργάνωση αλλά και ως προς την νέα θέση του εθνικού κράτους στην συνθήκη αυτή. Οι πτυχές αυτές θα εξεταστούν αναλυτικότερα στις επόμενες ενότητες του κεφαλαίου.

3.6. Η Παγκοσμιοποίηση

Το Σουμπετεριανό Ανταποδοτικό Μεταεθνικό Καθεστώς (ΣΑΜΚ) είναι η πλήρης μορφή αυτού που περιγράφηκε ως ΣΑΚ και αντικαθιστά το φορντικό κράτος. Το ΣΑΜΚ αποτελεί το καθεστώς εντός του οποίου ξεδιπλώνεται η διαδικασία της παγκοσμιοποίησης. Αυτή η δυναμική, κατά τον Jessop χαρακτηρίζεται από πέντε βασικά χαρακτηριστικά [Jessop 2002:113-114], [Jessop 2004:2-3], τα οποία τόσο σκιαγραφούν την προσέγγισή του ίδιου, αλλά παράλληλα την οριοθετούν από άλλες αντιλήψεις.

Η παγκοσμιοποίηση με βάση την προσέγγιση του Jessop είναι:

- **πολυκεντρική** καθώς αναδύεται από δραστηριότητες σε πολλαπλά σημεία και όχι από ένα ενιαίο κέντρο. Δεν μπορεί να αναχθεί στην κυριαρχία των ΗΠΑ, αλλά πηγάζει από πολλά σημεία σε όλο τον κόσμο
- **πολυκλιμακική** καθώς προκύπτει από δράσεις σε πολλές κλίμακες οι οποίες δεν μπορούν να γίνουν αντιληπτές ως η μία να είναι εμφωλευμένη στις υπόλοιπες. Οι κλίμακες αυτές συνυπάρχουν με ένα περίπλοκο τρόπο και αλληλεπιδρούν
- **πολυχρονική** διότι εμπλέκει την αναδόμηση και αναδιοργάνωση των χρονικοτήτων και των χρονικών οριζόντων. Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα είναι το υπερκινητικό χρηματιστικό κεφάλαιο το οποίο κυκλοφορεί σε πραγματικό χρόνο, ενώ άλλες διαδικασίες (πχ. αναπαραγωγικές) συμβαίνουν σε διαφορετικές χρονικές κλίμακες
- **πολυμορφική** καθώς παίρνει διαφορετικές μορφές σε διαφορετικά πλαίσια και περιβάλλοντα, ενώ επίσης μπορεί να υλοποιείται μέσω διαφορετικών στρατηγικών
- **πολυαιτιακή** καθώς είναι αποτέλεσμα περίπλοκων, ενδεχομενικών αλληλεπιδράσεων πολλών αιτιακών διαδικασιών. Πρέπει δηλαδή να γίνει αντιληπτή ως ένα αναδυόμενο προϊόν πολλών διαφορετικών δυνάμεων που λειτουργούν εντός διαφορετικών κλιμάκων

Τα χαρακτηριστικά αυτά περιγράφουν την παγκοσμιοποίηση ως μια περίπλοκη διαδικασία, στην οποία συμβάλουν πολλαπλοί μηχανισμοί και επιδρούν διαφορετικές δυνάμεις σε πολλαπλές κλίμακες. Η συνολική πορεία της παγκοσμιοποίησης είναι *ακούσια κατά ένα μεγάλο μέρος, ένα χαοτικό αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης διαφορετικών στρατηγικών που προσπαθούν να χτίσουν ή να αντισταθούν στην παγκοσμιοποίηση* [Jessop 2004:4]. Αποτελεί δηλαδή ένα σύνθετο αποτέλεσμα πολλών δυνάμεων και διαδικασιών οι οποίες συμβαίνουν σε πολλαπλές χωρικές και χρονικές κλίμακες και πηγάζουν από διαφορετικούς τόπους ή δίκτυα [Jessop 2002b:5]. Δεν αποτελεί δηλαδή μια διαδικασία με ένα μοναδικό αιτιακό μηχανισμό, πολύ περισσότερο δεν αποτελεί την αιτία, αλλά το αποτέλεσμα των μετασχηματισμών. Ο Jessop δίνει έμφαση στο ότι η παγκοσμιοποίηση δεν εξηγεί, αλλά χρειάζεται εξήγηση εντός της χωροχρονικής της πολλαπλότητας. Μόνο όταν διερευνηθούν αυτές οι πλευρές, και συνδεθούν με τις τάσεις και τις αντίρροπες τάσεις είναι δυνατόν να διερευνηθεί η επίδραση της παγκοσμιοποίησης στις οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές σχέσεις [Jessop 2002:114].

Ένα επιπλέον χαρακτηριστικό της είναι ότι έχει δομική και στρατηγική σημασία. **Δομική** με την έννοια ότι εμπλέκει διαδικασίες δια των οποίων δημιουργείται παγκόσμια αλληλεξάρτηση μεταξύ δράσεων, οργανισμών, και θεσμών. **Στρατηγική** με την έννοια ότι αναφέρεται σε συνειδητές προσπάθειες προώθησης της παγκόσμιας συνεργασίας. Αυτές

μπορεί να αναφέρονται σε προσπάθειες μεταδιακυβέρνησης που στόχο έχουν την δημιουργία διεθνών καθεστώτων και την εξυπηρέτηση οικονομικών-εταιρικών συμφερόντων [Jessop 2004:4]. Οι προσπάθειες αυτές στο στρατηγικό πεδίο, μπορεί να αναφέρονται στην απόπειρα δημιουργίας παγκόσμιας κυβέρνησης, διακυβέρνησης, μιας «Νέας Παγκόσμιας Τάξης». Λιγότερο φιλόδοξες αλλά επίσης παγκόσμιες, είναι οι απόπειρες εγκαθίδρυσης διεθνών καθεστώτων που θα διοικούν συγκεκριμένα πεδία δράσης μέσα από στρατηγικές συμμαχίες οργανωμένες από πολυεθνικές εταιρίες [Jessop 2002:115]. Ωστόσο, η παγκοσμιοποίηση δεν παράγει έναν ομογενοποιημένο οικονομικό χώρο. Οι πολλές και ποικίλες διαδικασίες που εμπλέκονται στην παγκοσμιοποίηση αναδιοργανώνουν ένα μεγάλο εύρος οικονομικών χώρων σε διαφορετικές χωρικές κλίμακες. Αυτό έχει δομικές πλευρές που αναφέρονται στην δομική σύζευξη διαφορετικών χώρων εντός ενός αναδυόμενου παγκόσμιου καταμερισμού εργασίας [Jessop 2002:117].

3.6.1. Αντιφάσεις εντός της παγκοσμιοποίησης

Ο Jessop αναφέρει ότι στο κομμουνιστικό μανιφέστο οι Μαρξ, Ένγκελς, το 1848 επεσήμαναν ότι η λογική της εξέλιξης του καπιταλισμού οδηγεί σε μια ενιαία παγκόσμια αγορά. Την ίδια στιγμή όμως, σημείωναν ότι οι δομικές αντιφάσεις του καπιταλισμού μπορεί να αποτρέψουν την πλήρη υλοποίηση της παγκοσμιοποίησης και ότι αυτή η κατεύθυνση είναι εγγενώς ασταθής. Ο Jessop προεκτείνει τον συλλογισμό αυτό τονίζοντας τις ισχυρές αντιφάσεις που ενυπάρχουν στην στρατηγική της παγκοσμιοποίησης στο επίπεδο της αναπαραγωγής, και διαβλέπει αντικειμενικά όρια στην διαδικασία αυτή [Olds et al. 1999:19-38].

Ο χαρακτήρας της παγκοσμιοποίησης ενισχύει την δυνατότητα του κεφαλαίου να αναβάλει και να μετατοπίζει τις εσωτερικές του αντιφάσεις επεκτείνοντας την έκταση των λειτουργιών του σε παγκόσμια κλίμακα. Από την άλλη πλευρά, η παγκοσμιοποίηση διευκολύνει την ανεξαρτητοποίηση της ανταλλακτικής αξίας του κεφαλαίου από εξωοικονομικούς, χωροχρονικούς περιορισμούς και δίνει την δυνατότητα στο κεφάλαιο να ξεφύγει από τον έλεγχο άλλων συστημάτων. Τελικά πιέζει τα εθνικά κράτη να προσαρμοστούν στους χρονικούς ορίζοντες του κεφαλαίου το οποίο μπορεί να κινείται πέραν των συνόρων τους. Όμως, η ανάπτυξη του παγκόσμιου καπιταλισμού καθιστά πιο οξείες τις χωροχρονικές αντιφάσεις στην καπιταλιστική σχέση και την ολοκλήρωσή της με σφαίρες εκτός αυτής της αξίας. Οι βασικές αυτές αντιφάσεις είναι [Jessop 2004:11-13]:

- η ένταση μεταξύ των αναγκών αναπαραγωγής (φυσικής, κοινωνικής, πολιτιστικής) και της μονόπλευρης έμφασης του κεφαλαίου στην ανταλλακτική αξία. Το κεφάλαιο εντός της παγκοσμιοποίησης κινείται χωρίς πρόνοια για την μακροπρόθεσμη αναπαραγωγή του

- κατά δεύτερον υπάρχει ένταση ανάμεσα στην αυξανόμενη αλληλεξάρτηση μεταξύ οικονομικών και εξω-οικονομικών παραγόντων για την επίτευξη της δομικής ανταγωνιστικότητας. Η ανάπτυξη νέων τεχνολογιών βασίζεται σε υπερεθνικά, εθνικά και περιφερειακά συστήματα καινοτομίας. Αυτό παράγει μια σημαντική αντίφαση μεταξύ του βραχυπρόθεσμου οικονομικού υπολογισμού και της μακροπρόθεσμης δυναμικής του πραγματικού ανταγωνισμού που βασίζεται σε πόρους (υλικούς και τεχνολογικούς). Ενώ λοιπόν η οικονομία γίνεται αντιληπτή ως αποεδαφοποιημένη, οι εξωοικονομικοί παράγοντες που είναι απαραίτητοι για την ανταγωνιστικότητα είναι χωρικά και κοινωνικά ενσωματωμένοι σε συστήματα
- η τρίτη είναι η αντίφαση μεταξύ της τάσης επιτάχυνσης της κυκλοφορίας του κεφαλαίου, της μείωσης του κύκλου της παραγωγής και της μακροχρόνιας ανάπτυξης των υποδομών στις οποίες αυτή στηρίζεται.

Οι αντιφάσεις αυτές είναι δομικές και συνεπώς πάντοτε παρούσες εντός της κεφαλαιακής σχέσης, ωστόσο μπορεί να παίρνουν διαφορετικές μορφές σε διαφορετικά πλαίσια. Η διαχείριση τους γίνεται διαμέσου των καθεστώτων χωροχρονικής ρύθμισης.

3.6.2. Η υπαρκτή παγκοσμιοποίηση

Η παγκοσμιοποίηση στην υφιστάμενή της μορφή δεν φτάνει την πλήρη δομική ολοκλήρωση και τον στρατηγικό συντονισμό σε παγκόσμιο επίπεδο. Οι διαδικασίες της στον πραγματικό κόσμο περιλαμβάνουν [Olds et al. 1999: 19-38]:

- την διεθνοποίηση των εθνικών οικονομικών χώρων
- την διαμόρφωση περιφερειακών οικονομικών μπλοκ, τα οποία περιλαμβάνουν αρκετές εθνικές οικονομίες (Βόρεια Αμερική, Ευρώπη, Ανατολική Ασία) και την επίσημη διασύνδεσή τους
- την ανάπτυξη της διεθνοποίησης του τοπικού επιπέδου μέσα από την ανάπτυξη οικονομικών δεσμών που πολλές φορές παρακάμπτουν το επίπεδο του εθνικού κράτους
- την επέκταση και την εμβάθυνση του πολυεθνικού χαρακτήρα καθώς πολυεθνικές εταιρίες και υπερεθνικές τράπεζες επεκτείνουν τις δραστηριότητές τους και ενσωματώνονται σε παγκόσμιες στρατηγικές
- την επέκταση και το βάθος των διεθνών καθεστώτων με ότι αυτό συνεπάγεται για την οικονομία

- την εισαγωγή και αποδοχή των κανόνων και των προτύπων της παγκοσμιοποίησης, την ανάπτυξη παγκοσμίως ολοκληρωμένων αγορών παράλληλα με παγκόσμια προσανατολισμένες στρατηγικές.

Οι διαδικασίες αυτές προωθούν την δομική ολοκλήρωση και τον στρατηγικό συντονισμό της οικονομίας σε παγκόσμια κλίμακα. Ωστόσο τα μέσα στην διαδικασία αυτή είναι κατακερματισμένα, διαμεσολαβούμενα και όχι ιδιαίτερα δυναμικά. Συνεπώς δεν παράγουν μια ομογενοποιημένη (έστω και μερικώς) παγκόσμια οικονομία. Ο Jessop δηλαδή αναγνωρίζει αντικειμενικά όρια στην διαδικασία της παγκοσμιοποίησης, τις αντιφάσεις δηλαδή που ενυπάρχουν στην διαδικασία αυτή, και υποστηρίζει την θέση ότι η υπαρκτή της μορφή αποτελεί και την αποτύπωση των ορίων αυτών. Δεν αναγνωρίζει την ενοποίηση σε οικονομικό και πολιτικό επίπεδο, αλλά κυρίως μορφές ανάπτυξης/εμβάθυνσης της διεθνοποίησης, του πολυεθνικού χαρακτήρα, της δικτύωσης και του συντονισμού των αγορών.

3.7. Οι επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης στα εθνικά κράτη

3.7.1. Κριτική στις θεωρίες του τέλους του εθνικού κράτους

Ο Jessop εντοπίζει σημαντικές μεταβολές στις κρατικές λειτουργίες εντός του παγκοσμιοποιημένου καπιταλισμού. Ωστόσο θεωρεί ότι προσεγγίσεις που διαβλέπουν την εξαφάνιση του εθνικού κράτους, αντιλαμβάνονται με στρεβλό τρόπο την ίδια την κρατική λειτουργία η οποία μπορεί να αναπτύσσεται με πολλαπλές μορφές και σε πολλαπλά επίπεδα.

Η στρεβλή αυτή οπτική συνοψίζεται στην θέση ότι “το κράτος αποτελεί μια δεξαμενή ισχύος η οποία λειτουργεί εντός καθορισμένων χωρικών ορίων, ενώ αντίθετα η οικονομία δεν έχει χωρική αγκύρωση και λειτουργεί χωρίς να φράσσεται από σύνορα”. Ωστόσο, όπως αναφέρει ο Jessop, τα κράτη δρουν *θεσπίζοντας και αναδιαμορφώνοντας τις χωροχρονικές μήτρες εντός των οποίων οργανώνεται η πολιτική συμπεριλαμβανομένης και της διακρατικής και διεθνούς της όψης* [Jessop 2011:241]. Το πεδίο δηλαδή των μητρών αυτών δεν είναι οριοθετημένο εντός των συνόρων των κρατών. Κατά δεύτερον ο κρατικός μηχανισμός και η κρατική εξουσία, ως συμπύκνωση του συσχετισμού δυνάμεων αντανάκλα την πολλαπλότητα των διαδικασιών, μεταξύ των οποίων και αυτών που παράγουν την παγκοσμιοποίηση. Έτσι ο κρατικός μηχανισμός μπορεί να εσωτερικεύει τα συμφέροντα του **εθνικού και ξένου κεφαλαίου**. Κατά τρίτον η οικονομία δεν μπορεί να αναχθεί σε ένα χώρο αποκλειστικά διαμεσολαβούμενο από την αγορά, εφόσον αυτή συμπεριλαμβάνει μη αγοραίους

μηχανισμούς διακυβέρνησης και διαδικασίες¹⁷. Τέλος η ενσωμάτωση σημαντικών στοιχείων της αγοράς σε εξω-οικονομικούς θεσμούς αναδεικνύει ότι και η οικονομική δραστηριότητα παραμένει προσδεδεμένη χωρικά και χρονικά [Jessop 2004:13].

Με βάση τα παραπάνω, ο Jessop καταλήγει στην θέση ότι «το κράτος λειτουργεί ως σύνδεσμος εξουσίας, δηλαδή ως κομβικό ή δικτυακό κράτος εντός ενός ευρύτερου πολιτικού συστήματος καθώς και ως δεξαμενή εξουσίας [Jessop 2011:241-242]». Η μελέτη του κράτους στις συνθήκες αυτές θα πρέπει να εστιάζει στην μεταβαλλόμενη οργάνωση σε οικονομικό και πολιτικό επίπεδο, στις αποτυπώσεις των μεταλλαγών αυτών και όχι σε δεδομένες μορφές και λειτουργίες.

Μια ακόμα λανθασμένη ανάγνωση είναι αυτή που θέτει το κράτος απέναντι στην παγκοσμιοποίηση, ως δυο αντιδιαμετρικές και ανταγωνιστικές μορφές οργάνωσης. Όμως, στην πραγματικότητα, τα κράτη θεσπίζουν και ρυθμίζουν την οικονομία, ενώ από την άλλη πλευρά, η παγκοσμιοποίηση στηρίζεται στην πολιτική. Οι σχέσεις οικονομίας-κράτους αναπόδραστα έχουν χαρακτήρα αμοιβαιότητας και αλληλεξάρτησης παράγοντας μια δομική σύζευξη. Αυτό διότι **η καπιταλιστική σχέση, και στις συνθήκες της παγκοσμιοποίησης είναι ατελής και απαιτεί μια μη οικονομική συμπλήρωση προκειμένου να συνεχιστεί η εγγενώς απίθανη διαδικασία της συσσώρευσης** [Jessop 2011:242]. Η εξω-οικονομική παρέμβαση του κράτους στο επίπεδο της παραγωγής και της αναπαραγωγής, είναι απαραίτητη προκειμένου να σταθεροποιηθεί η καπιταλιστική σχέση παραγωγής και στην σύγχρονη διεθνοποιημένη της μορφή.

Εντοπίζοντας αυτή την **δομική σύζευξη μεταξύ οικονομίας και κράτους**, ο Jessop τοποθετείται στον αντίποδα της προσέγγισης ότι το κράτος βρίσκεται υπό πίεση στις συνθήκες της παγκοσμιοποίησης. Διατυπώνει την θέση ότι δεν είναι το κράτος που πιέζεται από την παγκοσμιοποίηση, αλλά συγκεκριμένες μορφές κράτους με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά όπως το κεϋνσιανό κράτος της «χρυσής εποχής». Παρά δηλαδή τις διάφορες αλλαγές, τάσεις, αλλά και τις αντίρροπες τάσεις που εκδηλώνονται, δεν συγκροτείται μια δυναμική που αμφισβητεί το κράτος ως τέτοιο. Αυτό που διαβρώνεται σε αυτή την διαδικασία είναι το

¹⁷ Ο Jessop αναφέρει ότι στην περίοδο του Ατλαντικού φορντισμού η διεθνής ανταγωνιστικότητα βασιζόταν στο κόστος εργασίας και στο εμπόριο. Σήμερα γίνεται αντιληπτή με όρους ανταγωνιστικότητας της ευρύτερης οικονομίας, των πολιτικών και κοινωνικών θεσμών. Σε αυτή συμπεριλαμβάνονται οι σχέσεις βιομηχανίας-πανεπιστημίων, η ανάγκη για ανταγωνιστικό κράτος, η προώθηση της εταιρικής κουλτούρας. Είναι σαφές δηλαδή, ότι στην διαδικασία αυτή αφ' ενός τροποποιούνται τα όρια του οικονομικού-εξωοικονομικού, και αφ' ετέρου συνδέονται με έναν ιδιαίτερα ισχυρό τρόπο [Jessop 2002b:6].

ΚΕΚΚΕ, η ειδική αυτή μορφή κράτους που αναπτύχθηκε μετά τον Β Παγκόσμιο πόλεμο και όχι εν γένει το εθνικό κράτος [Aronowitz, Bratsis 2002:211]. Επιπλέον στην διαδικασία της μετάβασης στην μετα-φορντική εποχή μεταβάλλεται ο συσχετισμός δυνάμεων εντός του κράτους εφόσον πριμοδοτούνται συγκεκριμένες τάξεις, τμήματα, κοινωνικές δυνάμεις έναντι άλλων. Αλλά ακόμα και αυτές οι πιέσεις δεν ασκούνται με έναν ενιαίο τρόπο. Κάθε κράτος μπορεί να επηρεαστεί με διαφορετικό τρόπο, ο οποίος όμως εμφανίζει μια αρκετά συγκεκριμένη επιλεκτικότητα. [Jessop 2004:14-15].

Άλλωστε, όπως αναφέρει ο Jessop, το κράτος δεν προσαρμόζεται από μόνο του στην παγκοσμιοποίηση καθώς δεν έχει την δυνατότητα να αναδιοργανώσει τον εαυτό του. Δυνάμεις που λειτουργούν εντός ή και σε απόσταση από το κράτος, αποτελούν τους παράγοντες αναδιοργάνωσης. Με αυτή την έννοια και στο πλαίσιο της θεσμικής κρίσης μιας ειδικής κρατικής μορφής, υπάρχουν προσπάθειες μετασχηματισμού πολιτικών, κρατικών μηχανισμών, της θεσμικής αρχιτεκτονικής του κράτους, των κλιμάκων λειτουργίας και των διασυνδέσεων μεταξύ κρατικών συστημάτων και άλλων κέντρων οικονομικής, πολιτικής και κοινωνικής ισχύος [Jessop 2002b:11].

Όσον αφορά το **διεθνές πολιτικό σύστημα**, είναι λανθασμένη μια θεώρηση που υποστηρίζει ότι το εθνικό κράτος είναι μια περιορισμένη ενότητα που δεν αλληλοδιεισδύει, ή δεν συμμετέχει σε δίκτυα ταξικής ισχύος εντός και ανάμεσα στα διαφορετικά κράτη. Με αυτή την προσέγγιση δεν θα ήταν δυνατό να γίνει αντιληπτό το γεγονός ότι στον Ατλαντικό Φορντισμό η ηγεμονία των ΗΠΑ όρισε το διεθνές πλαίσιο εντός του οποίου σταθεροποιήθηκε ο φορντισμός [Jessop 2002b:10]. Επίσης, τα κράτη εμπλέκονται ισχυρά στην διαμόρφωση των θεσμών και των πρακτικών που διαμορφώνουν την οικονομία. Αυτή η εμπλοκή συχνά περιλαμβάνει την ενεργή προώθηση ή την παθητική αποδοχή της παγκόσμιας οικονομικής ολοκλήρωσης [Jessop 2015:192]. Με αυτή την έννοια, κάποιες πλευρές της παγκοσμιοποίησης μπορεί και να ενισχύουν τις κρατικές ικανότητες.

3.7.2. Ο ρόλος του εθνικού κράτους

Στην βάση της σύζευξης οικονομίας και κράτους, που περιγράφηκε παραπάνω, τα κράτη *ασχολούνται ενεργά με τον επανασχεδιασμό των χωρο-χρονικών μητρών εντός των οποίων λειτουργεί το κεφάλαιο [..]. Με αυτό τον τρόπο προσπαθούν από την μια πλευρά να διαχειριστούν την ένταση των συμφερόντων του δυνητικά κινητού κεφαλαίου για την ελάττωση της εξάρτησής του από τον τόπο ή/και την απελευθέρωσή του από χρονικούς περιορισμούς και από την άλλη, το δικό τους συμφέρον για την δέσμευση του κεφαλαίου εντός του εδάφους τους* [Jessop 2011:243-244]. Αυτή η λειτουργία πέραν του ότι είναι πολύ συγκεκριμένη, αναδεικνύει τόσο τις αντιφάσεις της κρατικής πολιτικής, όσο και την επιλεκτικότητά της. Το

κεϋνσιανό κράτος της μαζικής κατανάλωσης, της κλειστής εθνικής οικονομίας, καθίσταται μη βιώσιμο εντός μιας τέτοιας κρατικής λειτουργίας. Ωστόσο, ακόμα και στο νεοφιλελεύθερο πλαίσιο όπου το κράτος φαινομενικά αποσύρεται από την αγορά, τέτοιες χωρο-χρονικές μήτρες απαιτείται να κατασκευαστούν από το κράτος προκειμένου να οριοθετηθεί και να διαμορφωθεί το πλαίσιο της αγοράς.

Σε αυτή την κατεύθυνση συγκροτούνται οι κρατικές παρεμβάσεις. Ο Jessop αναφέρει ως παραδείγματα κρατικών παρεμβάσεων την απορύθμιση/απελευθέρωση της χρηματιστικής δραστηριότητας, την διαμόρφωση θεσμικών πλαισίων για το διεθνές εμπόριο και τις ξένες επενδύσεις, την αναδιοργάνωση των κρατικών λειτουργιών σε νέες κλίμακες (περιφερειακές ολοκληρώσεις και σε περιφερειακό επίπεδο εντός του κράτους), την αποκρατικοποίηση κρατικών λειτουργιών, συμβολή στην διαμόρφωση των κανόνων που ομογενοποιούν σε παγκόσμιο επίπεδο τους κανόνες σε ένα φάσμα πεδίων (τεχνικές παραγωγής, οικονομικές, πολιτικές λειτουργίες/ζητήματα) [Jessop 2011:244-245]. Από τις παρεμβάσεις αυτές είναι σαφές ότι στις νέες συνθήκες, *ορισμένα κράτη δεσμεύονται στην αναπαραγωγή των μορφών αυτών σε πλανητικό επίπεδο* [Jessop 2011:245].

Με βάση τα παραπάνω, ένα αναδομημένο εθνικό κράτος παραμένει κεντρικός μηχανισμός για την διαχείριση των αναδυόμενων χωρο-χρονικών μητρών του καπιταλισμού. Πέραν αυτού του κεντρικού ρόλου, εντός του γεωγραφικού πεδίου ευθύνης τους, τα κράτη συμμετέχουν ενεργά στον σχηματισμό των μορφών των καθεστώτων της διεθνούς πολιτικής. Συμβάλουν δηλαδή σε πολλαπλά επίπεδα στην αναδόμηση του σύγχρονου καπιταλισμού [Jessop 2011:249-250].

Συνεπώς, το έθνος κράτος διατηρεί ένα κομβικό ρόλο. Η θέση αυτή υποστηρίζεται από τον Jessop στην βάση της διάκρισης μεταξύ ειδικών κρατικών λειτουργιών και της γενικής λειτουργίας του κράτους. Κατά την ανάλυση του Πουλαντζά, την οποία υιοθετεί ο Jessop, αναγνωρίζονται τρεις ειδικές λειτουργίες του κράτους.

- Καταρχήν η τεχνο-οικονομική λειτουργία η οποία αναφέρεται στις παραγωγικές δυνάμεις και τις σχέσεις παραγωγής,
- η πολιτική λειτουργία (φορολογία, αστυνόμευση, άμυνα, νομοθεσία) που σχετίζεται με την διατήρηση των πυρηνικών λειτουργιών του κράτους,
- και η ιδεολογική του λειτουργία (εκπαίδευση, ΜΜΕ, εθνικά στοιχεία).

Στην γενική του λειτουργία, το κράτος διασφαλίζει τη συνοχή της ταξικά διαιρεμένης κοινωνίας. Με αυτούς τους όρους, αυτό που παρατηρείται είναι η υποχώρηση κάποιων ειδικών λειτουργιών, οι οποίες μάλιστα σχετίζονται με το ΚΕΚΚΕ και την αντικατάστασή τους από άλλες ειδικές λειτουργίες που συνδέονται με το Σουμπετεριανό

Ανταποδοτικό/Ανταγωνιστικό Κράτος. Αυτή η αναδιοργάνωση αντανakλά τον αναπροσανατολισμό του κράτους στην νέα περίοδο, και όχι το γεγονός ότι το κράτος δεν ασκεί τις γενικές πολιτικές του λειτουργίες. Το εθνικό κράτος κατά τον Jessop παραμένει ο πρωτεύον τόπος για την γενική αυτή λειτουργία [Jessop 2002:211]. Δηλαδή, οι μετασχηματισμοί διεξάγονται διατηρώντας το έθνος ως μήτρα πολιτικής οργάνωσης προστατεύοντας την συνέχεια και τον κεντρικό πολιτικό ρόλο του έθνους κράτους [Aronowitz, Bratsis 2002:211].

Στις νέες συνθήκες, **το κράτος διατηρεί τα βασικά εργαλεία της κυριαρχίας** του στο εθνικό επίπεδο (κυρίαρχος λόγος, εκτελεστική εξουσία) και την συνολική ευθύνη διατήρησης της κοινωνικής συνοχής. Ωστόσο, η δυνατότητά του να μετασχηματίσει την εξουσία και την κυριαρχία του σε αποτελεσματικό έλεγχο περιορίζεται από την μετατόπιση της ισχύος στις διάφορες κλίμακες. Αυτό δεν υποδηλώνει ότι το κράτος χάνει τον ρόλο του εφόσον έχει ένα διαρκή ρόλο στην διαχείριση των διαφορετικών κλιμακικών επιπέδων. Παραμένει κρίσιμο ως ένα θεσμικό πεδίο και διατηρεί αρκετή από την ισχύ του μολονότι μέρος αυτής μπορεί να περνά σε υπερεθνικούς οργανισμούς (π.χ. νομοθεσία, με την έννοια ότι δεσμεύεται από αυτούς). [Jessop 2002:212].

Παρότι δηλαδή το κράτος είναι ένα από τα πολλά θεσμικά διαχωρισμένα κέντρα εντός ενός κοινωνικού σχηματισμού, είναι αποκλειστικά αυτό επιφορτισμένο με την γενική ευθύνη διατήρησης της κοινωνικής συνοχής του ταξικά διαιρεμένου κοινωνικού σχηματισμού του οποίου αποτελεί μέρος. Η βασική του ιεράρχηση παρά τις περιορισμένες δυνατότητές του, είναι στην κατεύθυνση της διασφάλισης της θεσμικής ολοκλήρωσης και συνοχής της κοινωνίας της οποίας αποτελεί μέρος. Αυτό το παράδοξο γεννά και ένα στρατηγικό δίλημμα. **Ο διαμοιρασμός εξουσιών υπονομεύει την ενότητα του μηχανισμού και το ίδιο το κράτος, ενώ η συγκεντροποίηση περιορίζει την αποτελεσματικότητά του** [Aronowitz, Bratsis 2002:211]. Με αυτή την έννοια, η μετατόπιση από την κυβέρνηση στην διακυβέρνηση αντανakλά μια αναδιοργάνωση της γενικής λειτουργίας του έθνους κράτους. Αυτό καθίσταται υπεύθυνο για την οργάνωση των αυτο-οργανωνόμενων κοινωνικών δυνάμεων έτσι ώστε να αντανakλά την γενική βούληση και το δημόσιο συμφέρον [Aronowitz, Bratsis 2002:212]. Αυτό συμβαίνει διότι τα εθνικά κράτη είναι καλύτερα τοποθετημένα σε σχέση με τα τοπικά/περιφερειακά κράτη για την αντιμετώπιση κοινωνικών διαμαχών. Επίσης οι υπερεθνικοί οργανισμοί ιεραρχούν την διεθνοποίηση του κεφαλαίου, την προώθηση της ανταγωνιστικότητας σε μακρο-περιοχές και δεν ιεραρχούν την επίλυση κοινωνικών ανταγωνισμών και την αναδιανομή. Αυτές οι λειτουργίες περιορίζονται εντός των εθνικών πλαισίων και διαχειρίζονται από τα εθνικά κράτη [Jessop 2002:212-213].

Η διακυβέρνηση λειτουργεί σε διαφορετικές κλίμακες οργάνωσης, που μπορεί να περιλαμβάνουν από την επέκταση σε διεθνή και υπερεθνικά καθεστάτα μέσω εθνικών και περιφερειακών συμπράξεων δημόσιου-ιδιωτικού τομέα, μέχρι την σύνδεση σε πιο τοπικά δίκτυα εξουσίας και λήψης αποφάσεων. Παρότι αυτή η τάση συνήθως αναφέρεται για να υποβαθμίσει τις κρατικές εξουσίες, στην πραγματικότητα **μπορεί να ενισχύσει την ισχύ του ως προς την διασφάλιση των συμφερόντων του, εφόσον το κράτος έχει σημαντικό ρόλο στην μεταδιακυβέρνηση, στον συνολικό συντονισμό διαφορετικών καθεστώτων διακυβέρνησης** [J. Bidet, S. Kouvelakis 2008:426]. Με αυτή την έννοια, η από-εθνικοποίηση είναι μια μερική διαδικασία που διαμορφώνει ένα αναδιαρθρωμένο κράτος το οποίο εξακολουθεί να ασκεί τις λειτουργίες του. **Δεν υποδηλώνει δηλαδή ότι διαμορφώνεται ένα υπερεθνικό κράτος** το οποίο αναλαμβάνει τις λειτουργίες αυτές. Για τον Jessop το εθνικό κράτος παραμένει το σημαντικότερο πεδίο πάλης μεταξύ ανταγωνιζόμενων δυνάμεων (υπερεθνικών, εθνικών, περιφερειακών, τοπικών) [Jessop 2002:211].

Συνοψίζοντας, **διατηρείται κεντρικός ο ρόλος για το έθνος κράτος**. Αυτός ο ρόλος είναι διαφοροποιημένος λόγω της γενικής αναδιάρθρωσης των κλιμάκων στο επίπεδο της οργάνωσης της οικονομίας και της πολιτικής. Έως ότου όμως *μια μορφή υπερεθνικής πολιτικής οργάνωσης αναλάβει όχι μόνο τις κυβερνητικές εξουσίες αλλά και μέτρα για την λαϊκή/δημοκρατική νομιμοποίηση, το κράτος θα διατηρεί κεντρικό ρόλο ως το ανώτατο επίσημο όργανο για την πολιτική λογοδοσία* [Jessop 2002:213], θα παραμένει δηλαδή μια ισχυρή πολιτική δύναμη στην μεταβαλλόμενη παγκόσμια τάξη.

3.8. Συμπεράσματα

Μετά την κρίση του 1970 ένα **νέο υπόδειγμα** αναδύεται στο έδαφος της κρίσης του ΚΕΚΚΕ, αντικαθιστώντας το. Το νέο αυτό υπόδειγμα είναι το ΣΑΚ το οποίο στοχεύει σε μια αποτελεσματικότερη ρύθμιση της αναπαραγωγής στην βάση των νέων (οικονομικών στην πλειοψηφία τους δεδομένων). Βασική οπτική είναι η υποκατάσταση της κοινωνικής πολιτικής¹⁸ (η οποία υπήρχε ως ισχυρός παράγοντας εντός του ΚΚΚΕ), από την ανταγωνιστικότητα και την ανταποδοτικότητα [Μαρκαντωνάτου 2007]. Οι εθνικές οικονομίες γίνονται πιο ανοιχτές στο πλαίσιο του διεθνούς ανταγωνισμού και με την έννοια αυτή και η ίδια η διαδικασία της παραγωγής τροποποιείται. Βασικός στόχος του ΣΑΚ είναι η ανταγωνιστικότητα και η ευελιξία εντός ενός διεθνοποιημένου καταμερισμού εργασίας και όχι η πλήρης απασχόληση. Η εργασία αποτελεί υποκαταστάσιμο συντελεστή παραγωγής και

¹⁸ Το παράδοξο το οποίο διατυπώνει ο Jessop και ο Offe είναι ότι φαίνεται ότι ενώ ο καπιταλισμός δεν μπορεί να συνυπάρξει με το κράτος πρόνοιας, δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς αυτό.

συνεπώς το πεδίο της αναπαραγωγής (κοινωνικό κράτος) αποτελεί ένα δευτερεύον αντικείμενο για το ΣΑΚ με πρωτεύον την επιχειρηματικότητα και την ανταγωνιστικότητα εντός του διεθνούς πλαισίου. Η περιγραφή αυτή ουσιαστικά δικαιολογεί τον μετασχηματισμό της μορφής και του ρόλου του κράτους υπό το βάρος μεταβολών στο επίπεδο της οικονομίας. Με αυτή την έννοια είναι συμβατή με τις μαρξικές και μαρξιστικές αναλύσεις, ως προς την θεώρηση του οικονομικού επιπέδου ως πρωτεύον.

Ο Jessop κάνει κριτική στον αναγωγισμό στο οικονομικό επίπεδο. Από την πλευρά μιας κρατικοκεντρικής προσέγγισης επισημαίνει ότι είναι λάθος να αποδίδονται όλες οι τάσεις μετασχηματισμού αποκλειστικά σε οικονομικές αλλαγές. Μπορούν να υπάρχουν ιδιαίτεροι πολιτικοί λόγοι που προτρέπουν του κρατικούς δρώντες και πολιτικές δυνάμεις να ενσωματωθούν στον θεσμικό ανασχεδιασμό και τον στρατηγικό αναπροσανατολισμό [Aronowitz, Bratsis 2002:214-215]. Παρά ταύτα στην αφήγησή του ως προς τους μετασχηματισμούς του ΚΕΚΚΕ και του ΣΑΚ λιγότερο δίνει έμφαση στις πολιτικές μεταβολές όπως την συγκρότηση των δυτικών κρατών, την κατάρρευση της ΕΣΣΔ, τους εργατικούς αγώνες και περισσότερο στην κατάρρευση του υποδείγματος του φορντισμού στο οικονομικό επίπεδο και μάλιστα κυρίως κάτω από τις δικές του αντιφάσεις.

Βασική συμβολή του Jessop στην ανάλυση της κρατικής λειτουργίας είναι η πολυκλιμακική αναδιάρθρωση η οποία διεξάγεται εντός του ΣΑΚ. Η διευρυμένη αναπαραγωγή του καπιταλισμού και των κοινωνικών τάξεων, στο παρελθόν συνδεόταν με το ΚΕΚΚΕ εντός του οποίου η συμβολή των τοπικών και διεθνών επιπέδων ήταν δευτερεύουσα. Αντίθετα, στο πλαίσιο του ΣΑΚ η διαδικασία αυτή επεκτείνεται **πέραν του εθνικού, και στο τοπικό και περιφερειακό επίπεδο**. Οι ειδικές λειτουργίες του κράτους διασπείρονται ανάμεσα στα διάφορα θεσμικά επίπεδα και τα διάφορα επίπεδα χωρικής οργάνωσης στα οποία συμμετέχει ένα ευρύ φάσμα ενδιαφερομένων μερών. Η γενική πολιτική λειτουργία του κράτους, αυτή της διατήρησης της κοινωνικής συνοχής, εξακολουθεί να ασκείται στο εθνικό επίπεδο εντός όμως των αναδομημένων και αναπροσανατολισμένων πολιτικών δομών [Aronowitz, Bratsis 2002: 215].

Ο Jessop αναπτύσσει/εξελίσσει μια ιδιαίτερη προσέγγιση για το ίδιο το κράτος. Επεκτείνοντας το σκεπτικό του Πουλαντζά χρησιμοποιεί ως κεντρική έννοια την **στρατηγική επιλεκτικότητα**. Με αυτό τον τρόπο ενώ περιγράφει το κράτος ως μια συμπίκνωση των κοινωνικών σχέσεων και των ταξικών συσχετισμών διαχωρίζεται από τις εργαλειακές προσεγγίσεις στο κράτος. Το κράτος είναι το πεδίο σύγκρουσης και αποτύπωσης των συσχετισμών και με την έννοια αυτή η ανάλυσή του προσεγγίζει εν πρώτοις την λειτουργία ενός πλουραλιστικού κράτους όπου οι διάφορες κοινωνικές ομάδες έχουν κάποια πρόσβαση στους κρατικούς μηχανισμούς και πιέζουν για την επιβολή πολιτικών. Με αυτό τον τρόπο ο

Jessor εισάγει στην θεωρία την **πολυπλοκότητα των κρατικών μηχανισμών, τα διαφορετικά επίπεδα στα οποία αυτοί απλώνονται και συνεπώς τους μηχανισμούς ενσωμάτωσης κοινωνικών μερίδων**. Το κράτος δεν είναι απλά το κράτος νυχτοφύλακας, ή η μονοδιάστατη μορφή οργάνωσης της κυριαρχίας του κεφαλαίου επί της εργασίας αλλά αποτελεί έναν πολυπλοκότερο μηχανισμό. Την ίδια στιγμή όμως, παράλληλα με την πολλαπλότητα των κρατικών (και μη) μηχανισμών που εντάσσονται στην μορφή της διακυβέρνησης, ο Jessor εισάγει την έννοια της στρατηγικής επιλεκτικότητας. Οι **κρατικοί μηχανισμοί δεν αποτελούν ένα ουδέτερο πεδίο** όπου συμπυκνώνονται οι συσχετισμοί και οι συγκρούσεις. Αποτελεί ένα ταξικά μεροληπτικό, επιλεκτικό πεδίο το οποίο δηλαδή είναι δεκτικότερο σε κάποιων τύπων πιέσεις, πολιτικές σε σχέση με άλλες. Η έννοια της επιλεκτικότητας καταφέρει να συγκεράσει την περιγραφή της πριμοδότησης μερίδων/πολιτικών σε βάρος άλλων, και ταυτόχρονα να υποδηλώσει ότι αυτή δεν διεξάγεται στο πλαίσιο ενός ολοκληρωμένου και κεντρικού πολιτικού σχεδίου. Ενώ έχει ένα πολιτικό πυρήνα ως επιλεκτική διαδικασία, την ίδια στιγμή ασκείται ως μια στρατηγική επιλεκτικότητα με την πολλαπλότητα στην εφαρμογή που μπορεί να σημαίνει αυτό και όχι ως μια κεντριοποιημένη ενιαία, ομοιόμορφη πολιτική διαδικασία.

Ο Jessor θέτει ισχυρά το ζήτημα της αναπαραγωγής του καπιταλισμού και της αντίφασης μεταξύ της διαδικασίας της παραγωγής και της αναπαραγωγής. Αναφέρει σε πολλά σημεία ότι όταν η εμπορική ανταλλαγή γίνεται κυρίαρχη πρακτική της κοινωνίας, όταν δηλαδή η εμπορευματοποίηση αγγίζει όλες τις κοινωνικές σφαίρες, καθίσταται απαραίτητο ένα εξωοικονομικό περιβάλλον για να διασφαλίσει τις συνθήκες της ύπαρξής της ίδιας της ανταλλαγής. Μεσοπρόθεσμα η μισθωτή εργασία, το χρήμα και οι φυσικοί πόροι δεν μπορούν να αναπαραχθούν αποκλειστικά μέσα από την αγορά χωρίς να προκαλέσουν ζημιά στο κεφάλαιο. Η διαχείριση αυτών των αντιφάσεων επιτυγχάνεται με τα καθεστώτα χωροχρονικής ρύθμισης τα οποία διαμορφώνουν ένα σχετικά σταθερό πλαίσιο εντός του οποίου τα διλλήματα και οι αντιφάσεις μετατοπίζονται ή αναβάλλονται [Jessor 2002b:8].

Ο Jessor δίνει μεγάλη έμφαση στην διακλιμακική αναδιάρθρωση και την μετάβαση στην μεταδιακυβέρνηση. Περιγράφει δηλαδή μια λειτουργία παράλληλων και τεμνόμενων δικτύων που αλληλεπιδρούν διατηρώντας την δική τους αυτοτέλεια και καταλήγουν να διαμορφώνουν την στρατηγική επιλεκτικότητα. Περιγράφει δηλαδή μια ισχυρά αποκεντρωμένη διαδικασία σχετικά με την διαχείριση της εξουσίας, ή αντίστροφα δεν περιγράφει ένα κεντρικό μηχανισμό που να έχει τον βασικό ρόλο και να διαμορφώνει τις εφαρμοζόμενες πολιτικές. Αυτός ο ρόλος, στο πλαίσιο του ΚΕΚΚΕ άνηκε στο εθνικό κράτος, ωστόσο δεν συμβαίνει το ίδιο στο ΣΑΚ όπου το κράτος αποτελεί ένα κρίσιμο κόμβο εντός ενός διακλιμακικού δικτύου. Την ίδια στιγμή όμως, ο Jessor εισάγει την έννοια του καθεστώτος χωροχρονικής ρύθμισης.

Εισάγει δηλαδή ένα κεντρικό πλαίσιο λειτουργίας το οποίο ουσιαστικά αποτελεί το περίγραμμα, την ουσία μιας κεντρικής διαχείρισης, δηλαδή του βασικού πολιτικού πυρήνα για την διαχείριση των αντιφάσεων του καπιταλισμού. Φαίνεται δηλαδή ως εάν το καθεστώς αυτό να υφίσταται έχοντας ίσως την πιο κεντρική θέση εντός του συστήματος διακυβέρνησης χωρίς να είναι σαφές το αντίστοιχο πολιτικό υποκείμενο ή η δομή εξουσίας η οποία το διαμορφώνει και το επιβάλει.

Ο ιμπεριαλισμός και οι ανισόμετρες σχέσεις εντός του διεθνούς πλαισίου δεν έχουν κεντρικό ρόλο στην ανάλυση του Jessor. Κέντρο της ανάλυσης είναι οι ίδιες οι δομές της διακυβέρνησης, οι σχέσεις μεταξύ των διαφορετικών κλιμάκων και οι επιμέρους λειτουργίες. Ειδικότερα ο Jessor περιγράφει την συμβολή της ηγεμονίας των ΗΠΑ στους μετασχηματισμούς σε παγκόσμιο επίπεδο χωρίς όμως να δίνει ιδιαίτερο βάρος. Για παράδειγμα αναφέρει ότι η ηγεμονία των ΗΠΑ και η διακυβερνητική συνεργασία μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο διέσωσαν το εθνικό κράτος, παρότι αυτό έδινε έμφαση στην μακροοικονομική διαχείριση σχετικά κλειστών οικονομιών [Aronowitz, Bratsis 2002:214].

Ωστόσο υποστηρίζει ότι η ισχύς του εθνικού κράτους στο πλαίσιο της διεθνοποίησης εξαρτάται κατά κύριο λόγο από την συνοχή του κυρίαρχου μπλοκ. Δηλαδή εξαρτάται από τους εσωτερικούς όρους, τις συμμαχίες και την διαχείριση εντός του εθνικού κράτους. Η φαινομενική αδυναμία των εθνικών κρατών —όπως αναφέρει— απέναντι στο χρηματιστικό κεφάλαιο και η ευκινησία του βιομηχανικού κεφαλαίου οφείλεται ως ένα βαθμό στην αναπαραγωγή εντός αυτών των κρατών των ενδοϊμπεριαλιστικών ανταγωνισμών αλλά και των αντιθέσεων μεταξύ των διαφορετικών μερίδων [Aronowitz, Bratsis 2002:214]. Δηλαδή, παρότι δευτερευόντως αναγνωρίζει την συμβολή των ανταγωνισμών αυτών, θεωρεί ότι η όποια επίδραση διαμεσολαβείται από το εθνικό κράτος και δεν προσεγγίζεται ως μια δυναμική με αυτοτελή χαρακτηριστικά.

Ο Jessor με μια έννοια συνηγορεί στην ανάλυση ότι το εθνικό κράτος στην μεταφορντική εποχή χάνει τον πρωτεύοντα ρόλο του. Η αναδόμηση των χωροχρονικών κλιμάκων αναβαθμίζει άλλα επίπεδα (διεθνές, τοπικό, περιφερειακό) τα οποία αποχτούν ιδιαίτερο ρόλο στην παραγωγή και την αναπαραγωγή των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής, χωρίς ωστόσο να αναδεικνύεται κάποιο επίπεδο ως πρωτεύον. Το έθνος κράτος δεν είναι ο πρωτεύον δρώντας στον οποίο τα άλλα επίπεδα υποτάσσονται, αλλά είναι πρώτος μεταξύ ίσων στο πλέγμα των πολλαπλών κλιμάκων. Τεχνο-οικονομικές, πολιτικές και ιδεολογικές λειτουργίες που διεκπεραιώνονταν από το εθνικό κράτος πλέον μοιράζονται ή μετατοπίζονται σε άλλους πολιτικούς δρώντες, θεσμικούς φορείς, καθεστώτα. Η τάση αυτή συσχετίζεται με την μετάβαση από την κυβέρνηση στην διακυβέρνηση [Aronowitz, Bratsis 2002:212]. Παρότι ο Jessor περιγράφει ένα πιο περίπλοκο και πολυεπίπεδο σύστημα κατανομής της ισχύος, δεν

καθορίζει μια ιεραρχία ή κάποια εσωτερική άρθρωση. Αυτό εισάγει την λογική της ευελιξίας των δομών της διακυβέρνησης, τον ρόλο της μεταδιακυβέρνησης, και θέτει την βάση της στρατηγικής επιλεκτικότητας. Ωστόσο δευτερογενώς ο Jessor, με μια διαφορετική έννοια επαναφέρει το εθνικό κράτος στο κέντρο αυτού του νέου πλέγματος. Το εθνικό κράτος δηλαδή, δεν είναι ο απόλυτος κυρίαρχος όπως ήταν στο ΚΕΚΚΕ, ωστόσο είναι εκείνος ο σημαντικός κόμβος στον οποίο διασταυρώνονται οι διαφορετικές κλίμακες και μέσω αυτού του δρόμου ανακτά μέρος από τον χαμένο ρόλο του.

4. Μια συγκριτική ανάλυση

Όπως είναι εμφανές από την παρουσίαση των προσεγγίσεων των τριών θεωρητικών του κράτους, οι προσεγγίσεις μοιράζονται ένα κοινό έδαφος, ωστόσο εμφανίζουν και σημαντικές αποκλίσεις. Στο κεφάλαιο αυτό θα παρουσιαστεί καταρχήν το κοινό έδαφος όπου εδράζονται οι αναλύσεις αυτές παράλληλα με την ανάλυση του Lindblom ο οποίος παρότι προέρχεται από το ρεύμα του πλουραλισμού θέτει αρκετά ενδιαφέροντα ζητήματα τα οποία εμπλουτίζουν την εξεταζόμενη θεματική. Στην συνέχεια θα παρουσιαστούν οι εκατέρωθεν κριτικές των ιδίων στο πλαίσιο του ακαδημαϊκού διαλόγου, και τέλος θα συγκεφαλαιωθούν τα σχόλια και τα συμπεράσματα της εργασίας.

4.1. Το κοινό έδαφος των Jessop, Panitch, Robinson και η προσέγγιση του Lindblom

4.1.1. Η λειτουργία της αγοράς

Οι Jessop, Panitch, Robinson εκκινούν από την μαρξική προσέγγιση για τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής. Και για τους τρεις, κλειδί είναι καθ' εαυτές οι παραγωγικές σχέσεις, και η αναπαραγωγή τους. Συνεπώς, η ανάλυσή τους για την ίδια την διαδικασία της ανταλλαγής, και συνολικότερα την δομή της αγοράς είναι ότι αυτή απλά αποτελεί το πεδίο πραγματοποίησης της υπεραξίας (δηλαδή τον κόμβο στον κύκλο Χρήμα-Εμπόρευμα-Χρήμα όπως περιγράφηκε από τον Μαρξ) [Μαρξ 2002:159]. Η διαδικασία της ανταλλαγής αναπτύσσεται παράλληλα με τις καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής, οι οποίες διαμορφώνουν και τις συνθήκες αποξένωσης του εργάτη από το προϊόν. Με βάση αυτή την προσέγγιση, το βασικό ενδιαφέρον που υπάρχει στην μελέτη των αγορών (πέραν του ότι διευρύνουν τις δυνατότητες της ανταλλακτικής οικονομίας), συμπυκνώνεται στο τι αυτές αντανακλούν στο οικονομικό επίπεδο, στο ποιο είναι το επίπεδο δικτύωσής τους σε παγκόσμια κλίμακα και ποια η τελική επίδρασή τους στο πολιτικό επίπεδο.

Και οι τρεις δηλαδή βρίσκονται στον αντίποδα των προσεγγίσεων του πλουραλιστικού ρεύματος όπως αυτή του Lindblom ο οποίος θεωρεί ότι η αγορά αποτελεί ένα εν δυνάμει δημοκρατικό εργαλείο δημοσίου ελέγχου, ένα εργαλείο λήψης αποφάσεων σε πλουραλιστική βάση. Με τις πλουραλιστικές προσεγγίσεις, οι αγορές απλοποιούν τις περίπλοκες αποφάσεις σχετικά με την οικονομία αποκεντρώνοντάς τις στους καταναλωτές. Τα ερωτήματα προσανατολισμού, σχεδιασμού και ευρύτερα των επιλογών σχετικά με την παραγωγή δεν επιλύονται από μια κυβέρνηση -ή μια πολιτική εξουσία ευρύτερα, αλλά κατευθύνονται μέσω της αγοράς. Οι καταναλωτές με τις αγορές τους επιλέγουν ποιοι τομείς θα αναπτυχθούν, ποια

προϊόντα θα υποκατασταθούν από άλλα, χωρίς να υφίσταται κεντρικός σχεδιασμός [Lindblom 1977: 68]. Όπως θα ανέφερε και ο Adam Smith, η αγορά είναι ένας μηχανισμός συντονισμού, μια μορφή αποκεντρωμένων κινήτρων για την ενθάρρυνση μιας πολλαπλότητας ατομικών κινήτρων, τα οποία τα συστήματα εξουσίας δεν θα μπορούσαν να συμπυκνώσουν με ένα κεντρικό τρόπο. Όπως αναφέρει “όταν το σύστημα της αγοράς είναι προσδεδεμένο στις επιλογές των καταναλωτών, όπως είναι γενικά στα υπαρκτά συστήματα της αγοράς, είναι από μόνο του ένα σύστημα δημόσιου ελέγχου. Οι άνθρωποι ψηφίζουν με τα δολάρια τους” [Lindblom 1977: 144].

4.1.2. Θεμελιώδεις λειτουργίες του κράτους

Το δεύτερο κοινό στοιχείο είναι η ανάλυση για την λειτουργία του κράτους (ή ευρύτερα του πολιτικού καθεστώτος) η οποία τοποθετείται από την μαρξική πλευρά, στον αντίποδα των πλουραλιστικών ρευμάτων. Το κράτος δεν αποτελεί το ουδέτερο πεδίο σύγκρουσης των κοινωνικών δυναμικών και των ομάδων πίεσης, αλλά αποτελεί μια δομή διαχείρισης, επικύρωσης και αναπαραγωγής των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής.

Στο σημείο αυτό θα είχε ενδιαφέρον μια παρέκβαση προκειμένου να αναφερθεί η συμβολή του Lindblom στην θεματική του κράτους. Όπως αναφέρθηκε και στην προηγούμενη ενότητα, ο Lindblom προέρχεται από το ρεύμα του πλουραλισμού, υποστηρίζοντας ότι η αγορά καθ’ εαυτή αποτελεί διαμέσου της κατανάλωσης ένα εργαλείο αποτύπωσης της βούλησης των ατόμων και συνεπώς μια αρκετά πετυχημένη μέθοδο κατανομής πόρων και διαμόρφωσης πολιτικών. Τονίζει την διάκριση μεταξύ αγοράς και πολυαρχίας εντοπίζοντας ταυτόχρονα ότι η αγορά δεν ενσωματώνει κίνητρα δημόσιου συμφέροντος παρά μόνο ιδιωτικού. Ωστόσο ασκεί δριμεία κριτική στην επίδραση της λειτουργίας των αγορών στην δημοκρατία, εισάγοντας από μια διαφορετική αφετηρία μια αρκετά ενδιαφέρουσα ανάλυση για την κρατική λειτουργία.

Για τον Lindblom ενώ θα αντιστοιχούσε τα συστήματα που δομούνται διαμέσου ιδιωτικών εταιριών να υποστηρίζουν την πολυαρχία, αυτό δεν συμβαίνει διότι κεντρικό τους χαρακτηριστικό είναι η προνομιακή θέση των επιχειρήσεων. Οι διοικητές των επιχειρήσεων έχουν ισχυρό ρόλο σε εθνικό επίπεδο στον καθορισμό της δομής της αγοράς, της κατανομής των πόρων, της οργάνωσης της εργασίας και της βιομηχανικής τεχνολογίας σε εθνικό επίπεδο [Lindblom 1977: 171]. Οι επιχειρηματίες επιτελούν δημόσιες λειτουργίες, αποκτούν ένα ρόλο δημόσιου παράγοντα, αφαιρώντας από τις υπαρκτές πολυαρχίες μια ουσιαστική κατηγορία αποφάσεων.

Ενδιαφέρον έχουν τα κοινά σημεία που μοιράζεται με τον Panitch ως προς τους μηχανισμούς ενσωμάτωσης του κράτους στις πιέσεις του κεφαλαίου. Η ευθύνη του κράτους για την

οικονομική ανάπτυξη, την αποφυγή πληθωρισμού, ανεργίας, και συνολικότερα της απόδοσης της οικονομίας καθορίζει και την ίδια την σταθερότητα των κυβερνήσεων. Η ισχύς των μεγάλων επιχειρήσεων σε αυτά τα πεδία είναι μεγάλη και μπορούν να ασκούν πιέσεις -έως και βέτο, στις κυβερνητικές αποφάσεις. Απόληξη αυτής της πραγματικότητας είναι το γεγονός ότι η κυβέρνηση παραχωρεί προνόμια στις επιχειρήσεις, όπως φορολογικές ελαφρύνσεις, δανειοδότηση, υποδομές, αναλαμβάνει το κόστος για έρευνα και ανάπτυξη, καθώς και μια σειρά άλλων προνομίων. Συνολικότερα οι κυβερνήσεις συντονίζονται με τα συμφέροντα των επιχειρήσεων προκειμένου να ενισχύσουν την απόδοση των δεύτερων. Αυτό δεν γίνεται χωρίς ανταγωνισμούς, ωστόσο η συνθήκη αυτή διατηρεί τους ανταγωνισμούς σε επίπεδα που δεν κλυδωνίζουν την συνολικότερη ταύτιση των συμφερόντων [Lindblom 1977: 170-178]. Πέραν των προνομίων, οι επιχειρήσεις αυτές αποχτούν και ρόλο εντός του πολιτικού επιπέδου. Τα κράτη παρέχουν πρόσβαση των επιχειρήσεων στις δομές της κυβέρνησης είτε μέσω αντιπροσώπων που υπηρετούν ως κυβερνητικοί αξιωματούχοι, είτε μέσω παραχώρησης δικαιώματος βέτο σε ρυθμιστικές αρχές, είτε με την συμμετοχή των επιχειρήσεων στην παραγωγή και εφαρμογή των πολιτικών [Lindblom 1977: 185-188]. Πέραν αυτών οι εταιρίες μετέχουν μη αναλογικά στον ανταγωνισμό εντός της πολυαρχίας. Η δυνατότητα άσκησης πίεσης, η χρηματοδότηση των προεκλογικών εκστρατειών και των υποψηφίων για αυτές, η πρόσβαση στους κυβερνητικούς θεσμούς είναι ασύγκριτα μεγαλύτερη σε σχέση με αυτή άλλων ομάδων όπως για παράδειγμα τα σωματεία των εργαζομένων [Lindblom 1977: 193-199]. Πέραν όμως αυτών των όψεων, ο Lindblom υποστηρίζει την θέση ότι η ενσωμάτωση των λαϊκών τάξεων στην κυρίαρχη ιδεολογία, η διαμόρφωση της ηγεμονίας με τους Γραμσιανούς όρους επιτελείται κατά κύριο λόγο από τις ίδιες τις επιχειρήσεις. Αυτές επιτρέπουν στην πολυαρχία να λειτουργεί σε δευτερεύοντα ζητήματα ενώ παράλληλα τα σημαντικά ζητήματα που αφορούν τα προνόμια των επιχειρήσεων είτε τίθενται εκτός του πεδίου του δημοσίου λόγου είτε διαμορφώνονται συνθήκες όπου αποθαρρύνεται η συζήτησή για αυτά. Πέραν όμως μιας επιλεκτικότητας εξαρτώμενης από την ιεράρχηση των θεμάτων, με βάση τον Lindblom, οι επιχειρήσεις αναλαμβάνουν τον πυρήνα της ιδεολογικής πάλης που είναι η ανοιχτή υποστήριξη της προνομιακής θέσης των επιχειρήσεων ως συνώνυμο της δημοκρατίας και της ελευθερίας [Lindblom 1977: 201-213].

Η συνθήκη αυτή υποβαθμίζει την λειτουργία της πολυαρχίας και τελικά την δημοκρατία. Ο Lindblom τελικά περιγράφει ως ανταγωνιστική την σχέση μεταξύ του πολυαρχικού ελέγχου και των επιχειρήσεων. Μάλιστα αναφέρει ότι ο προνομιακός χαρακτήρας της συμμετοχής των επιχειρήσεων στις κρατικές λειτουργίες και στο πολυαρχικό πολιτικό επίπεδο, αποτελούν θεμελιώδη στοιχεία των πολυαρχικών συστημάτων που προσανατολίζονται στην αγορά. Δεν θεωρεί δηλαδή ότι είναι μια παρέκκλιση αλλά μια λειτουργία η οποία καθιστά τα συστήματα

αυτά όχι ισχυρά δημοκρατικά. Συνεπώς οι πολυαρχικές διαδικασίες που προσεγγίζουν την δημοκρατία αποτελούν ένα μόνο κομμάτι των συστημάτων αυτών [Lindblom 1977: 192-193]. Ωστόσο την ίδια στιγμή που ο Lindblom περιγράφει με αυτό τον τρόπο την συγκρότηση της πολιτικής εξουσίας, υποστηρίζει ότι αυτή είναι η πλουραλιστικότερη από τις υπόλοιπες υφιστάμενες [Lindblom 1977: 213].

Ο Lindblom εκκινά από μια μάλλον πλουραλιστική αφετηρία για να καταλήξει σε θέσεις που τέμνονται με αυτές του ευρύτερου μαρξισμού. Η πραγματικότητα αυτή εγγράφει κάποιες αντιφάσεις στην ανάλυση του στο πεδίο του κράτους. Για αυτόν, στο πιο θεωρητικό κομμάτι οι αγορές δεν επικυρώνουν τις σχέσεις παραγωγής αλλά απεικονίζουν τις επιμέρους βουλήσεις των ατόμων. Ο χαρακτήρας του εμπορεύματος, δεν είναι πηγή αλλοτρίωσης όπως θα έθετε μια μαρξική οπτική αλλά ένας έξυπνος τρόπος για την κατανομή των πόρων μιας οικονομίας και την ανάληψη κομβικών επιλογών. Επίσης, κεντρικό χαρακτηριστικό είναι ο προσδιορισμός των ατόμων πρωτευόντως ως καταναλωτές, ως συμμετέχοντες της αγοράς έναντι του προσδιορισμού μιας μαρξικής οπτικής που θα έδινε έμφαση στην θέση ένταξης στην παραγωγή.

Το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγει ο Lindblom είναι ότι η πολυαρχία είναι εκ των προτέρων υπονομευμένη λόγω της ανισομετρίας της ισχύος των επιχειρήσεων έναντι των υπολοίπων ομάδων. Εργαζόμενοι και παντός είδους ομάδες πίεσης έχουν ασύγκριτα μικρότερη δυνατότητα πίεσης και απόσπασης προνομίων από τον κρατικό μηχανισμό σε σχέση με τις μεγάλες επιχειρήσεις. Ενώ λοιπόν η πολυαρχία μάχεται την επιρροή των επιχειρήσεων, αυτή η μάχη δίνεται από μειονεκτική και εκ των προτέρων υπονομευμένη θέση. Έτσι ο Lindblom καταλήγει να ακυρώνει σε ένα βαθμό την ουσία της πολυαρχίας και του πλουραλισμού περιγράφοντας ένα σύστημα εξουσιαστικό, ταξικά πολωμένο και επιλεκτικό. Καταλήγει δηλαδή να περιγράφει το “σύστημα” το οποίο είναι ευρύτερο από το κράτος ως μια δομή που επικυρώνει και αναπαράγει την ισχύ και την επιρροή των μεγάλων επιχειρήσεων. Με άλλα λόγια θα έλεγε κανείς περιγράφει την ταξική κυριαρχία.

Ωστόσο, η κατάληξη της ανάλυσης μάλλον ρέπει σε μια εργαλειακή προσέγγιση για το κράτος. Στο κέντρο της ανάλυσης μπαίνει η δραστηριότητα των μεγάλων επιχειρήσεων στο πολιτικό επίπεδο. Η άσκηση πίεσης, η επίδραση στις εκλογικές διαδικασίες, η ιδεολογική πάλη που οργανώνεται από αυτές, ο σχεδιασμός και οι κομβικές επιλογές, θέτουν στο κέντρο του κάδρου του συστήματος εξουσίας τις ίδιες τις επιχειρήσεις. Το κράτος δεν αποτελεί για τον Lindblom το σημείο συμπύκνωσης του ταξικού συσχετισμού δύναμης, ούτε ένα προνομιακό πεδίο ενσωμάτωσης και αναπαραγωγής των ταξικών σχέσεων εξουσίας, των μακροπρόθεσμων συμφερόντων του κεφαλαίου. Αποτελεί ένα δευτερεύον σημείο οργάνωσης, σχεδόν υποτελές απέναντι στα συμφέροντα των μεγάλων επιχειρήσεων. Δεν

αναγνωρίζει δηλαδή ότι το κράτος, παρότι αποτελεί ένα φορέα επικύρωσης των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής έχει ένα διαφορετικό ρόλο που δεν ταυτίζεται και δεν μπορεί να αναληφθεί από τις επιχειρήσεις ως τέτοιες. Η διατήρηση της κοινωνικής συνοχής, της αναπαραγωγής φορέων και σχέσεων, τα μακροπρόθεσμα συμφέροντα του κεφαλαίου αποτελούν ιδιαίτερα ζητήματα τα οποία ανάγονται όχι μόνο στο οικονομικό, αλλά ευρύτερα στο ιδεολογικό και το πολιτικό επίπεδο και πολλές φορές έρχονται σε σύγκρουση με την βραχυ/μεσοπρόθεσμη αντίληψη περί συμφερόντων του κεφαλαίου. Αυτή είναι η βασική λειτουργία του κράτους, και παρότι ταξικά μεροληπτικό, δεν ταυτίζεται απόλυτα ούτε υποτάσσεται απαραίτητα στους επιμέρους σχεδιασμούς των επιχειρήσεων.

4.2. Οι κριτικές στο πλαίσιο του ακαδημαϊκού διαλόγου

Με αφορμή την έκδοση του βιβλίου των Panitch και Gindin, το 2009 με τίτλο “Παγκόσμιος καπιταλισμός και η αυτοκρατορία των ΗΠΑ” αναπτύχθηκε ένας πολύ ενδιαφέρον διάλογος μεταξύ των Panitch, Jessop, Robinson τον οποίο παρουσιάζουμε σε αυτή την ενότητα.

4.2.1. Η κριτική του Robinson στους Panitch και Gindin

Ο Robinson αναγνωρίζει κοινό έδαφος της ανάλυσής του με τους Panitch και Gindin [Panitch, Gindin 2004], ωστόσο διαφοροποιείται ουσιαστικά σε μια σειρά σημείων. Ως θεμελιώδη διαφορά αναγνωρίζει το γεγονός ότι οι Panitch και Gindin αποσυνδέουν το επίπεδο της πολιτικής από αυτό της οικονομίας. Από την μία πλευρά η οικονομία μπορεί να οργανώνεται παγκόσμια, ενώ η πολιτική εξουσία δομείται σε εθνική βάση. Πιο συγκεκριμένα επισημαίνει πέντε βασικές κριτικές.

Η έννοια της αυτοκρατορίας

Για τον Robinson, οι Panitch και Gindin δεν ορίζουν με σαφή τρόπο την έννοια της αυτοκρατορίας παρά το γεγονός ότι έχει αρκετά κεντρική θέση στην ανάλυσή τους. Η αυτοκρατορία, ως έννοια παραπέμπει στην εδαφική, πολιτική, στρατιωτική και οικονομική επικυριαρχία. Παρά ταύτα, στην ανάλυσή τους, η έννοια της αυτοκρατορίας περιορίζεται στην αποτροπή του κλεισίματος εδαφών ή περιοχών της υφελίου από την διαδικασία της καπιταλιστικής συσσώρευσης. Αυτό κατά τον Robinson συγκροτεί μια αντίφαση στην ανάλυσή τους, διότι παραπέμπει περισσότερο στην θέση του ιδίου περί «αυτοκρατορίας του παγκοσμίου κεφαλαίου», παρά στην έννοια μιας αυτοκρατορίας με εθνικά χαρακτηριστικά όπως την περιγράφουν [Robinson 2014:148-149].

Εθνικό και υπερεθνικό κεφάλαιο

Οι Panitch και Gindin απορρίπτουν την θέση του Robinson περί της συγκρότησης του υπερεθνικού κεφαλαίου και της υπερεθνικής αστικής τάξης. Ότι δηλαδή το υπερεθνικό κεφάλαιο -παρότι δεν είναι τελείως αποκομμένο από τα κράτη, στην πραγματικότητα λειτουργεί εντός ενός πυκνού δικτύου εθνών κρατών, διεθνών και υπερεθνικών οργανισμών (το οποίο αποτελεί το υπερεθνικό κράτος). Το επιχείρημα του Robinson είναι καταρχήν ότι η ιδιοκτησία των παγκόσμιων εταιριών είναι αρκετά ιδιόμορφη. Εμπλέκει θεσμικούς επενδυτές και επενδυτικά κεφάλαια από όλο τον κόσμο. Η έδρα μιας εταιρίας υποδηλώνει πολύ λίγα για την ταυτότητά της. Επίσης υλοποιούνται συγχωνεύσεις και διασυννοριακές εξαγορές, διαμορφώνονται κοινοπραξίες από εταιρίες από διάφορα κράτη, ενώ τέλος η διανομή των μεριδίων επίσης γίνεται σε διεθνές επίπεδο. Συνεπώς σε πολλές περιπτώσεις δεν μπορεί να υποστηριχθεί ο εθνικός χαρακτήρας του κεφαλαίου.

Σε αυτή την διαδικασία ο Robinson τονίζει τον ρόλο του παγκόσμια ολοκληρωμένου χρηματοπιστωτικού συστήματος, την ισχύ των δευτερογενών αγορών και των μηχανισμών διασφάλισης ρίσκου σε παγκόσμιο επίπεδο. Θεωρεί ότι αυτές οι διαδικασίες υπερεθνικοποίησης του κεφαλαίου δεν υπήρχαν σε προηγούμενες δεκαετίες. Είναι σημαντική η διαφορά μεταξύ διεύρυνσης των διεθνών εμπορικών συναλλαγών και της ανάπτυξης της παγκοσμιοποιημένης παραγωγής. Στην σύγχρονη εποχή αυτό που υπάρχει είναι όχι μόνο εδαφική μετακίνηση κεφαλαίων, αλλά και διατομεακή, η οποία θολώνει τα όρια μεταξύ βιομηχανικού, εμπορικού και χρηματιστικού κεφαλαίου και τα ενοποιεί σε ένα παγκόσμιο σύστημα. Τα κεφάλαια των πολυεθνικών εταιριών αντλούνται από πολλές πηγές, χωρίς να υφίσταται κάποιος εθνικός προσδιορισμός και αντίστοιχη είναι και η κατανομή των κερδών. Αυτή η διαδικασία είναι νέο φαινόμενο και δεν υπήρχε σε προηγούμενες δεκαετίες [Robinson 2014:149-153]. Αντίθετα οι Panitch και Gindin θεωρούν ισχυρό τον εθνικό προσδιορισμό των κεφαλαίων καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι η ανάδυση του υπερεθνικού χρηματιστικού κεφαλαίου επιβεβαιώνει την ύπαρξη της άτυπης αυτοκρατορίας των ΗΠΑ.

Κεφάλαιο και κράτος

Μια ακόμα διαφοροποίηση εντοπίζεται στις σχέσεις κεφαλαίου και κράτους. Ο Robinson συμφωνεί με τους Panitch και Gindin ότι το κράτος των ΗΠΑ λειτουργεί υπέρ των συμφερόντων του παγκόσμιου κεφαλαίου ως σύνολο. Παρόλαυτα θεωρεί αντιφατική την θέση τους, ότι ενώ αναγνωρίζουν αυτό τον ρόλο στο κράτος των ΗΠΑ, ταυτόχρονα επιμένουν στην ύπαρξη του “κεφαλαίου των ΗΠΑ” [Robinson 2014:154]. Αν το κεφάλαιο οργανωνόταν σε εθνική βάση, θα μπορούσε με μαρξικούς όρους να υπάρχει η **αυτοκρατορία των ΗΠΑ μόνο στον βαθμό που προωθούσε τα δικά της ιδιαίτερα συμφέροντα έναντι**

άλλων κεφαλαίων και όχι εποπτεύοντας τον παγκόσμιο καπιταλισμό. Αν δηλαδή ο κόσμος απαρτιζόταν από εθνικά κεφάλαια σε εξωτερική σύγκρουση, τότε θα ήταν ορθή μια ανάλυση περί διεθνοποίησης όπως αυτή των Panitch και Gindin. Όμως στον βαθμό οι συγκρούσεις δεν έχουν τέτοιο χαρακτήρα, το κεφάλαιο αποκτά υπερεθνικά χαρακτηριστικά.

Το υπερεθνικό κεφάλαιο και η παγκόσμια οικονομία αναδύθηκαν το 1970 διαμέσου υφιστάμενων θεσμικών δομών της παγκόσμιας οικονομίας και του διακρατικού συστήματος όπου οι ΗΠΑ ήταν ο ισχυρότερος παράγοντας. Ωστόσο για τον Robinson, από αυτό αποτελεί μια ανάλυση με ιστορικά χαρακτηριστικά και δεν συνάγεται από αυτήν η υπόθεση για την ύπαρξη αυτοκρατορίας με εθνική ταυτότητα. Θεωρώντας ότι η έννοια της αυτοκρατορίας συνεπάγεται τον έλεγχο, το προνόμιο και την υπεράσπιση συγκεκριμένων ταξικών μερίδων μέσω του κράτους, η ιδέα ότι το κράτος των ΗΠΑ προωθεί τον παγκόσμιο καπιταλισμό και ανταποκρίνεται στα παγκόσμια συμφέροντά του, είναι ανταγωνιστική με την ιδέα της αυτοκρατορίας, εκτός αν όπως αναφέρει μιλάμε *«για την αυτοκρατορία του παγκόσμιου κεφαλαίου»*. Με άλλα λόγια θεωρεί αντιφατικό τον ισχυρισμό ότι το κράτος των ΗΠΑ δεν υπερασπίζεται τα συμφέροντά του, αλλά τα συμφέροντά του κεφαλαίου σε παγκόσμια κλίμακα και διατυπώνει τελικά την κριτική ότι δεν θεμελιώνεται η ίδια η ύπαρξη της αυτοκρατορίας των ΗΠΑ [Robinson 2014:154].

Ο Robinson κάνει κριτική στην θεώρηση των Panitch και Gindin ότι διακριτοποιούν το σύστημα παραγωγής από το κεφάλαιο. Ενώ δηλαδή θεωρούν ότι το κεφάλαιο οργανώνεται σε εθνική βάση, θεωρούν ότι το σύστημα παραγωγής είναι υπερεθνικό. Αν η οργάνωση της παραγωγής παγκοσμιοποιείται, αυτό δεν μπορεί παρά να έχει επιπτώσεις στους όρους συγκρότησης των τάξεων. Μάλιστα επισημαίνει την αντίφαση μεταξύ της σημασίας που δίνουν οι Panitch και Gindin στην προέλευση του κεφαλαίου και την παρατήρηση ότι κεφάλαια από όλο τον κόσμο λειτουργούν εντός των ΗΠΑ [Robinson 2014:154-155]. Ο Robinson ασκεί επίσης κριτική στους Panitch και Gindin ως προς την υιοθέτηση της έννοιας του εθνικού κεφαλαίου ως εργαλείου ανάλυσης. Θεωρεί ότι τα τοπικά χαρακτηριστικά του κεφαλαίου ιδιαίτερα στις πολυεθνικές επιχειρήσεις δεν είναι πολύ ισχυρά, ενώ επίσης θεωρεί ότι το κεφάλαιο είναι ισχυρά κατακερματισμένο, διαπερατό από διάφορα δίκτυα και δεν μπορεί να αναλύεται ως ένα ενιαίο σύνολο (στο εθνικό επίπεδο εν προκειμένω) [Robinson 2014: 155]. Αντίθετα η παγκοσμιοποίηση των κυκλωμάτων του κεφαλαίου ξεδιπλώνεται εντός της παγκόσμιας οικονομίας, αναδιατάσσει την διανομή και συσσώρευση του κεφαλαίου σε σχέση με τα έθνη κράτη και τις υπερεθνικές ομάδες κεφαλαιοκρατών υπέρ των δευτέρων.

Ο Robinson τέλος, ασκεί κριτική στο ζήτημα της σχέσης κεφαλαίου και κράτους, λέγοντας ότι δεν μπορεί να αναλύονται χωριστά εφόσον είναι εσωτερικά συνδεδεμένα και αλληλοεξαρτώμενα. Το κράτος των ΗΠΑ για τον Robinson είναι το πιο ισχυρό τμήμα του

υπερεθνικού κρατικού μηχανισμού και παίζει σημαντικό ρόλο όχι στο πλαίσιο της άτυπης αυτοκρατορίας, αλλά αυξάνοντας την ισχύ του υπερεθνικού κεφαλαίου. Η ΥΑΤ χρησιμοποιεί τοπικά κράτη για να διαμορφώσει υπερεθνικές δομές και να τις εισάγει σε κράτη και περιοχές. Οι υπερεθνικές ελίτ χρησιμοποιούν το κράτος των ΗΠΑ για να επεκταθούν, να υπερασπιστούν και να σταθεροποιήσουν το παγκόσμιο καπιταλιστικό σύστημα. Το κράτος των ΗΠΑ είναι σημείο συμπύκνωσης πιέσεων από κυρίαρχες ομάδες από όλο τον κόσμο για την επίλυση προβλημάτων του παγκόσμιου καπιταλισμού και την διαφύλαξη της νομιμοποίησης του συστήματος. Με άλλα λόγια ο Robinson περιγράφει την αυτοκρατορία του παγκόσμιου κεφαλαίου η οποία όπως χαρακτηριστικά αναφέρει «μόνο για ιστορικούς λόγους έχει έδρα στην Ουάσιγκτον» [Robinson 2014:158-159]. Εδώ βέβαια θα μπορούσε κανείς να διακρίνει ένα σημείο τομής παρά την διαφορετική οπτική που υιοθετούν οι Robinson και Panitch. Το κράτος των ΗΠΑ ως τέτοιο έχει κυρίαρχο και κρίσιμο ρόλο στην διεθνή αναπαραγωγή του καπιταλιστικού συστήματος.

Παγκόσμιος καπιταλισμός και παγκοσμιοποίηση

Ο Robinson διαφοροποιείται από την θέση των Panitch και Gindin ότι ο καπιταλισμός απαρτίζεται από εθνικές τάξεις και έθνη κράτη τα οποία υπάρχουν -εντός ενός πλαισίου- ανταγωνισμού και συνεργασίας με εναλλασσόμενες συμμαχίες. Τα κράτη δηλαδή ως διακριτές μονάδες εντός ενός μεγαλύτερου συστήματος. Θεωρεί αυτή την ανάλυση μυωπική και ότι κάνει το λάθος να ορίζει την παγκοσμιοποίηση με όρους εμπορίου και όχι σχέσεων παραγωγής. Οι Panitch και Gindin ορίζουν δύο κύματα παγκοσμιοποίησης, το πρώτο στο τέλος του 19^{ου} αιώνα, το οποίο ανακόπηκε από τους παγκόσμιους πολέμους, και το δεύτερο στο τέλος του 20^{ου} αιώνα. Ο Robinson αντίθετα θεωρεί ισχυρές τις διαφορές μεταξύ των δύο αυτών περιόδων. Στο πρώτο κύμα υπάρχει αύξηση του εμπορίου μεταξύ των κρατών, με τα εθνικά τους προϊόντα, ενώ στο δεύτερο αναδιοργανώνεται η ίδια η παραγωγική διαδικασία και ο χρηματοπιστωτικός τομέας, βαθαίνει ο κατακερματισμός και η αποκέντρωση της παραγωγής σε μεγάλες αλυσίδες σε όλο τον κόσμο. Για τον Robinson η αναγνώριση αυτής της ποιοτικής διαφοράς οδηγεί στην επανεξέταση του κράτους, των ταξικών σχέσεων, και την σχέση μεταξύ παγκόσμιου κεφαλαίου και ΗΠΑ. Με άλλα λόγια οι διεθνείς χρηματικές ροές και η παγκόσμια οικονομία συγκροτούν μια ποιοτικά διαφορετική δομή που εμπλέκει την ίδια την παραγωγή, η οποία στο παρελθόν συγκροτούταν στην βάση των εθνικών οικονομιών. Για τον Robinson η περίοδος από το 1980 και μετά, αποτελεί μια νέα εποχή για τον παγκόσμιο καπιταλισμό, η οποία χαρακτηρίζεται από την παγκόσμια ολοκλήρωση της παραγωγής, του χρηματοπιστωτικού συστήματος, την εμφάνιση του υπερεθνικού κεφαλαίου, της υπερεθνικής αστικής τάξης και του υπερεθνικού κρατικού μηχανισμού [Robinson

2014:159-162]. Με βάση τον Robinson δεν υπάρχει αυτόνομη συσσώρευση σημαντικής κλίμακας εκτός της σφαίρας του παγκοσμιοποιημένου κεφαλαίου [Robinson 2004:92].

Διεθνείς σχέσεις και κρατικοκεντρισμός

Ο Robinson ασκεί κριτική στους Panitch και Gindin ότι δεν διαπραγματεύονται θεωρητικά το κράτος ούτε κάνουν μορφολογική ανάλυση του κεφαλαίου. Δίνουν δηλαδή βάση στην θεσμική ανάλυση και υιοθετούν μια κρατικοκεντρική προσέγγιση αναβαθμίζοντας σε κύριο δρώντα το κράτος των ΗΠΑ [Robinson 2014:162-163]. Αντίθετα ο Robinson, ασκεί κριτική από μια θέση που θεωρεί ότι αποτελεί μια πιο ταξική προσέγγιση, η οποία βλέπει το κράτος ως παράγωγο των κοινωνικών και ταξικών δυνάμεων. Αυτοί αναγνωρίζονται ως οι βασικοί δρώντες μέσω της συλλογικής οργάνωσης και μέσω θεσμών μεταξύ των οποίων είναι το κράτος. Με βάση αυτά, ο κρατικός μηχανισμός ενισχύει και αναπαράγει τις τάξεις και τις κοινωνικές ομάδες, τις ταξικές σχέσεις και πρακτικές, ωστόσο δεν είναι δρώντας από μόνος του [Robinson 2014:163].

4.2.2. Η κριτική του Jessop στον Panitch

Προλογίζοντας το βιβλίο των Panitch και Gindin [Panitch, Gindin 2004], ο Jessop επίσης θέτει (αρκετά πιο περιορισμένα από τον Robinson) κάποια σημεία κριτικής.

Διαφοροποίηση και διαχωρισμός

Η κριτική του Jessop στους Panitch και Gindin καταρχήν αναφέρεται στην διαφοροποίηση [*separation*] του οικονομικού και του πολιτικού και την υιοθέτηση του σχήματος της σχετικής αυτονομίας του κράτους. Κριτική δηλαδή στην θέση ότι το κράτος αποτελεί τον συλλογικό καπιταλιστή που διακρίνει τα μακροπρόθεσμα συμφέροντα του κεφαλαίου και δρα εν γένει αυτόνομα εκ μέρους του κεφαλαίου. Η κριτική εντοπίζεται στο γεγονός ότι οι Panitch και Gindin δεν επανα-ορίζουν την θέση του Πουλαντζά στις νέες συνθήκες. Για παράδειγμα, διατυπώνεται από τον Jessop η ένσταση ότι δεν είναι προφανής η στρατηγική χρησιμότητα του βαθμού χρηματιστικοποίησης της οικονομίας, η οποία ενώ αποτελεί κρατική στρατηγική παράγει τόσο σημαντικές οικονομικές κρίσεις. Τις τελευταίες δεκαετίες ο ρόλος των τραπεζών τροποποιήθηκε, καθώς από διαμεσολαβητές και διαχειριστές του ρίσκου στα κυκλώματα του κεφαλαίου, τείνουν προς την κερδοσκοπία σε μια επικίνδυνη κλίμακα. Ταυτόχρονα οι τράπεζες έχουν το δικαίωμα veto σε αποφάσεις της κυβέρνησης επειδή είναι τόσο ισχυρές και διασυνδεδεμένες με το κράτος. Η σχετική αυτονομία του κράτους λοιπόν, για τον Jessop, είναι πιο περίπλοκη από τον τρόπο που περιγράφουν οι Panitch και Gindin, λαμβάνοντας υπόψη τόσο τις στρατηγικές επιλογές του κράτους αλλά και την δυνατότητα αμφισβήτησής τους. Επιπλέον σημειώνει ότι δεν είναι σαφή τα όρια του

κράτους [Jessop 2013], καθώς και τα όρια μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού. Χρησιμοποιεί το παράδειγμα της κεντρικής τράπεζας των ΗΠΑ, η οποία δεν είναι σαφές αν είναι κρατικός μηχανισμός για την οργάνωση του ιδιωτικού τραπεζικού συστήματος, ή αν από την άλλη πλευρά είναι ένα κομβικό σημείο στην επιβολή της ταξικής ισχύος.

Η συγκρότηση του παγκόσμιου καπιταλισμού και της αυτοκρατορίας των ΗΠΑ

Ο Jessop ασκεί κριτική στους Panitch και Gindin από την πλευρά της δικής του ανάλυσης για την στρατηγική επιλεκτικότητα και τις διαμάχες που αυτή ενσωματώνει. Αναφέρει ότι ενώ αναλύονται οι στρατηγικές και οι πολιτικές που επιβίωσαν και κυριάρχησαν στην κατεύθυνση της συγκρότησης του παγκόσμιου καπιταλισμού και της άτυπης αυτοκρατορίας των ΗΠΑ, δεν αναλύονται οι στρατηγικές που δεν επιλέχθηκαν ή δεν επιβίωσαν. Επισημαίνει δηλαδή ότι στην ανάλυσή τους οι Panitch και Gindin, εξηγούν την ιστορική εξέλιξη κοιτώντας τις στρατηγικές, τις προτάσεις, τα σχέδια που προωθήθηκαν, αγνοώντας την συμβολή και τον ρόλο των άλλων στρατηγικών και της διαπάλης μεταξύ τους. Δεν υιοθετούν δηλαδή την θέση ότι η εξέλιξη των δομών του κράτους και των καθεστώτων εξαρτάται από την πάλη εντός των κρατικών μηχανισμών όπως την αναλύει ο Jessop, και παραπέμπουν τελικά σε έναν ιστορικό ντετερμινισμό [Jessop 2013].

4.3. Μια συγκριτική ανάγνωση

4.3.1. Η χρυσή εποχή του καπιταλισμού

Η αφήγηση της περιόδου που ονομάστηκε η «χρυσή εποχή» του καπιταλισμού (το διάστημα δηλαδή μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο έως την οικονομική κρίση της δεκαετίας του 1970) έχει αρκετά κοινά χαρακτηριστικά στην ανάλυση των Jessop, Panitch, Robinson. Το πιο βασικό όμως είναι ότι παρά το γεγονός ότι μοιράζονται ισχυρά ένα κοινό τόπο, την ίδια στιγμή η ανάλυση αυτής της περιόδου θεμελιώνει και την ανάλυση του σύγχρονου καπιταλισμού η οποία είναι αποκλίνουσα σε πολλά σημεία.

Την περίοδο αυτή αναγνωρίζεται ότι ο καπιταλισμός αναπτύσσεται διαμέσου του εθνικού κράτους σε σχετικά κλειστές οικονομίες. Ο ρόλος του κράτους στην διανομή του προϊόντος είναι σημαντικός και η εποχή χαρακτηρίζεται από ισχυρά κοινωνικά δικαιώματα, προστασία της εργασίας και ενίσχυση της κατανάλωσης διαμέσου της αμοιβής των εργατικών στρωμάτων. Ο Panitch επισημαίνει ότι το Bretton Woods αποτέλεσε κλειδί στην διατήρηση του κλειστού χαρακτήρα των οικονομιών, ενώ ο Jessop περιγράφει το υπόδειγμα του κεϋνσιανού κράτους ως ένα καθεστώς χωροχρονικής ρύθμισης το οποίο πλαισιώνει συνολικά τις διαδικασίες παραγωγής και αναπαραγωγής.

Ωστόσο, σε ένα δεύτερο επίπεδο μπορεί κανείς να εντοπίσει διαφοροποιήσεις. Ο **Panitch** θεωρεί ότι η διαδικασία αυτή, αποτέλεσε μια διαδικασία ανασυγκρότησης της παγκόσμιας καπιταλιστικής τάξης [*order*] (αν και στην βάση κλειστών οικονομιών στην αρχή), και με αυτή την έννοια συνέβαλε στο ελεύθερο εμπόριο εφόσον απελευθέρωσε την δυναμική της καπιταλιστικής παγκοσμιοποίησης. Αποτέλεσε δηλαδή ένα απαραίτητο πρώτο βήμα μετά την κατάρρευση της ευρωπαϊκής και ιαπωνικής οικονομίας για την θεμελίωση σε δεύτερο χρόνο της άτυπης αυτοκρατορίας των ΗΠΑ. Αντίθετα οι **Robinson και Jessop** παρότι αναγνωρίζουν ότι η μεταπολεμική ανασυγκρότηση είχε ως εγγυητή το κράτος των ΗΠΑ, δεν συνδέουν ισχυρά την περίοδο αυτή με την νέα φάση μετά την κρίση του 1970.

Η διευρυμένη καταστροφή κεφαλαίων, η όξυνση των ενδοϊμπεριαλιστικών ανταγωνισμών, η κατάρρευση της παγκόσμιας οικονομίας αλλά και η μετάβαση από την φάση της πολεμικής οικονομίας στην συνθήκη της καπιταλιστικής ανάπτυξης σε καιρό ειρήνης -δεδομένης και της πίεσης που ασκούσαν τα κράτη της πρώην ΕΣΣΔ, απαιτούσε ένα ειδικό καθεστώς συσσώρευσης. Για τους λόγους αυτούς φαίνεται ότι τις πρώτες δεκαετίες μετά τον πόλεμο κυριαρχεί το κεϋνσιανό κράτος της κοινωνικής προστασίας, της μαζικής κατανάλωσης, του κοινωνικού κράτους. Όροι δηλαδή πολιτικοί, ιστορικοί και κοινωνικοί επικαθορίζουν το περιβάλλον εντός του οποίου ανασυγκροτούνται σε νέα βάση οι καπιταλιστικές σχέσεις. Στην διαδικασία αυτή κεντρικό ρόλο, ρόλο εγγυητή αναλαμβάνει το κράτος των ΗΠΑ το οποίο παρεμβαίνει προκειμένου να εντάξει στον καπιταλιστικό κόσμο γεωγραφικές περιοχές και εθνικές οικονομίες ανακόπτοντας και την επέκταση της ΕΣΣΔ. Ωστόσο, ο ιδιαίτερος ρόλος του κράτους των ΗΠΑ αυτής της περιόδου δεν επικαθορίζει απαραίτητα και την κατάσταση μετά την κρίση του 1970.

4.3.2. Η οικονομική παγκοσμιοποίηση

Στην θεματική της οικονομικής παγκοσμιοποίησης οι Jessop, Panitch, Robinson υιοθετούν τρεις διαφορετικές προσεγγίσεις. Ο **Jessop** αναγνωρίζει πολλές και ποικίλες διαδικασίες που εμπλέκονται στην παγκοσμιοποίηση οι οποίες αναδιοργανώνουν ένα μεγάλο εύρος οικονομικών χώρων σε διαφορετικές χωρικές κλίμακες. Ωστόσο, την ίδια στιγμή αναγνωρίζει αντικειμενικά όρια στην διαδικασία αυτή, τονίζοντας τις αντιφάσεις της, και υποστηρίζει την θέση ότι η υπαρκτή της μορφή¹⁹ αποτελεί και την αποτύπωση των ορίων αυτών. Δεν θεωρεί δηλαδή εφικτή την βαθιά ενοποίηση σε οικονομικό και πολιτικό επίπεδο, αλλά κυρίως την ύπαρξη μορφών ανάπτυξης/εμβάθυνσης της διεθνοποίησης, του πολυεθνικού χαρακτήρα, της δικτύωσης και του συντονισμού των αγορών. Η παγκοσμιοποίηση εντάσσεται εντός ενός

¹⁹ κάποιες φορές χρησιμοποιεί τον όρο διεθνοποίηση για να αποτυπώσει το όριο αυτό

νέου υποδείγματος, αυτού του ΣΑΚ. Ο **Panitch** ο οποίος διαμεσολαβεί την ανάλυσή του από την θέση περί άτυπης αυτοκρατορίας των ΗΠΑ, στην παγκοσμιοποίηση αναγνωρίζει την ανάπτυξη μηχανισμών διεθνούς συνεργασίας υπό την αιγίδα του κράτους των ΗΠΑ, θεωρεί δηλαδή ότι αυτή αποτελεί μια μορφή ιμπεριαλισμού. Με βάση αυτή την προσέγγιση, η παγκοσμιοποίηση δεν είναι παρά μια διαδικασία ποιοτικά ανάλογη με αυτή που ξεδιπλώθηκε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα και ανακόπηκε από τους δύο παγκοσμίους πολέμους. Τέλος, ο **Robinson** στην παγκοσμιοποίηση αναγνωρίζει ένα νέο ποιοτικό στάδιο του καπιταλισμού, το οποίο χαρακτηρίζεται από την ανάδυση του υπερεθνικού κεφαλαίου και την ενσωμάτωση των περισσότερων χωρών του κόσμου, σε ένα νέο παγκόσμιο παραγωγικό και οικονομικό σύστημα.

Από τις τρεις αυτές αναλύσεις η θέση του Robinson στο ένα κομμάτι της φαίνεται πιο ισχυρή. Τα χαρακτηριστικά της περιόδου από το 1980 και μετά δεν φαίνεται να έχουν κάποια προηγούμενη αναλογία. Οι κινήσεις κεφαλαίων, οι διασύνδεση των αγορών, ο παγκόσμιος καταμερισμός εργασίας –χωρίς να εξαλείφονται τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά κάθε χώρας, συγκροτούν μια νέα συνθήκη. Μεγάλα τμήματα της παραγωγής μετακινούνται εδαφικά σε χώρες χαμηλού κόστους εργασίας, παραγωγικές διαδικασίες κατακερματίζονται σε όλη την υφήλιο, ενώ επίσης η κίνηση των κεφαλαίων και οι διεθνείς μηχανισμοί διασφάλισης του από κινδύνους αποτελούν νέα δεδομένα. Με αυτή την έννοια παρότι η διεθνοποίηση υφίσταται και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, η σημερινή πραγματικότητα φαίνεται να έχει ποιοτικά διαφορετικά χαρακτηριστικά. Σε αυτή την προσέγγιση άλλωστε, με μία έννοια συναινεί και η ανάλυση του Jessor όπου θεωρεί ότι η κρίση της δεκαετίας του 1970 γεννά το ΣΑΚ και όχι κάποιο υπόδειγμα το οποίο υπήρχε προπολεμικά.

4.3.3. Διαχωρισμός οικονομικού πολιτικού

Η σχεδόν κοινή τοποθέτηση των Jessor, Panitch, Robinson περί της ύπαρξης της οικονομικής παγκοσμιοποίησης, δεδομένης της απόκλισης τους στην εκτίμηση περί των μορφών κράτους, αναδεικνύει το θέμα της σχέσης οικονομικού και πολιτικού επιπέδου. Ο **Robinson** υποστηρίζει ότι εφόσον το οικονομικό επίπεδο είναι το πρωτεύον, αυτό θα πρέπει να καθορίζει και τις εξελίξεις στο επίπεδο του κράτους. Δεδομένου λοιπόν του γεγονότος ότι από το 1970 και έπειτα συμβαίνει μια μείζονα αλλαγή στο οικονομικό επίπεδο απαιτείται και μια νέα μορφή κράτους,. Η νέα αυτή μορφή είναι το υπερεθνικό κράτος. Ο **Panitch** υποστηρίζει την διαφοροποίηση κράτους και οικονομίας, την σχετική αυτοτέλεια του κράτους. Μπορεί η οικονομία να είναι παγκόσμια, ωστόσο η κρατική οργάνωση δεν αποτελεί απλά μια προβολή της οργάνωσης της οικονομίας, αλλά διαφοροποιείται από αυτήν. Με την σχετική του αυτονομία, το κράτος μπορεί να αντιδρά ή όχι στις κοινωνικές πιέσεις, ωστόσο περιορίζεται από το γεγονός ότι εξαρτάται από την ομαλή διαδικασία της συσσώρευσης του

104

κεφαλαίου. Ο **Jessop** προσεγγίζοντας την θέση του Panitch περιγράφει ένα καθεστώς σχετικής αυτονομίας του κράτους και οικοδομεί την μορφή του κράτους με την ευρεία έννοια διαμέσου των καθεστώτων χωροχρονικής ρύθμισης. Με αυτή την έννοια το ΣΑΚ ως ένα συνολικό υπόδειγμα (όχι μόνο για την παραγωγή, αλλά συνολικότερα για την οικονομία και την αναπαραγωγή) αντιστοιχεί στην διαμόρφωση των μορφών διακυβέρνησης και μεταδιακυβέρνησης. Η οικονομία στον βαθμό που συμβάλει καθοριστικά στην διαμόρφωση των καθεστώτων ρύθμισης διαμορφώνει και τις ίδιες τις κρατικές μορφές όμως δεν είναι ο μοναδικός δρώντας, και η επίδραση της φιλτράρεται μέσα από μορφές και επιλεκτικότητες που συγκροτούν την αυτονομία του κράτους.

Οι Jessop, Panitch, Robinson εκκινούν από την μαρξική ανάλυση περί πρωτεύουσας θέσης του οικονομικού επιπέδου και συμφωνούν στο ότι αλλαγές στην οικονομία έχουν αποτυπώσεις στην συγκρότηση των κρατικών μορφών και των καθεστώτων. Ωστόσο, από αυτό το σημείο ξεδιπλώνονται διαφοροποιήσεις. Η θέση που φαίνεται να προσεγγίζει καλύτερα την πραγματικότητα είναι ότι οι αποτυπώσεις στο επίπεδο του κράτους δεν αποτελούν ευθεία αντανάκλαση των εξελίξεων στο οικονομικό πεδίο. Φιλτράρονται, διαμορφώνονται καθώς μεταβαίνουν από το επίπεδο αυτό και περνούν στο πολιτικό. Η ιδέα της σχετικής αυτοτέλειας του κράτους περιγράφει αυτή την δυναμική, η οποία επικυρώνεται μέσα από μηχανισμούς διαμεσολάβησης όπως τους περιγράφει και ο Jessop. Είναι δυνατόν λοιπόν η κυκλοφορία αγαθών, κεφαλαίων αλλά και ο καταμερισμός της εργασίας να γίνεται σε ένα βαθμό σε παγκόσμιο επίπεδο, ωστόσο η διαχείριση των πολιτικών ζητημάτων και λειτουργιών να γίνεται εντός του πλαισίου της μεταδιακυβέρνησης και όχι εντός μιας παγκόσμιας κυβέρνησης. Αυτό όμως μόνον εφόσον υπάρχει η διακλιμακική αναδιάρθρωση όπως την θέτει ο Jessop, εφόσον δηλαδή διαμορφώνεται ένα διεθνές πεδίο όπου επιτελούνται οι λειτουργίες συντονισμού/σύγκλισης για την διαμόρφωση ενός σχετικά ενιαίου νομικού, οικονομικού και πολιτικού έδαφους.

4.3.4. Οι υπερεθνικοί οργανισμοί και οι μηχανισμοί ενσωμάτωσης

Στην νέα αυτή συνθήκη και οι Jessop, Panitch, Robinson εντοπίζουν την αυξημένη ισχύ των υπερεθνικών οργανισμών. Ο **Jessop** στο πλαίσιο της διακλιμακικής αναδιάρθρωσης εντός του σουμπετεριανού κράτους διαβλέπει μεταφορά εξουσιών στους υπερεθνικούς οργανισμούς προκειμένου να γίνει η διαχείριση της διεθνοποίησης. Ωστόσο επισημαίνει ότι στην διαμόρφωση αυτών των υπερεθνικών θεσμών κεντρικό ρόλο έχουν και τα ίδια τα κράτη. Διαμέσου αυτής της μεταφοράς τοπικές/εθνικές οικονομίες εντάσσονται στην παγκοσμιοποιημένη αγορά. Ο **Panitch** θεωρεί ότι οι υπερεθνικοί οργανισμοί αποτελούν κομμάτι της διαδικασίας ολοκλήρωσης των εθνικών κρατών στο παγκοσμιοποιημένο οικονομικό σύστημα της άτυπης αυτοκρατορίας των ΗΠΑ. Οι θεσμοί αυτοί δεν έχουν έναν

αυτοτελή ρόλο, απαιτείται δηλαδή και η δράση των εθνικών κρατών. Ο Panitch δίνει μεγάλη έμφαση στους μηχανισμούς ενσωμάτωσης των εθνικών κρατών και οικονομιών στην παγκόσμια οικονομία, είτε μέσω των πολυεθνικών εταιριών και της πίεσης που ασκούν για την εφαρμογή συγκεκριμένων οικονομικών πολιτικών, είτε μέσω των υπερεθνικών οργανισμών. Παρότι αυτή δεν περιγράφεται με έναν εργαλειακό τρόπο επιβολής, στην ουσία οι οργανισμοί αυτοί για τον Panitch μάλλον έχουν αυτό τον ρόλο. Τέλος, ο **Robinson** αναγνωρίζει κομβική θέση στους υπερεθνικούς οργανισμούς ως τμήματα του υπερεθνικού κράτους. Οι οργανισμοί αυτοί παράγουν πολιτική, καθορίζουν τις στρατηγικές και στην συνέχεια τα εθνικά κράτη ως ιμάντες μεταβίβασης τις υλοποιούν. Κομμάτι της διαδικασίας ενσωμάτωσης στην παγκόσμια αγορά είναι και οι πολυεθνικές εταιρίες.

Και από τις τρεις αναλύσεις καθίσταται σαφές ότι τα περιθώρια για άσκηση αυτόνομης πολιτικής από τα εθνικά κράτη, στην περίοδο από το 1970 και ύστερα έχουν συρρικνωθεί σημαντικά. Φαίνεται ότι το κεφάλαιο και συνεκδοχικά τα κράτη πιέζονται για την ενσωμάτωσή τους στα διεθνή κυκλώματα συσσώρευσης. Αυτό σχετίζεται τόσο με τις πιέσεις του ιμπεριαλισμού και τις ανισομετρίες στην ισχύ των επιμέρους κρατών όπως επισημαίνει ο Panitch, αλλά και με το γεγονός ότι το κεφάλαιο εκτός των κυκλωμάτων αυτών φαίνεται να είναι μη ανταγωνιστικό. Η δυνατότητα του κεφαλαίου εντός των διεθνών κυκλωμάτων να έχει πρόσβαση σε αγορές, γνώση, πόρους, τεχνολογία, εργασία είναι σαφώς ισχυρότερη σε σχέση με ένα εθνικά οριοθετημένο κεφάλαιο. Στην βάση αυτή τα κράτη ενσωματώνονται στα κυκλώματα συσσώρευσης ενοποιώντας ως ένα βαθμό τις πολιτικές τους στην μήτρα του νεοφιλελευθερισμού. Ο ρόλος των υπερεθνικών οργανισμών είναι ισχυρά αναβαθμισμένος. Η ορολογία των “δανείων πολιτικής” που αναφέρει ο Robinson για τα δάνεια προς τα κράτη είναι χαρακτηριστική. Η πρόσβαση των κρατών σε δάνεια δίνεται με όρους την ενσωμάτωση των κρατών σε διεθνείς νομικούς κανόνες που εγγυώνται το ελεύθερο εμπόριο, την ισότιμη μεταχείριση των διεθνών κεφαλαίων την ενσωμάτωση δηλαδή στην μήτρα του νεοφιλελεύθερου υποδείγματος. Συνεπώς οι υπερεθνικοί οργανισμοί ως τέτοιοι έχουν αυξημένο ρόλο στην παραγωγή και εφαρμογή αυτών των πολιτικών. Η διαμόρφωσή τους είναι αποτέλεσμα της διαπάλης πολλών παραγόντων όπως επισημαίνει ο Jessop. Ωστόσο, η επίδραση των κρατών δεν είναι ισότιμη, είναι ανισόμετρη με βάση την οικονομική, πολιτική και στρατιωτική ισχύ, ενώ επίσης σε αυτή την διαδικασία εμπλέκονται και δυνάμεις εκτός των εθνικών κρατών όπως μερίδες του υπερεθνικού κεφαλαίου²⁰.

²⁰ κεφαλαίων δηλαδή που δεν δραστηριοποιούνται κατά βάση εντός των ορίων ενός κράτους, αλλά κινούνται εντός του παγκοσμιοποιημένου οικονομικού κυκλώματος.

4.3.5. Εργασία-κεφάλαιο, παγκόσμιο προλεταριάτο και η αναπαραγωγή

Η νέα αυτή φάση της καπιταλιστικής παραγωγής σηματοδοτεί και τον επαναπροσδιορισμό των σχέσεων κεφαλαίου εργασίας. Οι Jessop, Panitch, Robinson σημειώνουν στην νέα αυτή περίοδο την ισχυροποίηση του κεφαλαίου έναντι της εργασίας. Ο **Robinson** επισημαίνει την προς τα κάτω εξομοίωση των συνθηκών εργασίας, την κατάργηση των σωματείων, την υπερεκμετάλλευση των μεταναστών, την επιμήκυνση της εργάσιμης μέρας, την ανάδυση ενός νέου παγκοσμίου πληθυσμού φτωχών και ανέργων. Θεωρεί ότι το προλεταριάτο διαστρωματώνεται λιγότερο με εθνικούς όρους και περισσότερο με κοινωνικούς αντανακλώντας την τάση εξίσωσης των συνθηκών συσσώρευσης παγκοσμίως. Η προσέγγιση αυτή καταλήγει στο συμπέρασμα ότι διαμορφώνεται το παγκόσμιο προλεταριάτο. Ο **Panitch** στον νεοφιλελευθερισμό βλέπει την συνολική πολιτική απάντηση στα μεταπολεμικά δημοκρατικά κεκτημένα των υποτελών τάξεων, τα οποία αποτελούσαν φραγμούς στην συσσώρευση του κεφαλαίου. Ο νεοφιλελευθερισμός όχι μόνο αναίρεσε τα κεκτημένα αυτά, αλλά υπονόμωσε και τα θεσμικά τους θεμέλια, εφόσον μετασχημάτισε την ιεραρχία των κρατικών θεσμών. Ο **Jessop** τονίζει ότι το ΣΑΚ σε αντίθεση με το ΚΕΚΚΕ ενδιαφέρεται κυρίως για την παροχή κοινωνικών υπηρεσιών που ωφελούν τις εταιρίες και συνεπώς υποσκάπτει τις εργατικές κατακτήσεις και το κοινωνικό κράτος. Ιδιαίτερη σημασία έχει η επισήμανση του Jessop ότι ο νεοφιλελευθερισμός τείνει να θεωρεί την εργασία σαν ένα αφηρημένο, υποκαταστάσιμο συντελεστή παραγωγής ανάμεσα σε άλλους, ο οποίος αναζητείται οπουδήποτε στον κόσμο μπορεί να αγοραστεί φθηνότερα.

Η αναδιοργάνωση της παραγωγής, της εμπορικής κυκλοφορίας και της κίνησης των κεφαλαίων σε διεθνές επίπεδο συμπίεζει τις κατακτήσεις και τα δικαιώματα των υποτελών τάξεων. Το άνοιγμα της καπιταλιστικής παραγωγής σε παγκόσμιο επίπεδο πιέζει τόσο τις ίδιες τις κρατικές πολιτικές προς την μείωση των κοινωνικών δαπανών, όσο και το ίδιο το κεφάλαιο στην κατεύθυνση της συμπίεσης του κόστους εργασίας προκειμένου αυτό να καταστεί ανταγωνιστικό. Η τάση αυτή ενισχύεται εφόσον η πραγματοποίηση της υπεραξίας δεν διεξάγεται εντός των ορίων του εθνικού κράτους, συνεπώς δεν είναι αναγκαία η ενίσχυση της λαϊκής κατανάλωσης μέσω των μισθών. Επίσης, η δυνατότητα του κεφαλαίου να αναζητά την εργασία όχι αποκλειστικά εντός των ορίων του εθνικού κράτους, το ενισχύει ακόμα περισσότερο. Ωστόσο, και στις τρεις αναλύσεις απουσιάζει η συμβολή της πάλης των υποτελών τάξεων. Τα κοινωνικά δικαιώματα και οι πολιτικές δεν σχετίζονται αποκλειστικά με τους οικονομικούς νόμους, τους κύκλους και τα υποδείγματα συσσώρευσης, αλλά και με την διεκδικητικότητα των υποτελών τάξεων. Όπως επισημαίνει ο Panitch -αν και περιορισμένα, η περίοδος μετά το 1980 σήμανε την υποχώρηση των λαϊκών διεκδικήσεων,

των απελευθερωτικών κινημάτων, αλλά και μετά το 1991 την κατάργηση της ΕΣΣΔ. Οι εξελίξεις αυτές σηματοδότησαν την πλατύτερη ενσωμάτωση χωρών εντός των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής και τελικά την ισχυροποίηση του ίδιου του κεφαλαίου.

Η προσέγγιση του **Robinson** περί παγκόσμιου προλεταριάτου φαίνεται να παραβλέπει τις ιδιαίτερες συνθήκες συγκρότησης της ίδιας της εργατικής τάξης. Παρότι η οικονομία εμφανίζει ενοποιητικές τάσεις σε παγκόσμιο επίπεδο, οι συνθήκες εργασίας και διαβίωσης της εργατικής τάξης ανά την υφήλιο είναι πολύ διαφορετικές, και συνεπώς η θέση περί ενοποίησης του προλεταριάτου σε παγκόσμιο επίπεδο δεν φαίνεται ισχυρή. Αντίθετα θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι η ανισομετρία στις ιμπεριαλιστικές σχέσεις διατηρείται, έχει σημαντικό ρόλο, και αντανακλάται και στους όρους διαβίωσης και της εργατικής τάξης. Η κατανάλωση και η πρόσβαση της εργατικής τάξης του δυτικού κόσμου σε αγαθά είναι ασύγκριτα διαφορετική από αυτήν της εργατικής τάξης χωρών της Ασίας ή της Αφρικής. Άλλωστε ως ένα βαθμό, και η λαϊκή κατανάλωση στον δυτικό κόσμο στηρίζεται και στην μεταφορά πλούτου από τον τρίτο κόσμο.

Οι Jessop και Robinson πολύ εύστοχα εντοπίζουν την αντίφαση που οξύνει η διαδικασία της παγκοσμιοποίησης ως προς την αναπαραγωγή της ίδιας της εργασίας. Ο **Robinson** επισημαίνει ότι διαφαίνεται μια ιστορική τάση όπου το κεφάλαιο εφόσον δεν εξαρτάται από την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης σε τοπικό επίπεδο, δεν έχει ανάγκη να πληρώσει για την αναπαραγωγή της. Ο **Jessop** επισημαίνει επίσης σχετικά με το ζήτημα της αναπαραγωγής, ότι όταν η εμπορευματοποίηση αγγίζει όλες τις κοινωνικές σφαίρες, καθίσταται απαραίτητο ένα εξωοικονομικό περιβάλλον για να διασφαλίσει τις συνθήκες της ύπαρξής του ίδιου του κεφαλαίου. Η αποξήλωση του κοινωνικού κράτους, η συμπίεση των εργατικών δικαιωμάτων, τάσεις οι οποίες βαθαίνουν όλες τις δεκαετίες μετά το 1970 υπονομεύουν την ίδια την διαδικασία αναπαραγωγής της εργασίας και τελικά τις καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής.

4.3.6. Εθνική αστική τάξη και εθνικό κεφάλαιο

Η συζήτηση περί ύπαρξης ή μη εθνικής αστικής τάξης και κεφαλαίου αποτελεί ίσως έναν από τους σημαντικότερους κόμβους για την ανάλυση της σχέσης του εθνικού κράτους και της παγκοσμιοποίησης. Ο **Panitch** υποστηρίζει την θέση ότι το εθνικό κεφάλαιο με την έννοια των διακριτών χαρακτηριστικών του δεν εξαφανίζεται, ούτε επίσης και ο οικονομικός ανταγωνισμός μεταξύ των κέντρων συσσώρευσης. Ωστόσο διαχωρίζει το εθνικό κεφάλαιο των ΗΠΑ από τα υπόλοιπα. Το κεφάλαιο των ΗΠΑ διεισδύει διεθνώς διευρύνοντας την άτυπη αυτοκρατορία των ΗΠΑ. Στην διαδικασία αυτή, όπως αναφέρει, τα κράτη εξαρθρώνονται και τείνουν να μην εκπροσωπούνται πλέον από μια συνεκτική και ανεξάρτητη

εθνική αστική τάξη. Ο **Robinson**, όπως φάνηκε και στις πρώτες ενότητες του κεφαλαίου αυτού ασκεί κριτική στην θέση αυτή. Θεωρεί αντιφατική την θεώρηση περί εθνικής αστικής τάξης (των ΗΠΑ εν προκειμένω) η οποία υπηρετεί τα συμφέροντα του παγκόσμιου καπιταλισμού και όχι τα ιδιαίτερα δικά της. Ο Robinson υποστηρίζει ότι η αστική τάξη συγκροτείται σε παγκόσμιο/υπερεθνικό επίπεδο, όπως αντίστοιχα και η εργατική. Θεωρεί δηλαδή ότι η ίδια η κεφαλαιακή σύνθεση, αλλά και η δραστηριότητα των πολυεθνικών εταιριών ακυρώνουν την όποια συζήτηση περί εθνικών κεφαλαίων. Είναι αδύνατο να δοθεί ένα πρόσημο εθνικού χαρακτήρα στις πολυεθνικές εταιρίες καθώς τόσο η ίδια η δραστηριότητα παραγωγής και πώλησης, όσο και ο διαμοιρασμός των κερδών δεν μπορούν να εντοπιστούν σε χωρικό επίπεδο. Ενδεικτικό είναι ότι ο Robinson αναφέρει ότι οι μαρξιστές θα πρέπει να ξανασκεφτούν το επιχείρημα ότι "το προλεταριάτο κάθε χώρας πρέπει να διευθετήσει τα πράγματα με την δική του αστική τάξη". Η εθνική αστική τάξη πλέον είναι η υπερεθνική. Ο **Jessop** φαίνεται ότι σχετικοποιεί τις κλίμακες και δίνει έμφαση περισσότερο στις δομές, τους θεσμούς και τους οργανισμούς παρά στην συμβολή μερίδων όπως αυτή που περιγράφεται υπό τον όρο εθνικό κεφάλαιο. Η συμβολή των κοινωνικών δυνάμεων διαμεσολαβείται από τους κρατικούς θεσμούς και τις διάφορες κλίμακες, συνεπώς λιγότερο εξετάζεται αυτοτελώς.

Η παγκοσμιοποίηση φαίνεται ότι επηρεάζει την συγκρότηση της παραγωγής, των κρατών και συνεκδοχικά και την συγκρότηση του ίδιου του κεφαλαίου. Φαίνεται δηλαδή ότι το κυρίαρχο τμήμα του κεφαλαίου είναι όντως αυτό που έχει υπερεθνικά χαρακτηριστικά (με την έννοια ότι δεν εντοπίζει την δράση του σε ένα χώρο, αλλά σε μια περιοχή που οργανώνεται με βάση την παγκοσμιοποιημένη οικονομία). Τα συμφέροντά του υπηρετούνται μέσα από την καλή, ομαλή και συμβατή με το διεθνές πλαίσιο λειτουργία αυτών των κυκλωμάτων συσσώρευσης, και μέσα από τα ίδια τα εθνικά κράτη εφόσον αυτά εγγυώνται από την δική τους την πλευρά την ενσωμάτωση των τοπικών οικονομιών στα κυκλώματα αυτά. Επίσης, όντως οι μορφές των μεγάλων πολυεθνικών εταιριών πολλές φορές δεν μπορούν να εγγραφούν εντός της μιας ή της άλλης εθνικής τάξης. Άλλωστε και το συμφέρον που συγκροτούσε την ίδια την έννοια του εθνικού κεφαλαίου, την άσκηση πίεσης για προστατευτισμό, προνομιακή μεταχείριση από την πλευρά του κράτους, περιορίζεται σημαντικά λόγω της υιοθέτησης της τάσης για πιο ισότιμη αντιμετώπιση των κεφαλαίων, τον περιορισμό μορφών προστατευτισμού στην λογική ενιαίας/ων ανταγωνιστικής/ων αγοράς/ων.

Ωστόσο, από την άλλη πλευρά η θέση του Robinson περί συγκρότησης υπερεθνικής αστικής τάξης προκαλεί ερωτηματικά. Αυτό διότι μπορεί να διαμορφώνεται μια κατηγορία κεφαλαίων που δραστηριοποιούνται κυρίως εντός των διεθνών κυκλωμάτων, ωστόσο αυτό απέχει από την συγκρότηση των τμημάτων αυτών σε τάξη, με την μαρξική έννοια εφόσον οι τάξεις

ορίζονται στο πεδίο της πάλης των τάξεων. Το πεδίο της ταξικής πάλης είναι το πεδίο των κοινωνικών σχηματισμών, το οποίο εν πολλοίς ακόμα σχηματοποιείται στα εθνικά κράτη ή και ως ένα βαθμό σε κάποιες υπερεθνικές ολοκληρώσεις (π.χ. ΕΕ) και όχι σε διεθνές επίπεδο.

4.3.7. Το εθνικό κράτος

Ο ρόλος του εθνικού κράτους είναι ένα από τα κεντρικά σημεία της ανάλυσης των Jessop, Panitch και Robinson. Κανείς δεν υποστηρίζει ρητά την εξαφάνιση του εθνικού κράτους ως τέτοιου αν και στις κλιμακώσεις τους, οι μετασχηματισμοί που περιγράφονται αποδίδουν αρκετά διαφορετικούς ρόλους στα εθνικά κράτη.

Για τον **Robinson**, η λειτουργία του έθνους κράτους μετασχηματίστηκε μετά την δεκαετία του 1970 από την παραγωγή εθνικής πολιτικής, στην διαχείριση και υλοποίηση των πολιτικών που διαμορφώθηκαν μέσα από υπερεθνικούς θεσμούς. Η τάση που παρατηρείται έκτοτε είναι η ενσωμάτωση του εθνικού στο υπερεθνικό κράτος υπό την ηγεμονία του δεύτερου. Οι υπερεθνικές κοινωνικές δυνάμεις εισάγουν την δομική τους εξουσία πάνω στα κράτη και ταυτόχρονα τα εθνικά κράτη μετατρέπονται σε ενεργούς παράγοντες προώθησης της παγκοσμιοποίησης. Ο ρόλος που παραμένει στο εθνικό κράτος σχετίζεται με βασικές αναπαραγωγικές λειτουργίες ενταγμένες όμως στο πλαίσιο του ΥΚ.

Για τον **Panitch**, στην νέα συνθήκη, το κράτος παίρνει την μορφή ενός διαμεσολαβητή μεταξύ των εξωτερικά θεσπισμένων πολιτικών προτεραιοτήτων και των εσωτερικών κοινωνικών δυνάμεων στις οποίες παραμένει υπόλογο. Το κέντρο βάρους μετακινείται από τις εθνικές οικονομίες, στην παγκόσμια οικονομία, αλλά τα κράτη έχουν την ευθύνη και για τις δύο. Ο Panitch θεωρεί ότι ο ρόλος του κράτους υφίσταται όχι μόνο στο εσωτερικό πεδίο, αλλά και εκτός του, εφόσον το κράτος αποτελεί το φορέα που οργανώνει την διαδικασία της ενσωμάτωσης στον διεθνή καπιταλιστικό ανταγωνισμό. Αυτό με την έννοια της διασφάλισης της αποτελεσματικής υλοποίησης των δεσμεύσεων, έτσι ώστε να υλοποιούνται οι πολιτικές της παγκόσμιας τάξης στο τοπικό επίπεδο [Panitch 1994:71-72]. Το κράτος διαχειρίζεται τις αναπαραγωγικές λειτουργίες αλλά και τις εξωτερικές σχέσεις. Πέραν αυτών, το κράτος έχει την ευθύνη σταθεροποίησης των ισοτιμιών χρήματος, τον περιορισμό των κρίσεων, την ίδρυση ειδικών οργανισμών για την διευκόλυνση της συσσώρευσης και με αυτή την έννοια έχει κεντρικό ρόλο στην λειτουργία του καπιταλισμού και την εδραίωση της φιλελεύθερης [liberal] δημοκρατίας.

Ο **Jessop** υποστηρίζει ότι το εθνικό κράτος στην μεταφορντική εποχή χάνει τον πρωτεύοντα ρόλο του. Η αναδόμηση των χωροχρονικών κλιμάκων αναβαθμίζει άλλα επίπεδα (διεθνές, τοπικό, περιφερειακό) τα οποία αποχτούν ιδιαίτερο ρόλο στην παραγωγή και την αναπαραγωγή των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής, χωρίς ωστόσο να αναδεικνύεται

κάποιο επίπεδο ως πρωτεύον. Στη διαδικασία αυτή, δεν είναι το κράτος που πιέζεται από την παγκοσμιοποίηση, αλλά συγκεκριμένες μορφές κρατών με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά όπως το κεϋνσιανό κράτος της «χρυσής εποχής». Παρά δηλαδή τις διάφορες αλλαγές, τάσεις, αλλά και τις αντίρροπες τάσεις που εκδηλώνονται, δεν συγκροτείται μια δυναμική που αμφισβητεί το κράτος ως τέτοιο. Ο Jessop καταλήγει στην θέση ότι «το κράτος λειτουργεί ως σύνδεσμος εξουσίας, δηλαδή ως κομβικό σημείο εντός ενός ευρύτερου πολιτικού συστήματος καθώς και ως δεξαμενή εξουσίας. Είναι δηλαδή εκείνος ο σημαντικός κόμβος στον οποίο διασταυρώνονται οι διαφορετικές κλίμακες και μέσω αυτού του δρόμου ανακτά μέρος από τον χαμένο ρόλο του. Με βάση τα παραπάνω, ένα αναδομημένο εθνικό κράτος παραμένει κεντρικός μηχανισμός για την διαχείριση των αναδυόμενων χωρο-χρονικών μητρών του καπιταλισμού. Πέραν αυτού του κεντρικού ρόλου, εντός του γεωγραφικού πεδίου ευθύνης του, το κράτος συμμετέχει ενεργά στον σχηματισμό των μορφών των καθεστώτων της διεθνούς πολιτικής. Συμβάλει δηλαδή σε πολλαπλά επίπεδα στην αναδόμηση του σύγχρονου καπιταλισμού.

Οι τρεις αυτές προσεγγίσεις είναι σαφώς διαφοροποιημένες αν και συζητούν σε κοινή βάση τον ρόλο του εθνικού κράτους εντός μιας συνθήκης παγκοσμιοποιημένης οικονομίας. Παρότι ο Robinson δεν υποστηρίζει ανοιχτά την παράκαμψη του εθνικού κράτους (από τους υπερεθνικούς οργανισμούς και το υπερεθνικό κράτος), υποβαθμίζει τον ρόλο και τις πολιτικές δυνατότητές του στο επίπεδο ενός ιμάντα μεταβίβασης πολιτικών, ακυρώνοντας ουσιαστικά και την ίδια την κρατική λειτουργία και εξουσία. Αντίθετα φαίνεται ότι το εθνικό κράτος διατηρεί κάποιες λειτουργίες όπως αυτή της οργάνωσης της παραγωγής, της διατήρησης της κοινωνικής συνοχής, τους μηχανισμούς καταστολής και ιδεολογικής ηγεμονίας του κεφαλαίου, την εγγύηση για την ενσωμάτωση στα παγκόσμια κυκλώματα συσσώρευσης. Με αυτή την έννοια, αν και δρα εντός του πλαισίου της παγκοσμιοποίησης και συνεπώς δεν έχει τον ρόλο και την ισχύ που είχε στην φορντική εποχή σχετικά με την παραγωγή πολιτικής, αποτελεί ένα κομβικό επίπεδο οργάνωσης της καπιταλιστικής παραγωγής και όχι ένα διεκπαιρεωτικό. Άλλωστε μελετώντας το αντίστροφο, αυτό φαίνεται και από τα κοινωνικά πειράματα της λατινικής Αμερικής που ξεδιπλώθηκαν τις τελευταίες δεκαετίες. Φαίνεται δηλαδή ότι κεντρικό σημείο συμπίκνωσης της σύγκρουσης μεταξύ διαφορετικών πολιτικών ήταν το εθνικό κράτος, και ότι η επικράτηση διαφορετικών στρατηγικών στο επίπεδο του εθνικού κράτους αρκούσε (όχι χωρίς αντιφάσεις) για την υιοθέτηση πολιτικών στρατηγικών εκτός του νεοφιλελεύθερου πλαισίου.

4.3.8. Το υπερεθνικό κράτος και ο ιμπεριαλισμός

Ένα κεντρικό σημείο διαφοροποίησης των Jessop, Panitch, Robinson είναι η μορφή οργάνωσης της εξουσίας και της καπιταλιστικής παραγωγής στο διεθνές επίπεδο. Ο

Robinson υποστηρίζει την ύπαρξη του υπερεθνικού κράτους, το οποίο, αν και περιγράφεται περισσότερο ως ένα δίκτυο που αποτελείται από μετασχηματισμένα και εξωτερικά ενταγμένα σε ολοκληρώσεις εθνικά κράτη (μαζί με τα υπερεθνικά οικονομικά και πολιτικά φόρουμ), προσδιορίζεται με τον όρο «κράτος». Η οικονομική παγκοσμιοποίηση αποχτά πολιτική μορφή οργάνωσης διαμέσου του ΥΚ το οποίο ενσωματώνει υπό την ηγεμονία του τα εθνικά κράτη. Σε αυτή την διαδικασία το κράτος των ΗΠΑ έχει κομβικό ρόλο, εκπροσωπώντας ωστόσο τα συμφέροντα της υπερεθνικής ελίτ, αναλαμβάνοντας το σκέλος της στρατιωτικής κυριαρχίας σε παγκόσμιο επίπεδο υπέρ των πολυεθνικών εταιριών. Ωστόσο, η ενσωμάτωση εδαφών/οικονομιών στο υπερεθνικό κράτος γίνεται διαμέσου κυρίως οικονομικών και δευτερευόντως στρατιωτικών μηχανισμών. Ο **Panitch** υποστηρίζει ότι η οργάνωση της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας γίνεται διαμέσου της άτυπης αυτοκρατορίας των ΗΠΑ. Διαμορφώνεται δηλαδή ένας υπερ-ιμπεριαλισμός όπου οι ενδοϊμπεριαλιστικοί ανταγωνισμοί εξακολουθούν να υφίστανται, αλλά χωρίς όμως να αμφισβητείται η παγκόσμια ηγεμονία των ΗΠΑ. Ο ιμπεριαλισμός αυτός ασκείται κυρίαρχα με οικονομικά μέσα και η στρατιωτική/επεκτατική του πλευρά παρότι παραμένει ενεργή, έχει δευτερεύουσα σημασία. Ο **Jessop** φαίνεται να ασχολείται λιγότερο με τα ζητήματα του ιμπεριαλισμού. Παρότι στην ανάλυσή του κεντρική θέση έχει η διακλιμακική αναδιάρθρωση, εντός της οποίας εντάσσεται και το διεθνές επίπεδο, δεν δίνει έμφαση στις ασυμμετρίες ισχύος εντός του. Μάλιστα υποστηρίζει ότι η ισχύς του εθνικού κράτους στο πλαίσιο της διεθνοποίησης εξαρτάται κατά κύριο λόγο από την συνοχή του κυρίαρχου μπλοκ. Δηλαδή εξαρτάται από τους εσωτερικούς όρους, τις συμμαχίες, την διαχείριση εντός του έθνους κράτους και τον τρόπο που εσωτερικεύονται οι ενδοϊμπεριαλιστικοί ανταγωνισμοί. Παρότι δευτερευόντως αναγνωρίζει την συμβολή των ανταγωνισμών αυτών, θεωρεί ότι η όποια επίδραση διαμεσολαβείται από το εθνικό κράτος, και συνεπώς δεν αναγνωρίζεται ως μια δυναμική με αυτοτελή χαρακτηριστικά.

Με έναν ιδιαίτερο τρόπο δηλαδή, οι θέσεις των Robinson και Panitch συγκλίνουν, ως προς την στρατηγική και τα συμφέροντα που υπηρετούνται, αν και αναγνωρίζουν διαφορετικό ρόλο στο κράτος των ΗΠΑ. Είτε με την μορφή του υπερεθνικού κεφαλαίου και την αρωγή των ΗΠΑ, είτε με την μορφή της αυτοκρατορίας η οποία εκπροσωπεί τα συμφέροντα του υπερεθνικού κεφαλαίου, διαμορφώνεται στο διεθνές επίπεδο μια λειτουργία που προωθεί συγκεκριμένα συμφέροντα και θέτει το πλαίσιο λειτουργίας των κρατών. Ωστόσο, σε ένα δεύτερο επίπεδο, η σημαντική συμβολή του Panitch είναι η επαναφορά με νέους όρους του ιμπεριαλισμού στην συζήτηση περί παγκοσμιοποίησης της οικονομίας και των διευθετήσεων στο πολιτικό επίπεδο. Οι ανισομετρίες ισχύος πολιτικής, οικονομικής, στρατιωτικής υφίστανται και είναι ισχυρές, επιδρώντας στους όρους συγκρότησης των διεθνών καθεστώτων συσσώρευσης και εξηγούν και τον ηγεμονικό ρόλο των ΗΠΑ στις διεθνείς

σχέσεις. Οι ενδοϊμπεριαλιστικοί ανταγωνισμοί μπορεί να μην οξύνονται με τον τρόπο των αρχών του 20^{ου} αιώνα, ωστόσο στρατιωτικού τύπου επεμβάσεις/συγκρούσεις διεξάγονται έμμεσα ή άμεσα (την τελευταία 20ετία Γιουγκοσλαβία, Παλαιστίνη, Ιράκ, Αφγανιστάν, Λιβύη, Συρία, Ουκρανία) υπό αιγίδα των ΗΠΑ και το γεγονός αυτό έχει την σημασία του για το πως διαρθρώνονται οι διεθνείς σχέσεις, η ευρύτερη επιρροή στο ιμπεριαλιστικό πεδίο, όπως επίσης και σχετικά με τους βαθμούς επιρροής στις χώρες όπου δεν διεξάγονται στρατιωτικές συγκρούσεις. Άλλωστε η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας, με την έννοια της παραγωγής, του καταμερισμού της εργασίας, της διακίνησης πρώτων υλών και προϊόντων προϋποθέτει την ελεύθερη πρόσβαση του κεφαλαίου σε πηγές πρώτων υλών, αγορές και ασφαλείς διόδους διακίνησης. Αυτό επιτυγχάνεται και διαμέσου της ισχύος των ΗΠΑ και της ιμπεριαλιστικής λειτουργίας, διότι ο βαθμός ενσωμάτωσης περιοχών της υφηγίου στα διεθνή κυκλώματα συσσώρευσης δεν έχει φτάσει σε τέτοιο σημείο που θα την καθιστούσε περιττή.

Από την άλλη πλευρά, ο ρόλος που εξακολουθεί να έχει ο ιμπεριαλισμός αποτελεί και τον ισχυρότερο αντίλογο απέναντι στην θέση του Robinson περί συγκρότησης υπερεθνικού κράτους. Δεν διαφαίνεται μια παγκόσμια ενοποίηση όπου οι ανταγωνισμοί μεταξύ κρατών ή περιφερειακών ολοκληρώσεων εκμηδενίζονται, ή εμφανίζεται μια τάση άμβλυνσης της ανισομετρίας ισχύος εντός του διεθνούς σκηνικού. Πέραν αυτών, η θέση περί υπερεθνικού κράτους με την μορφή ενός δικτύου το οποίο δεν αναλαμβάνει τις κρατικές αναπαραγωγικές λειτουργίες, αντίθετα τις εκχωρεί στα εθνικά κράτη τα οποία κατά τα λοιπά απλά λειτουργούν ως μάντες μεταβίβασης, γεννά ερωτηματικά ως προς το ποιες είναι αυτές οι κρατικές λειτουργίες οι οποίες επιτελούνται και συγκροτούν το υπερεθνικό κράτος. Αυτό με την έννοια ότι βασικές λειτουργίες του κράτους όπως η εγγύηση της αναπαραγωγής των σχέσεων παραγωγής, η συμπύκνωση κοινωνικών αντιθέσεων αλλά και η εγγύηση για την επιβολή της ισχύος του κεφαλαίου με τελευταίο καταφύγιο την βία αποτελούσαν διαχρονικά λειτουργίες που προσδιόριζαν τις κρατικές δομές.

4.3.9. Τα κέντρα παραγωγής πολιτικής

Διερευνώντας τις δυναμικές εξέλιξης των μορφών της κρατικής εξουσίας αναδεικνύεται το ερώτημα του που βρίσκεται το πρωτεύον επίπεδο παραγωγής πολιτικής. Διότι παρά τις αντιθέσεις τους, οι Jessop, Panitch, Robinson αναγνωρίζουν από κοινού μια σχετικά πολυεπίπεδη διάρθρωση της κρατικής εξουσίας, συνεπώς κανείς δεν μπορεί να εντοπίσει μια μορφή που αποκλειστικά συμπυκνώνει στον εαυτό της το σύνολο των κρατικών λειτουργιών.

Ο **Panitch** θέτει στο κέντρο της ανάλυσής του την άτυπη αυτοκρατορία των ΗΠΑ. Το εθνικό κράτος παρότι διατηρεί την αυτονομία του, κατά βάση έχει την ευθύνη για την διαχείριση της εσωτερικής καπιταλιστικής του τάξης με τρόπο που συμβάλει στην διαχείριση της διεθνούς

καπιταλιστικής τάξης. Αποτελεί δηλαδή ένα επίπεδο οργάνωσης δεύτερης ταχύτητας όπου πρωτεύοντα ρόλο έχουν τα συμφέροντα της παγκόσμιας τάξης, του παγκόσμιου καπιταλισμού. Η βασική μορφή στην οποία αυτά συμπυκνώνονται και από την οποία αυτά διαμεσολαβούνται, είναι το κράτος των ΗΠΑ το οποίο ηγείται της άτυπης αυτοκρατορίας των ΗΠΑ.

Ο **Robinson** διατυπώνει την θέση περί συγκρότησης της υπερεθνικής αστικής τάξης, του υπερεθνικού προλεταριάτου και του υπερεθνικού κράτους. Το υπερεθνικό κράτος αποτελεί το πρωτεύον επίπεδο παρότι αυτό περιγράφεται να έχει περισσότερο την μορφή δικτύου υπερεθνικών οργανισμών, κέντρων και επιμέρους κρατών (ΗΠΑ) και όχι μια πιο συγκροτημένη κρατική μορφή. Το εθνικό κράτος αποτελεί απλά έναν μάντα μεταβίβασης των αποφάσεων.

Ο **Jessop** περιγράφει ένα περίπλοκο πολυκλιμακικό δίκτυο στο οποίο εμπλέκονται τα διάφορα επίπεδα (διεθνές, εθνικό, περιφερειακό, τοπικό) χωρίς να διακρίνεται κάποιο ως πρωτεύον, δεν καθορίζεται δηλαδή μια ιεραρχία ή κάποια εσωτερική άρθρωση μεταξύ των επιπέδων. Αυτό εισάγει από την μια πλευρά την λογική της διακυβέρνησης και μεταδιακυβέρνησης όπου συναρθρώνονται τα πολλαπλά επίπεδα. Από την άλλη πλευρά όμως ο Jessop εισάγει και την έννοια του καθεστώτος χωροχρονικής ρύθμισης η οποία περιγράφει ένα κεντρικοποιημένο σύνολο διευθετήσεων. Στον βαθμό που η διαμόρφωση αυτού του συνόλου διευθετήσεων γίνεται στην βάση στρατηγικών επιλεκτικότητας (δεν είναι αποτέλεσμα δηλαδή μιας ουδέτερης πλουραλιστικής κρατικής λειτουργίας) παραμένει ανοιχτό το ζήτημα του ποιες είναι οι αντίστοιχες δομές που κατά πρώτο λόγο επιβάλουν/διαμορφώνουν αυτά τα σύνολα των διευθετήσεων.

Αυτό που φαίνεται, είναι ότι σε διεθνές επίπεδο ο καταμερισμός εργασίας ορίζεται κατά κύριο λόγο αφ' ενός από τις μεγάλες πολυεθνικές εταιρίες και το χρηματιστικό κεφάλαιο μέσω των υπερεθνικών οργανισμών αφετέρου από τα ηγεμονικά ιμπεριαλιστικά κράτη. Συνεπώς διαμορφώνεται ένα πλαίσιο εντός του οποίου καλούνται τα εθνικά κράτη να λειτουργήσουν, να διαμορφώσουν πολιτικές προκειμένου να ενταχθούν στον διεθνή καταμερισμό εργασίας. Με αυτή την έννοια τα ηγεμονικά κράτη συμμετέχουν στην διαμόρφωση των διεθνών κανόνων και εγγυώνται έως και με στρατιωτικούς όρους την ολοκλήρωση περιοχών και οικονομιών στα διεθνή κυκλώματα συσσώρευσης, παράλληλα όμως με θεσμούς που δεν έχουν κρατικά χαρακτηριστικά, όπως οι υπερεθνικοί οργανισμοί και οι πολυεθνικές εταιρίες οι οποίοι δρουν κυρίως διαμέσου του οικονομικού επιπέδου. Τα εθνικά κράτη πλην των κυρίαρχων έχουν ένα δευτερεύοντα ρόλο στην διαδικασία αυτή. Ωστόσο, αποτελούν τα σημεία συμπύκνωσης συσχετισμών, τα σημεία όπου κρίνονται και διεξάγονται οι αναπαραγωγικές λειτουργίες του καπιταλισμού και με αυτή την έννοια

αποτελούν κόμβους οργάνωσης εντός των οποίων μπορούν να αμφισβητηθούν οι κυρίαρχες πολιτικές.

5. Συμπεράσματα

5.1. Κράτος ως συμπύκνωση του συσχετισμού δυνάμεων

Ίσως η καλύτερη αφετηρία για την ανάλυση του κράτους και την διερεύνηση του ρόλου του στις σύγχρονες κοινωνίες είναι προσέγγιση του Jessop ο οποίος προεκτείνει την ανάλυση του Πουλαντζά. Το κράτος και ευρύτερα η πολιτική εξουσία αποτελούν συμπυκνώσεις του συσχετισμού δυνάμεων, ένα πεδίο διαπάλης διαφορετικών στρατηγικών -και με αυτή την έννοια σε σημεία ένα ανοιχτό πεδίο, ωστόσο στρατηγικά επιλεκτικό. Συνεπώς ιστορικά, αλλά και αφετηριακά στην δική μας ανάλυση το κράτος αποτελεί εκείνη την συνεκτικά οργανωμένη, πλαισιωμένη με οργανισμούς, θεσμικά κατοχυρωμένη, κοινωνικά νομιμοποιημένη, δομή οργάνωσης της λειτουργίας της κοινωνίας, της παραγωγής και της αναπαραγωγής των σχέσεων παραγωγής και των φορέων. Στο διεθνές δίκαιο το κράτος εξακολουθεί να αναγνωρίζεται ως κυρίαρχο, ενώ ταυτόχρονα μικρή θεσμική και κοινωνική αναγνώριση και νομιμοποίηση απολαμβάνουν άλλοι οργανισμοί που διεκδικούν την επιβολή πολιτικών στο εσωτερικό του εθνικού κράτους. Επιπλέον το εθνικό κράτος διατηρεί κρίσιμες λειτουργίες στο πεδίο ευθύνης του παρά τους μετασχηματισμούς που υφίσταται όλες τις τελευταίες δεκαετίες. Οργανώνει αυτό κατά κύριο λόγο την αναπαραγωγή των φορέων, όντας υπεύθυνο για τους ιδεολογικούς μηχανισμούς του κράτους (εκπαίδευση, ΜΜΕ, δικαιοσύνη), διατηρεί το μονοπώλιο της βίας και συνεπώς την ευθύνη της καταστολής των υποτελών τάξεων, οργανώνει την ένταξη της οικονομίας στα διεθνή κυκλώματα συσσώρευσης. Επιπλέον σε θεσμικό επίπεδο διατηρεί την ευθύνη της οργάνωσης του πολιτικού συστήματος και της πολιτικής εξουσίας τουλάχιστον με την έννοια της οργάνωσης της αστικής δημοκρατίας, της εξασφάλισης των συναινέσεων, των συμμαχιών και της ανοχής που αυτό παράγει προκειμένου να διατηρηθεί η πολιτική ηγεμονία των κυρίαρχων τάξεων. Διατηρεί δηλαδή ένα μεγάλο τμήμα των εξουσιών που παραδοσιακά ενσωμάτωνε η κρατική δομή ωστόσο σημαντικά υπονομευόμενες.

5.2. Ο ρόλος του ιμπεριαλισμού

Παρά αυτές τις διόλου ασήμαντες λειτουργίες που παραμένουν εντός του πεδίου του εθνικού κράτους η λειτουργία του στις σύγχρονες κοινωνίες τροποποιείται. Στην σημερινή εποχή οι πολιτικές δεν χαράσσονται εντός των πλαισίων του εθνικού κράτους με μια σχετική

αυτοτέλεια²¹. Σήμερα το πεδίο της παραγωγής πολιτικής και των πολιτικών αποφάσεων έχει μετατοπιστεί πολύ εντονότερα εκτός του εθνικού κράτους. Αυτό αναφέρεται καταρχήν στην επίδραση της λειτουργίας του ιμπεριαλισμού ο οποίος παραμένει ενεργός.

Σήμερα, υπάρχουν κράτη τα οποία οργανώνουν και εγγυώνται την λειτουργία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής (ΗΠΑ, ΕΕ, Κίνα) σε διεθνές επίπεδο, εγγυώνται και με στρατιωτικούς όρους την πρόσβαση σε αγορές και φυσικούς πόρους, την ενσωμάτωση στην παγκόσμια αγορά περιοχών της υψήλιου αλλά και την ασφαλή δίοδο για την μεταφορά των εμπορευμάτων. Αυτό φαίνεται τόσο με τις συστηματικές επιχειρήσεις του στρατού των ΗΠΑ και συνολικότερα του NATO στις χώρες της μέσης ανατολής αλλά και με την διασπορά των στρατιωτικών βάσεων των ΗΠΑ σε όλη την υφήλιο. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να επισημανθεί ότι στο διεθνές επίπεδο δεν απουσιάζουν οι ενδοϊμπεριαλιστικές αντιθέσεις όπως αποτυπώνονται για παράδειγμα στην αντιπαράθεση Ρωσίας-ΕΕ σχετικά με τις πρωτογενείς πηγές ενέργειας²², αλλά και μεταξύ Κίνας-Ιαπωνίας με την ενεργό συμμετοχή των ΗΠΑ για τον έλεγχο της Νότιας θάλασσας της Κίνας. Ωστόσο, αυτές οι αντιπαραθέσεις δεν αποκτούν τα χαρακτηριστικά που είχαν στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, δεν αμφισβητείται δηλαδή η ηγεμονία του κράτους των ΗΠΑ.

Συνεπώς, αυτό που φαίνεται είναι ότι η συνιστώσα του ιμπεριαλισμού παραμένει ενεργή με την έννοια που την περιγράφει ο Panitch. Περισσότερο δηλαδή ως εγγυητής για την άρθρωση των οικονομιών και κεφαλαίων σε ένα ενιαίο αλλά ανισόμετρης ισχύος παγκόσμιο σύστημα, παρά ως η δυναμική του ανταγωνισμού μεταξύ διαφορετικών κρατών για την διεθνή ηγεμονία. Με αυτή την έννοια, ένας παράγοντας υπονόμησης και περιορισμού των βαθμών ελευθερίας των εθνικών κρατών (εκτός των βασικών ιμπεριαλιστικών) είναι η σύγχρονη εκδοχή του ιμπεριαλισμού.

5.3. Μηχανισμοί άμεσης επίδρασης του κεφαλαίου στις πολιτικές αποφάσεις

Ωστόσο, θα ήταν ελλειμματικό αν η ανάλυση παρέμενε στο επίπεδο αυτό μη αναγνωρίζοντας δυναμικές πέραν αυτής του ιμπεριαλισμού που ενυπάρχει άλλωστε καθ' όλη την διάρκεια του

²¹ Αν και εδώ κανείς θα πρέπει να σημειώσει ότι στην πραγματικότητα τα εθνικά κράτη δεν υπήρξαν ποτέ εκτός της ιμπεριαλιστικής αλυσίδας και με αυτή την έννοια ποτέ δεν ήταν τελείως αυτόνομα.

²² Βλέπε “πορτοκαλί επανάσταση” στην Ουκρανία η οποία αποτελεί τον βασικό κόμβο μεταφοράς φυσικού αερίου από την Ρωσία προς την ΕΕ, καθώς και η διεκδίκηση από πλευράς της ΕΕ πρόσβασης σε πρωτογενείς πηγές ενέργειας παρακάμπτοντας τους ρώσικους αγωγούς

20^{ου} αιώνα. Στο πεδίο παραγωγής πολιτικής και λήψης κομβικών αποφάσεων φαίνεται ότι το υπερεθνικό κεφάλαιο έχει προνομιακή επιρροή και μάλιστα απευθείας, όχι δηλαδή απαραίτητα διαμεσολαβούμενης από θεσμικές οδούς όπως είναι τα ιμπεριαλιστικά εθνικά κράτη.

5.3.1. Η ισχύς των πολυεθνικών εταιριών

Αυτό καταρχήν προκύπτει από το ίδιο **το μέγεθος των πολυεθνικών εταιριών**. Ο τζίρος σε πολλές από αυτές ξεπερνά το ΑΕΠ ανεπτυγμένων εθνικών οικονομιών ενώ το πλήθος των εργαζομένων που απασχολούνται πολλές φορές ξεπερνούν το ένα εκατομμύριο. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε ότι το 2005 τα έσοδα των 500 μεγαλύτερων πολυεθνικών ήταν 19 τρισεκατομμύρια δολάρια (2,900\$ κατά κεφαλή σε παγκόσμιο επίπεδο). Αντίστοιχα οι 50 μεγαλύτερες εταιρίες (ταξινομημένες κατά φθίνοντα αριθμό εργαζομένων) απασχολούν 20 εκατ. εργαζόμενους [Roach 2007: 6-7]. Γίνεται σαφές ότι τα μεγέθη αυτά είναι τεράστια και η επιρροή που απευθείας μπορούν να έχουν τέτοιες εταιρίες στις πολιτικές αποφάσεις εντός των εθνικών κρατών είναι μεγάλες. Άλλωστε, οι εταιρίες και η επίδραση των αποφάσεων που λαμβάνουν για γεωγραφικές περιοχές και εθνικές οικονομίες είναι πολλές φορές πολύ σημαντικές και αποτελούν παράγοντα που αλλάζει συνολικά τις εκάστοτε συνθήκες. Μεγάλες επενδύσεις από το υπερεθνικό κεφάλαιο, είναι τόσο σημαντικές που συχνά γίνονται αντικείμενο διαπραγμάτευσης απευθείας με τις εκάστοτε κυβερνήσεις ως προς το καθεστώς φορολογίας, το καθεστώς εργασίας και εν γένει ως προς τις οικονομικές συνθήκες και τις οποιεσδήποτε διευκολύνσεις μπορεί να διεκδικεί το προς επένδυση κεφάλαιο. Και ακριβώς επειδή συχνά υφίστανται εναλλακτικές δυνατότητές του κεφαλαίου κυρίως λόγω της παγκοσμιοποιημένης λειτουργίας της οικονομίας, αυτή η πτυχή αποτελεί σημαντικό παράγοντα πίεσης προς τα εθνικά κράτη.

5.3.2. Αυτοματοποιημένοι μηχανισμοί πίεσης

Πέραν όμως της απευθείας επιρροής κεφαλαίων πάνω στις κρατικές πολιτικές υπό την πίεση των επενδύσεων από αυτές τις μερίδες του κεφαλαίου, ένας επίσης πολύ ισχυρός μηχανισμός επίδρασης του υπερεθνικού κεφαλαίου πάνω στην λήψη πολιτικών αποφάσεων εντός του εθνικού κράτους είναι και οι βασικές δομές της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας. Οι εθνικές οικονομίες που είναι ενταγμένες στο διεθνές κύκλωμα συσσώρευσης είναι εκτεθειμένες σε μια σειρά **αυτοματοποιημένων μηχανισμών πίεσης πάνω στην λήψη των πολιτικών αποφάσεων**. Τέτοιοι μηχανισμοί είναι η ισοτιμία του χρήματος, η γρήγορη μετακίνηση κεφαλαίων μέσω των χρηματιστηρίων, τα επιτόκια δανεισμού (κρατικού και ιδιωτικού), η αξιολόγηση της οικονομίας και των βασικών της επιχειρήσεων. Οι μηχανισμοί αυτοί έχουν την δυνατότητα να προκαλέσουν με έναν άμεσο τρόπο δυσλειτουργίες, και προβλήματα εντός

των εθνικών οικονομιών και έτσι από την μία πλευρά να παράξουν σημαντικό κόστος στις εγχώριες κυβερνήσεις, αλλά και από την άλλη να λειτουργήσουν αποτρεπτικά έναντι της λήψης πολιτικών αποφάσεων που δεν ευθυγραμμίζονται με τα συμφέροντα των ηγεμονικών μερίδων του κεφαλαίου σε διεθνές επίπεδο.

Σε ένα μεγάλο βαθμό αυτοί οι μηχανισμοί λειτουργούν και αυτόματα εφόσον δομικά διαμεσολαβούν κατά βάση τα συμφέροντα του υπερεθνικού κεφαλαίου. Οποιαδήποτε διατάραξη της ελεύθερης διακίνησης κεφαλαίων, της απελευθέρωσης της αγοράς, οποιαδήποτε αναδιανεμητική πολιτική που πλήττει την εταιρική κερδοφορία ή τείνει να λειτουργήσει προστατευτικά στις εγχώριες επιχειρηματικές δραστηριότητες σε βάρος της ισότιμης αντιμετώπισης των κεφαλαίων, γίνεται αντιληπτή ως αρνητική εξέλιξη σχετικά με την δυνητική απόδοση των επενδεδυμένων κεφαλαίων και τις προοπτικές της οικονομίας. Η δυναμική αυτή προκαλεί διαμέσου των μηχανισμών αυτών μικρότερους ή μεγαλύτερους κλυδωνισμούς, εφόσον χρηματιστικό και χρηματικό κεφάλαιο αποσύρονται. Αυτό δυσχεραίνει συνολικά τους όρους πρόσβασης σε κεφάλαιο και εν δυνάμει πυροδοτεί τάσεις που μπορούν να υποδαυλίσουν ακόμα και πολιτικές κρίσεις.

Η δυνατότητα τέτοιων μηχανισμών να επιδρούν στις εθνικές οικονομίες ενισχύεται λόγω των νεοφιλελεύθερων πολιτικών, οι οποίες αποστερούν από το εθνικό κράτος στοιχειώδεις μηχανισμούς άμυνας απέναντι στην λειτουργία της αγοράς εφόσον όλοι οι κρίσιμοι τομείς της οικονομίας εντάσσονται σε αυτήν. Τομείς με πρώτο και κύριο τον χρηματοπιστωτικό, αλλά και άλλους όπως η ενέργεια, ο επισιτισμός, οι μεταφορές, οι τηλεπικοινωνίες εφόσον εντάσσονται στο καθεστώς της ελεύθερης αγοράς επηρεάζονται ισχυρά από τις μεταβολές της και συνεκδοχικά συμμορφώνονται με τους κανόνες της. Άλλωστε αυτή είναι η κεντρική ιδέα των πολιτικών απορύθμισης της αγοράς, είναι δηλαδή η υπονόμηση της δυνατότητας ρύθμισης των αγορών από τα κράτη²³.

Ενδεικτική αυτής της τάσης είναι η ορολογία «too big to fail», η οποία αναφέρεται σε επιχειρήσεις οι οποίες έχουν τέτοιο μέγεθος, ή ελέγχουν τόσο κρίσιμους τομείς της οικονομίας των οποίων η χρεοκοπία είναι μη διαχειρίσιμο συμβάν για το κράτος και την κοινωνία. Η ορολογία αυτή χρησιμοποιήθηκε ευρύτατα για να αιτιολογήσει την αναγκαιότητα “διάσωσης” μεγάλων χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων στην οικονομική κρίση του 2008. Διαμορφώνεται δηλαδή μια συνθήκη όπου η ισχύς των αυτοματοποιημένων

²³ Αυτό ουδόλως συνδέεται με την προσέγγιση ότι κράτη και αγορές βρίσκονται σε ανταγωνιστική σχέση. Τα κράτη οικοδομούν τις αγορές και τις διασώζουν όταν αυτές αποτύχουν. Το σχόλιο αυτό αναφέρεται στις συνθήκες «ομαλής» λειτουργίας της αγοράς οπότε και ο όποιος ρυθμιστικός ρόλος του κράτους υπονομεύεται.

μηχανισμών ενισχύεται περαιτέρω εφόσον το κράτος αποψιλώνεται από δικά του εργαλεία πολιτικής και φαίνεται ότι η ίδια η αναπαραγωγή του συσχετίζεται άμεσα με την επιβίωση κρίσιμων μεγάλων επιχειρήσεων.

5.3.3. Υπερεθνικοί οργανισμοί

Τρίτος παράγοντας απευθείας επίδρασης του κεφαλαίου στις πολιτικές αποφάσεις είναι και οι ίδιοι οι **υπερεθνικοί οργανισμοί** μολοντί με την θεσμική έννοια αυτοί αποτελούνται/διαμορφώνονται από τα εθνικά κράτη. Ωστόσο, αυτοί δεν μπορούν να αναλυθούν απλά ως ένα ανώτερο επίπεδο συνδιαλλαγής μεταξύ των κρατών. Αποτελούν πολύ πιο περίπλοκους οργανισμούς με ιδιαίτερες λειτουργίες.

Το πρώτο στοιχείο είναι το ζήτημα των **συμφερόντων και των στρατηγικών που υπηρετούν**. Καταστατικά οι υπερεθνικοί οργανισμοί προωθούν την ολοκλήρωση τοπικών ή περιφερειακών οικονομιών εντός του νεοφιλελεύθερου πλαισίου και των διεθνών κυκλωμάτων συσσώρευσης ασκώντας σημαντική πίεση στα εθνικά κράτη προς αυτή την κατεύθυνση. Μια πολύ σημαντική διάσταση είναι τα δάνεια πολιτικής. Η λειτουργία του ΔΝΤ ως το τελευταίο καταφύγιο δανεισμού σε κράτη τα οποία αντιμετωπίζουν προβλήματα στην αναχρηματοδότηση του δημόσιου χρέους είναι μια από τις βασικές όψεις. Το ΔΝΤ από την δεκαετία του 1990 έχει επέμβει σε μια σειρά χώρες (Τουρκία, Ρωσία, Μεξικό, Κορέα, Ταϊλάνδη, Ινδονησία, Βραζιλία, Αργεντινή, Λετονία, Ισλανδία, Ουγγαρία, Λευκορωσία, Πακιστάν, Σερβία, Ρουμανία, Σρι Λάνκα, Πορτογαλία, Ισπανία, Ιρλανδία, Ελλάδα κ.α.)²⁴. Η βασική του λειτουργία είναι η παροχή δανείων στα εθνικά κράτη έναντι της υποχρέωσης τους να συμμορφωθούν με τους κανόνες της διεθνούς συσσώρευσης. Αυτό εξειδικεύεται στην υιοθέτηση του νεοφιλελευθερισμού ως υπόδειγμα, στον μετασχηματισμό συνολικά της οικονομίας μορφές συμβατές με την παγκοσμιοποίηση, στην υλοποίηση των προγραμμάτων «δομικής προσαρμογής της οικονομίας». Επί της ουσίας δηλαδή το ΔΝΤ δρα ως ένα κέντρο εξουσίας και αποφάσεων εξωτερικό του κράτους, με την δυνατότητα να επιβάλλει ρυθμίσεις, διευθετήσεις και στρατηγικές στην εθνική οικονομία. Αυτή η λειτουργία του ΔΝΤ είναι σαφές ότι λειτουργεί ενισχυτικά προς το υπερεθνικό κεφάλαιο, εφόσον θεμελιώνει θεσμούς και διαμορφώνει συνθήκες που βοηθούν την ανάπτυξή του. Δηλαδή, η λειτουργία του δεν αποτελεί πρωτευόντως μια προβολή των “εθνικών” συμφερόντων των ιμπεριαλιστικών δυνάμεων παρότι οι δύο πτυχές όχι μόνο δεν είναι ασύμβατες και πολλές φορές είναι και περιπλεγμένες. Αντίστοιχη λειτουργία έχουν και άλλοι υπερεθνικοί οργανισμοί (ΠΟΕ, Διεθνής Τράπεζα, G7). Η ΕΕ αποτελεί μια ιδιαίτερη περίπτωση καθότι έχει έντονα και

²⁴ <http://www.imf.org/external/np/exr/map/lending/>

πολιτικά στοιχεία, δεν περιορίζεται δηλαδή στον οικονομικό χαρακτήρα αλλά προσπαθεί να δημιουργήσει και πολιτικές δομές. Μια άλλη πτυχή της λειτουργίας των υπερεθνικών οργανισμών είναι οι διεθνείς συμφωνίες ελεύθερου εμπορίου²⁵ οι οποίες τείνουν να διαμορφώνουν περιφερειακές οικονομικές ολοκληρώσεις και επεκτείνονται τις τελευταίες δεκαετίες αφαιρώντας από τα κράτη την δυνατότητα άσκησης προστατευτικής πολιτικής στήριξης της τοπικής παραγωγής. Η εθνική οικονομία εφόσον εντάσσεται στην κοινή αγορά είναι εκτεθειμένη στον ανταγωνισμό και πιέζεται να υιοθετήσει τις νόρμες, τις διευθετήσεις, τις ρυθμίσεις του νεοφιλελεύθερου πλαισίου προκειμένου να καταφέρει να καταλάβει μια αναβαθμισμένη θέση στον καταμερισμό της εργασίας, να προσελκύσει επενδύσεις και να εξάγει προϊόντα. Είναι χαρακτηριστική η αναφορά που γίνεται σε κείμενο του UNCTAD (Διεθνής οργανισμός για το εμπόριο και την ανάπτυξη του ΟΗΕ) όπου αναφέρεται ότι *«προβολές περιφερειακών εμπορικών συμφωνιών περιορίζουν τις δυνατότητες του εθνικού κράτους ως προς την ανάπτυξη στρατηγικών και την υλοποίησή τους. [...] Παρότι αυτές οι συμφωνίες είναι παράγωγο διαπραγματεύσεων μεταξύ εθνικών κρατών, συχνά υπάρχει έλλειψη διαφάνειας. [...] Η υπογραφή των συμφωνιών γίνεται συχνά από τις κυβερνήσεις υπό τον φόβο ότι η εθνική οικονομία θα αποκλειστεί καθώς άλλα κράτη θα υπογράψουν αντίστοιχες συμφωνίες και θα αποκτήσουν προνομιακή πρόσβαση στην αγορά και θα είναι πιο ελκυστικοί προορισμοί για άμεσες ξένες επενδύσεις [UNCTAD 2014:19-20].»*²⁶

Το δεύτερο στοιχείο σχετικά με τον ρόλο των υπερεθνικών οργανισμών είναι **η οχύρωση των κέντρων λήψης πολιτικών αποφάσεων**. Η λήψη πολιτικών αποφάσεων εντός των υπερεθνικών οργανισμών δεν έχει αποκλειστικά την διάσταση που αναλύθηκε παραπάνω. Οι υπερεθνικοί οργανισμοί παράλληλα συγκροτούν ένα πεδίο όπου εθνικά κράτη (στην βάση

²⁵ https://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/rt_a_participation_map_e.htm

²⁶ Το ζήτημα της πολιτικής βούλησης, το αν δηλαδή τα εθνικά κράτη, οι εθνικές αστικές τάξεις οικειοθελώς προσχωρούν εντός των διεθνών ολοκληρώσεων είναι ένα αρκετά περίπλοκο ζήτημα. Οι επιλογές σε αυτά τα ζητήματα καθορίζονται και από τα πεδία των εναλλακτικών που διαμορφώνονται. Συνεπώς μπορεί εθνικά κράτη «οικειοθελώς» να ενσωματώνονται στις ολοκληρώσεις αυτές παρότι αυτό μπορεί να σημαίνει τον υποβιβασμό τους σε σχέση με μια προηγούμενη κατάσταση, ή ότι ένα μεγάλο τμήμα αυτού που συγκροτεί το “εθνικό κεφάλαιο” θα απαξιωθεί στην διαδικασία αυτή. Αυτό διότι η ολοκλήρωση εθνικών κεφαλαίων στα διεθνή κυκλώματα μεταλλάσσει τον ίδιο τον χαρακτήρα τους, εφόσον αναιρεί (έστω και μερικώς) την δυνατότητα του εθνικού κεφαλαίου να διαπραγματεύεται ως τέτοιο και υπονομεύει τα εργαλεία του προστατευτισμού στα οποία στηριζόταν. Σε τέτοιες συνθήκες ο χαρακτηρισμός της ενσωμάτωσης ως οικειοθελούς μάλλον υποβαθμίζει αυτές τις αντιφατικές τάσεις, που καθιστούν την προσχώρηση σε τέτοιες συνθήκες την λιγότερο κακή επιλογή για τις εθνικές αστικές τάξεις.

της ανισομετρίας ισχύος) αλλά και μερίδες του κεφαλαίου, διαπραγματεύονται και σχεδιάζουν χωρίς την όποια παρέμβαση/πρόσβαση των υποτελών τάξεων. Το εθνικό κράτος υποβαθμίζεται σε μια δομή η οποία δεν μπορεί να τροποποιήσει πολιτικές παρά μπορεί μόνο να τις εφαρμόσει και να τις διαχειριστεί. Με αυτό τον τρόπο υποβοηθάται η κυριαρχία των ηγεμονικών τάξεων αποθαρρύνοντας τις διεκδικήσεις των υποτελών. Οι όποιες πολιτικές που πλήττουν τις δεύτερες, (π.χ. αναιρώντας το κοινωνικό συμβόλαιο της φορντικής εποχής) δεν λαμβάνονται εντός του εθνικού κράτους, αλλά σε υπερεθνικά κέντρα. Στα κέντρα αυτά δεν υπάρχει οποιαδήποτε στοιχειώδης δημοκρατική λειτουργία εφόσον αυτά λειτουργούν παντελώς αποκομμένα από οποιονδήποτε λαϊκό έλεγχο και φαντάζουν απροσπέλαστα. Αντίθετα οι δομές της αστικής δημοκρατίας, το εθνικό κράτος, η κυβέρνηση δεν μπορούν να αμφισβητήσουν τον πυρήνα των αποφάσεων αυτών, τουλάχιστον χωρίς να έρθουν σε συνολική ρήξη με όλους τους μηχανισμούς επιβολής και ενσωμάτωσης. Με άλλα λόγια η λειτουργία των υπερεθνικών οργανισμών και η απευθείας επιρροή του κεφαλαίου στο επίπεδο της παραγωγής πολιτικής αντανakλά όχι μόνο μια διαδικασία υπερεθνικής συγκρότησης του (μέσω των υπερεθνικών οργανισμών αλλά και αυτοτελώς μέσω των πολυεθνικών εταιριών) με την έννοια που την θέτει ο Robinson, αλλά και μια διαδικασία επικύρωσης και διεύρυνσης της ισχύος του έναντι της εργασίας εφόσον παρακάμπτονται τα θεσμικά κανάλια των ταξικών συμβιβασμών, δημοκρατικού ελέγχου που κατ' εξοχήν είναι τα κράτη και οι επιμέρους θεσμοί τους.

5.3.4. Οι απολήξεις στο πολιτικό επίπεδο

Οι δυναμικές αυτές αποτυπώνονται και στην μετάβαση σε ένα μετακεϋνσιανό υπόδειγμα συσσώρευσης όπως εύστοχα σημειώνει και ο Jessor. Η μεταπολεμική νομιμοποίηση του αστικού κράτους στον δυτικό κόσμο στηρίχθηκε περισσότερο στην ηγεμονία παρά στην κυριαρχία. Η πρόσβαση των λαϊκών τάξεων -έστω και ηγεμονευόμενη- στους κρατικούς θεσμούς, η μερική αναδιανομή του πλούτου, η οργάνωση της εργασίας σε συνδικάτα, η εν γένει απόσπαση δικαιωμάτων ήταν ο κυρίαρχος τρόπος άσκησης ηγεμονίας του μπλοκ εξουσίας. Η μετάβαση στο ΣΑΚ φαίνεται ότι δεν μπορεί να στηριχθεί σε αυτή την πολιτική λειτουργία και γεννά την ανάγκη μετασχηματισμού και των πολιτικών διευθετήσεων και μορφών. Ο Jessor επισημαίνει ότι η διακυβέρνηση αλλάζει την ισορροπία δυνάμεων μεταξύ διαφορετικών θεσμών του κράτους και της εξουσίας. Θεσμοί όπου οι υποτελείς τάξεις έχουν πρόσβαση, ή θεσμοί οι οποίοι πολώνονται προς μια αναδιανεμητική λειτουργία υπονομεύονται, και αντίθετα ενισχύονται νέοι θεσμοί οι οποίοι ισχυροποιούν τις βασικές πλευρές του νέου καθεστώτος ρύθμισης, του ανταγωνιστικού κράτους. Συνεπώς η ενίσχυση της απευθείας επιρροής του κεφαλαίου στην παραγωγή πολιτικής και η αναβάθμιση των υπερεθνικών οργανισμών έχει μια έντονα πολιτική διάσταση με την έννοια της οργάνωσης

της κυριαρχίας του κεφαλαίου έναντι της εργασίας. Ενώ λοιπόν δεν φαίνεται να έχει διαμορφωθεί μια υπερεθνική αστική και εργατική τάξη, διαφαίνεται η ποιοτική ισχυροποίηση των υπερεθνικών οργανισμών ως τέτοιων και όχι ως φορέων προώθησης επιμέρους κρατικών συμφερόντων.

Με βάση την ύπαρξη των παραπάνω μηχανισμών απευθείας επιρροής του κεφαλαίου στην διαδικασία παραγωγής πολιτικών, φαίνεται ως εάν υπάρχει μια νεοφιλελεύθερη μήτρα πολιτικής που εμπεριέχει το άνοιγμα των αγορών, την ολοκλήρωση των επιμέρους οικονομιών σε ενιαίες αγορές, την ενσωμάτωση σε διεθνή κυκλώματα συσσώρευσης. Μέσα από τα διάφορα κανάλια που περιγράφηκαν παραπάνω οι κρατικές πολιτικές εμφανίζονται σχεδόν δεσμευμένες χωρίς να έχουν την δυνατότητα να αμφισβητήσουν τις βασικές κατευθύνσεις και ταυτόχρονα να μην τεθούν συνολικά εκτός των διεθνών κυκλωμάτων συσσώρευσης. Διαμέσου αυτής της οδού ζητήματα «εσωτερικής» πολιτικής (μισθός, φορολογία, διαχείριση πόρων, πολιτική οργάνωση) μετασχηματίζονται ζητήματα εξωτερικής πολιτικής. Η διευθέτηση αυτή (η οποία έχει πρωτεύοντως πολιτικά χαρακτηριστικά) λειτουργεί προς όφελος των υπερεθνικών κεφαλαίων και των πολυεθνικών εταιριών καθώς τείνει να ενοποιεί τις επιμέρους αγορές, δίνοντας στο κεφάλαιο πρόσβαση σε αυτές και σε πόρους. Είναι χαρακτηριστική η αφήγηση του Panitch για την περίοδο όπου η κυβέρνηση Nixon επέλεξε να επαναφέρει προστατευτικές πολιτικές και να υποτιμήσει το δολάριο, και αντιμετώπισε φυγή κεφαλαίων, μείωση της ανταγωνιστικότητας και μετά από κάποια χρόνια αναγκάστηκε να υιοθετήσει πολιτικές ενίσχυσης των διεθνών κυκλωμάτων συσσώρευσης.

5.4. Η επιστροφή στο εθνικό κράτος

Αυτά που περιγράφηκαν παραπάνω, αν και με όχι έναν αυστηρά δομημένο τρόπο αποτελούν μηχανισμούς που ενσωματώνουν τις κρατικές πολιτικές στα παγκόσμια κυκλώματα συσσώρευσης, μηχανισμούς που αποκόβουν την πρόσβαση των λαϊκών τάξεων στις διαδικασίες παραγωγής πολιτικής. Με αυτή την έννοια, στις σύγχρονες συνθήκες το κράτος ολοένα και λιγότερο γίνεται παραγωγός πολιτικής και αποκτά χαρακτηριστικά ενός διαχειριστή των παγκόσμιων οικονομικών τάσεων και κατευθύνσεων²⁷. Ωστόσο, το εθνικό

²⁷ Η δυναμική αυτή αποτελεί μια μόνο από τις πολλές τάσεις που περιγράφησαν και παραπάνω και συμβιώνει με άλλες τάσεις. Η ανισορροπία ισχύος στο ιμπεριαλιστικό πεδίο ενυπάρχει και δημιουργεί πολλαπλές αποτυπώσεις της τάσης αυτής ανάμεσα στα διαφορετικά εθνικά κράτη. Δηλαδή είναι διαφορετικός ο βαθμός συμμετοχής στις πολιτικές αποφάσεις και οι βαθμοί ελευθερίας κρατών όπως οι ΗΠΑ, η Γερμανία, ή η Κίνα σε σχέση με κράτη δεύτερης ταχύτητας στον διεθνή καταμερισμό της εργασίας.

κράτος είναι αυτό που διατηρεί τις βασικές λειτουργίες αναπαραγωγής των καπιταλιστικών σχέσεων εξουσίας και το μονοπώλιο της βίας. Συνεπώς παρά όλους τους μηχανισμούς επιβολής και την υπονόμευση των βαθμών ελευθερίας του, σε τελική ανάλυση το κράτος αποτελεί τον εγγυητή της ομαλότητας, της πρόσδεσης στις κυρίαρχες πολιτικές και της αναπαραγωγής των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής.

Το στοιχείο αυτό περιγράφεται με έναν τρόπο από τον Jessor ο οποίος αναγνωρίζει το κράτος ως κεντρικό κόμβο της διακλιμακικής διάθρωσης. Παρότι δηλαδή ο ρόλος του εντός του ΣΑΚ υπονομεύεται, εφόσον μετατρέπεται από έναν κεντρικό οργανωτή της παραγωγής και της αναπαραγωγής, σε έναν από τους πολλαπλούς πόλους της διακυβέρνησης, ο Jessor θεωρεί ότι οι πολλαπλές κλίμακες διασταυρώνονται στο επίπεδο του εθνικού κράτους. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα την εξής αντίφαση: Ότι παρότι η παραγωγή πολιτικής διεκπεραιώνεται σε επίπεδα πέραν του εθνικού κράτους, η αμφισβήτησή της πρώτα και κύρια διεξάγεται γύρω από αυτό. Όλα τα παραδείγματα ουσιαστικής αμφισβήτησης των κυρίαρχων πολιτικών της τελευταίας εικοσαετίας περιστράφησαν και διεκδίκησαν το εθνικό κράτος και όχι αλλαγές στο υπερεθνικό πεδίο. Τα παραδείγματα της Βενεζουέλας, της Βολιβίας, της Αργεντινής, της Βραζιλίας καταδεικνύουν αυτή την διαπίστωση. Η κατάληψη της κυβερνητικής εξουσίας και ο κλυδωνισμός της πολιτικής εξουσίας στο επίπεδο του εθνικού αύξησε τους βαθμούς ελευθερίας του εθνικού κράτους και αποτέλεσε μια ικανή συνθήκη για την εφαρμογή εναλλακτικών υποδείγματων. Ωστόσο, αυτό δεν σημαίνει ότι οι μηχανισμοί πίεσης του υπερεθνικού κεφαλαίου χάνουν την ισχύ τους. Η ισχύς αυτή διατηρείται και για τον λόγο αυτό η αλλαγή υποδείγματος δεν έγινε χωρίς αντιφάσεις και παλινδρομήσεις. Ακόμα και αν εγχώρια έχουν επιλυθεί τα ζητήματα ηγεμονίας, η πίεση που δέχονται τα καθεστώτα αυτά από εξωτερικούς παράγοντες είναι ιδιαίτερα ισχυρή.

Σε αυτό σημείο θα πρέπει να σημειωθεί ότι σε συνθήκες πολιτικής αστάθειας πάντοτε υπάρχει το ενδεχόμενο μιας εξωτερικής στρατιωτικής επιβολής υπέρ της ενσωμάτωσης κρατών στα διεθνή κυκλώματα συσσώρευσης, ωστόσο φαίνεται ότι κάτι τέτοιο δεν είναι πάντοτε εύκολο, ούτε μπορεί να αποτελέσει την γενική πρακτική παρά την συντριπτική υπεροπλία του κράτους των ΗΠΑ. Η εμπλοκή των ιμπεριαλιστικών δυνάμεων την τελευταία εικοσαετία σε πολέμους (Ιράκ, Αφγανιστάν, Συρία) δείχνει ότι η εγκαθίδρυση σταθερών καθεστώτων δεν είναι απλή διαδικασία, απαιτεί τεράστιους πόρους, παρατείνει σε μεγάλο βαθμό την ανάγκη εμπλοκής ιμπεριαλιστικών στρατών σε μια μεταπολεμική συνθήκη αστάθειας.

Συνεπώς με έναν αρκετά ιδιαίτερο τρόπο φαίνεται ότι αν και τα εθνικά κράτη σε ένα πρώτο επίπεδο φαντάζουν δεσμευμένα σε πολιτικές, σε τελική ανάλυση αποτελούν τους εγγυητές

της αναπαραγωγής των σχέσεων, των υποδειγμάτων, της ενσωμάτωσης στα διεθνή κυκλώματα συσσώρευσης.

5.5. Επίλογος

Τα τελευταία χρόνια φαίνεται ότι τάσεις που επισημαίνονται από τους Jessop, Panitch, Robinson βαθαίνουν, αναβαθμίζονται και διαδραματίζουν κεντρικό ρόλο στις σημερινές εκδοχές της οργάνωσης της εξουσίας. Η μετατόπιση εξουσίας εκτός των κρατικών δομών, ο μετασχηματισμός των κρατικών στρατηγικών από την ηγεμονία και την ενσωμάτωση κοινωνικών στρωμάτων στην κυριαρχία, η δυνατότητα/φιλοδοξία οικονομικών κέντρων για απευθείας πολιτική επιρροή αποτελούν ενδιαφέροντα ζητήματα. Το κράτος δεν αποτελεί έναν ουδέτερο μηχανισμό σύγκρουσης κοινωνικών δυνάμεων αλλά ένα στρατηγικά επιλεκτικό μηχανισμό ο οποίος εν μέρει οργανώνει και κυρίως αναπαράγει τις καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής και τους φορείς τους. Οι διευθετήσεις που μπορεί να αναπτυχθούν είναι πολλαπλές και οφείλονται σε διάφορες παραμέτρους όπως ιστορικές, κοινωνικές, οικονομικές κ.α. Ωστόσο, ένα κεντρικό σημείο είναι ότι ανεξαρτήτως του τρόπου επίτευξης των διευθετήσεων, **η κρατική δομή/οργάνωση της εξουσίας εξακολουθεί να αποτελεί πεδίο συμπίκνωσης ταξικών συσχετισμών.**

Συνεπώς, η συνθήκη που περιγράφηκε παραπάνω διαμορφώνεται κάτω από το βάρος της **μειωμένης ισχύος των υποτελών τάξεων.** Αντανακλά δηλαδή μεταξύ άλλων και την υποχώρηση σε διεθνές επίπεδο της αριστεράς, την κατάρρευση των καθεστώτων της ΕΣΣΔ, την υποχώρηση διεθνώς του εργατικού κινήματος. Μόνο σε ένα τέτοιο έδαφος μπορεί να διατηρείται η ηγεμονία/κυριαρχία του κεφαλαίου παρά το γεγονός ότι η παραγωγή πολιτικής παρακάμπτει τα πεδία ταξικών συμβιβασμών όπως αυτά των κρατικών δομών σε εθνικό επίπεδο.

Από την άλλη πλευρά, η ισχύς που δίνει στο κεφάλαιο η παγκοσμιοποιημένη οικονομία φαίνεται να είναι καθοριστική διότι καταρχήν δεν αφήνει περιθώρια ύπαρξης σε κεφαλαία (και συνεκδοχικά στις στρατηγικές) που δεν ενσωματώνονται σε αυτή. Αυτό αφ' ενός διότι οι κυρίαρχες δυνάμεις σε διεθνές επίπεδο ενοποιούνται στην στρατηγική της παγκοσμιοποίησης, αφ' ετέρου διότι τα προνόμια που η παγκοσμιοποιημένη αγορά δίνει στα μεμονωμένα κεφάλαια για την πρόσβαση σε πόρους, τεχνολογία, αγορές, αλλά και αυτά έναντι της εργασίας είναι ιδιαίτερα ισχυρά. Φαίνεται δηλαδή, ως εάν υφίσταται η μερίδα του υπερεθνικού κεφαλαίου ως τέτοια και μάλιστα ισχυροποιημένη. Αν και αυτή δεν συγκροτείται σε τάξη, φαίνεται να έχει ισχυρό λόγο αυτοτελώς στην χάραξη και υλοποίηση πολιτικών σε παγκόσμιο επίπεδο, δεδομένου ότι βλέποντάς το και αντίστροφα, οι κυρίαρχες πολιτικές ευνοούν αυτές τις μερίδες του κεφαλαίου.

Η συνθήκη αυτή δεν οδηγεί στην εξαφάνιση του εθνικού κράτους, αλλά στην αλλαγή του ρόλου του. Ωστόσο, την ίδια στιγμή φαίνεται ότι ισχυροποιούνται/αναπτύσσονται δίαυλοι και μηχανισμοί απευθείας πίεσης του υπερεθνικού κεφαλαίου στις κρατικές πολιτικές και αποφάσεις, που περιορίζουν τους βαθμούς ελευθερίας του εθνικού κράτους. Το νεοφιλελεύθερο υπόδειγμα ενισχύει αυτούς τους διαύλους ενώ παράλληλα αφαιρεί από το εθνικό κράτος τα εργαλεία άσκησης πολιτικής. Σε αυτή την συνθήκη η κυβέρνηση αποχτά (όχι με έναν απόλυτο τρόπο) ένα ρόλο διαχειριστή προειλημμένων αποφάσεων/κατευθύνσεων καθότι αφ' ενός το εθνικό κράτος είναι εν γένει ενταγμένο σε αυτή τη στρατηγική, αλλά επίσης διότι είναι εξαιρετικά δύσκολο να αμφισβητηθεί έστω και μερικώς ή συγκυριακά το νεοφιλελεύθερο υπόδειγμα. Η τάση αυτή απομάκρυνσης των πολιτικών αποφάσεων εκτός του κράτους έχει και την διάσταση της οχύρωσης των κέντρων εξουσίας και παραγωγής πολιτικής από τις πιέσεις των υποτελών τάξεων. Την ίδια στιγμή οι ιμπεριαλιστικοί ανταγωνισμοί εξακολουθούν να αποτελούν μια σημαντική παράμετρο που ανάμεσα σε άλλες καθορίζει τις πολιτικές και οικονομικές εξελίξεις στο διεθνές πεδίο αν και οι ανταγωνισμοί αυτοί εμφανίζονται σαφώς πιο υποβαθμισμένοι σε σχέση με τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Η συνθήκη αυτή, συνύπαρξης αντιφατικών δυναμικών εντός της πολιτικής εξουσίας, φαίνεται να διαμορφώνει ένα καθεστώς πολυαρχίας σε διεθνές επίπεδο όπου συμβιώνουν εθνικά κράτη και μη κρατικά κέντρα εξουσίας (υπερεθνικό κεφάλαιο, υπερεθνικοί οργανισμοί), στο πλαίσιο του νεοφιλελευθερισμού, σε μια διαδικασία που θα μπορούσε να αναλυθεί στο πλαίσιο της διακλιμακικής διάρθρωσης του Jessop.

Αυτή διέπεται από σειρά αντιφάσεων όπως καταρχήν φαίνεται από την παρουσίαση των προσεγγίσεων των Jessop, Panitch, Robinson, αλλά και από την ίδια την περιγραφή αυτής της ενότητας. Ίσως η πιο κεντρική αντίφαση είναι η μετατόπιση της εξουσίας σε κέντρα που δεν εγγυώνται την αναπαραγωγή των ίδιων των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής, αλλά αντίθετα λειτουργούν περισσότερο με τους όρους του “ατομικού κεφαλαιοκράτη”. Άλλωστε και η ίδια η αντιμετώπιση μεγάλων εταιριών με το σχήμα “too big to fail” αυτό αποδεικνύει, ενώ ταυτόχρονα η πρακτική της διάσωσης εταιριών με παρέμβαση του κράτους οξύνει την αντίφαση εφόσον τις ενθαρρύνει να αυξήσουν περαιτέρω τα ρίσκα που αναλαμβάνουν. Αντίστροφα, διαφαίνεται η αποδυνάμωση των κέντρων εξουσίας (εθνικά κράτη) τα οποία εν πολλοίς εξακολουθούν να είναι υπεύθυνα για την αναπαραγωγή των καπιταλιστικών σχέσεων και των φορέων.

Στην παρούσα εργασία έγινε μια ενδελεχής παρουσίαση των θέσεων των Jessop, Panitch, Robinson, διερευνήθηκαν κοινοί τόποι και αντιθέσεις και διατυπώθηκαν σκέψεις σε σχέση με τον ρόλο του κράτους, της οικονομίας και της πολιτικής εξουσίας ευρύτερα, όπως και της δυναμικής της εξέλιξής τους. Οι τάσεις μετασχηματισμού των καθεστώτων διακυβέρνησης

φαίνεται ότι ακολουθούν στοιχεία που πολύ εύστοχα επισημαίνουν οι Jessop, Panitch, Robinson, τα οποία μάλιστα την περίοδο της παγκόσμιας καπιταλιστικής κρίσης φαίνονται αρκετά πιο ξεκάθαρα. Ωστόσο, οι τάσεις αυτές βρίσκονται πάντα υπό την αίρεση μιας δυνητικής αλλαγής του συσχετισμού των δυνάμεων, μιας ισχυροποίησης της διεκδικητικότητας των υποτελών τάξεων η οποία θα τροποποιήσει (στον βαθμό που δεν θα ανατρέψει) τις υφιστάμενες δομές και διευθετήσεις. Συνεπώς πέραν των τάσεων αυτών, η πορεία εξέλιξης του κράτους εν πολλοίς θα καθοριστεί και από την δράση (ή την μη δράση) των υποτελών τάξεων, την κατεύθυνση και την πίεση που αυτές θα ασκήσουν.

6. Βιβλιογραφία

- S. Aronowitz, P. Bratsis (2002), *Paradigm lost: State theory reconsidered*, University of Mineapolis, London, 2002.
- J. Bidet, S. Kouvelakis (2008), *Critical Companion to Contemporary Marxism*, Brill, Boston, 2008 (B. Jessop States, State Power, and State Theory).
- J. Garrod (2015), "A critique of Panitch and Gindin's *Theory of American Empire*.", *Science and Society*, Vol. 79, No.1, pp. 38-62, Jan 2015.
- P.r Gowan, L. Panitch and M. Shaw (2001), "The State, Globalization and the New Imperialism: A Roundtable Discussion.", *Historical Materialism*, Vol. 9, Is. 1, pp. 3-38, 2001.
- B. Jessop, (2002), *The future of the Capitalist State*, London: Polity Press.
- B. Jessop, (2002b), "Globalization, Regionalization, Market and the State: Interview with Bob Jessop.", *Curriculo sem Fronteiras*, Vol. 2, No. 2, pp i-xvi, Jul/Dec 2002.
- B. Jessop (2004), "Globalization: it's about time too!.", *Hong Kong Journal of Sociology*, Vol. 5, 2004.
- B. Jessop (2011), *Κρατική Εξουσία: Μια στρατηγική-σχεσιακή προσέγγιση*, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 2011.
- B. Jessop (2013), "The importance of State Theory.", *New Left Project*, 2013.
- B. Jessop (2015), *The state: past, present, future*, John Wiley & Sons, 2015.
- C. E. Lindblom (1977), *Politics and Markets – The world's Political – Economic Systems*, Basic Books, Inc. Publishers, New York, 1977.
- M. Μαρκαντωνάτου (2007), "Ζητήματα σχετικής αυτονομίας του μετακεϋνσιανού κράτους.", *Θέσεις*, τ.101, 2007.
- Μαρξ Κ. (2002), *Το Κεφάλαιο – 1^{ος} Τόμος – Το προτσές της παραγωγής του κεφαλαίου*, Σύγχρονη Εποχή, 2002.
- K. Olds, P. Dicken, Kelly P., L. Kong and H. Yeung (1999), *Globalisation and the Asia-Pacific: Contested Territories*, 1999.
- L. Panitch (1994), "Globalisation and the State.", *Socialist register* pp. 60-93, 1994.
- L. Panitch (1999), "The Impoverishment of State Theory.", *Socialism and Democracy*, Vol. 13, Iss. .2, pp. 19-35, 1999.

- L. Panitch and S. Gindin. (2003), "*Global capitalism and American empire.*", Socialist register, Vol. 40, pp. 1-42, 2003.
- L. Panitch and S. Gindin. (2004), "*Finance and American empire.*", Socialist register Vol. 41, pp. 46-81, 2004.
- L. Panitch and S. Gindin. (2012), *The Making of Global Capitalism – A political economy of American Empire*, Verso, 2012.
- W. Robinson, J. Harris (2000), "*Towards a global ruling class? Globalization and the transnational capitalist class.*", Science & Society, Vol. 64, pp.11-54, 2000.
- W. Robinson (2001), "*Social theory and globalization: The rise of a transnational state.*", Theory and Society, Vol. 30, pp.157-200, 2001.
- W. Robinson (2004), *A theory of global capitalism: Production, class, and state in a transnational world*, JHU Press, 2004.
- W. Robinson (2005), "*Gramsci and Globalisation: From Nation - State to Transnational Hegemony.*", Critical review of international social and political philosophy, Vol. 8, Iss. 4, pp. 559-574.
- W. Robinson (2007), "*Beyond the Theory of Imperialism: Global Capitalism and the Transnational State A travers la frontière de la théorie de l'impérialisme: le capitalisme global et l'état transnational Mas all de la teoría del imperialismo: capitalismo global y estado transnacional.*", Societies Without Borders, Vol. 2, Iss. 1, pp. 5-26, 2007.
- W. Robinson (2012) "*Global capitalism theory and the emergence of transnational elites.*", Critical Sociology, Vol. 38, Is. 3, pp. 349-363, 2012.
- W. Robinson (2014), "*The Fetishism of Empire: A Critical Review of The Making of Global Capitalism.*", Studies in Political Economy, Vol. 93, pp. 147-165, 2014.
- Σ. Σακελλαρόπουλος (2004), "*Προς μια υπερεθνική αστική τάξη: Μια κριτική προσέγγιση.*", Θέσεις τ. 89, σ. 111-140, 2004.
- Σ. Σακελλαρόπουλος (2004b), *Ο μύθος της παγκοσμιοποίησης και η πραγματικότητα του ιμπεριαλισμού*, Gutenberg, 2004.
- Σ. Σακελλαρόπουλος, Π. Σωτήρης (2006), "*Ξαναγυρνώντας στον ιμπεριαλισμό.*", Monthly Review, τεύχος 15, σ.22-38, 2006.
- S. Sakellariopoulos (2007), "*Towards a declining state? The rise of the headquarters state.*", Science & Society, Vol. 71, No. 1, pp. 7-32, 2007.

Σ. Σακελλαρόπουλος (20014), *Κρίση και κοινωνική διαστρωμάτωση στην Ελλάδα του 21^{ου} αιώνα*, Τόπος, 2014.